

**ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ
ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ
ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ, ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ**

της Ωραιοζίλης Γεωργιάδου

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται
στο καθηγητικό σώμα για τη μερική εκπλήρωση των υποχρεώσεων απόκτησης του
μεταπτυχιακού τίτλου του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος
«Άσκηση και Ποιότητα Ζωής» των Τμημάτων Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού
του Δημοκρίτειου Παν/μίου Θράκης.

Κομοτηνή

2014

Εγκεκριμένο από το Καθηγητικό σώμα:

1^{ος} Επιβλέπων: Ευάγγελος Αλμπανίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής

2^{ος} Επιβλέπων: Φίλιππος Φιλίππου, Επίκουρος Καθηγητής

3^{ος} Επιβλέπων: Δημήτριος Γουλιμάρης, Αναπληρωτής Καθηγητής

13430/1

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ωραιόζιλη Γεωργιάδου: Αθλητική και Πολιτιστική Δραστηριότητα των Εβραίων
στη Θεσσαλία, Μακεδονία και Θράκη
(Με την επίβλεψη του κ. Ευάγγελου Αλμπανίδη, Αναπλ. Καθηγητή)

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι να έρθει σε επαφή ο αναγνώστης με τις Εβραϊκές Κοινότητες της Βόρειας Ελλάδας από το παρελθόν έως σήμερα και να μελετηθεί το κατά πόσο ο τρόπος ζωής των Εβραίων, οι οποίοι ζούσαν στις Κοινότητες αυτές, τους ώθησε να στραφούν στον αθλητισμό. Μελετήθηκαν οι κοινωνικές και αθλητικές δραστηριότητες των Εβραϊκών Κοινοτήτων, οι οποίες υπήρχαν σε διάφορα μέρη της Βόρειας Ελλάδας, η κοινωνική, πολιτιστική και φιλανθρωπική τους προσφορά στον ελλαδικό χώρο, τα αθλήματα με τα οποία ασχολήθηκαν και οι συμμετοχές τους στους Ολυμπιακούς Αγώνες «Μακαμπή». Οι οργανωμένες Εβραϊκές Κοινότητες στη βόρεια Ελλάδα αναπτύσσονταν και ευημερούσαν παράλληλα με την τοπική κοινωνία, έτσι, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, η άθληση βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Υπήρξαν λοιπόν, πλήθος Εβραϊκών αλλά και μεικτών αθλητικών συλλόγων και αξιόλογος αριθμός διαφανών Εβραίων αθλητών. Στην Καβάλα Εβραίοι αθλητές ήταν μέλη του αθλητικού συλλόγου «Φίλιππο» Καβάλας και συμμετείχαν και στα Μουσικογυμναστικά δρώμενα της πόλης. Στην Καστοριά, στο Βόλο, στα Τρίκαλα και στην Λάρισα υπήρχαν Εβραϊκοί Αθλητικοί Σύλλογοι ή Αθλητικές Ομάδες νέων, ενώ στην Ξάνθη υπήρχε και προσκοπική ομάδα «Μακαμπή». Στη Θεσσαλονίκη, της οποίας ο πληθυσμός προπολεμικά αποτελούνταν σε μεγάλο ποσοστό από Εβραίους, υπήρξαν Εβραϊκοί Σύλλογοι με έντονη αθλητική δραστηριότητα, με προσκοπικές ομάδες και ποικίλο φιλανθρωπικό έργο. Δύο σημαντικοί Γυμναστικοί Σύλλογοι ήταν οι Μακαμπή και Ακόαχ, οι οποίοι διέθεταν άρτια οργανωμένα προσκοπικά τμήματα και παρουσίασαν έντονη αθλητική δραστηριότητα, μάλιστα μέσα από αυτούς αναδείχτηκαν σπουδαίοι Εβραίοι αθλητές και αθλήτριες.

Λέξεις Κλειδιά: Εβραϊκές Κοινότητες, Βόρεια Ελλάδα, αθλητικοί σύλλογοι, Εβραϊκή κουλτούρα, φιλανθρωπία.

ABSTRACT

Oraiozili Georgiadou: Athletic and cultural activities on Jews

in Thessaly, Macedonia and Thrace

(Under the supervision of Evaggelos Almpanidis, Associate Professor)

The aim of this study is to explore the Jewish communities of Northern Greece from the past until the present day, and to study whether the way of life of Jews who lived in these communities encouraged athletic activities. The study focuses on the social and athletic activities of the Jewish Communities of Northern Greece, their social, cultural and charitable contribution to Greece, as well as their preferred sports and their participations in the Olympic Games “Makkampi”. The organized Jewish communities of northern Greece grew and prospered along with the local community, such as in the rest of Greece in the late 19th and early 20th century,. In them athletic activities were the focus of considerable interest, as a result there were many Jewish and mixed sports clubs as well as a considerable number of successful Jewish athletes. Important Athletic Clubs were Makkampi and Akoach, who had well-organized scout sections, showed intense athletic activity and included great Jewish athletes in their ranks.

Key-words: Jewish communities, Northern Greece, athletic clubs, Jewish Culture, charity

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	iv
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	vi
ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ.....	xiii
I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	14
Σκοπός	17
Οριοθετήσεις και Δυσκολίες	19
II. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	20
Η παλιά Εβραϊκή κοινότητα Αδριανούπολης	20
Η παλιά Εβραϊκή κοινότητα Διδυμοτείχου	23
Η Εβραϊκή Κοινότητα Νέας Ορεστιάδας	32
Η Εβραϊκή Κοινότητα Αλεξανδρούπολης	34
Η Εβραϊκή Κοινότητα Ξάνθης.....	35
Η Εβραϊκή Κοινότητα Καβάλας	37
Η Εβραϊκή Κοινότητα Σουφλίου	39
Η Εβραϊκή Κοινότητα Δράμας	39
Η Εβραϊκή Κοινότητα Σερρών.....	41
Η Εβραϊκή Κοινότητα Βέροιας.....	45
Η Εβραϊκή Κοινότητα Φλώρινας	52
Η Εβραϊκή Κοινότητα Καστοριάς.....	56
Η Εβραϊκή Κοινότητα Λάρισας	62
Η Εβραϊκή Κοινότητα Βόλου.....	69
Η Εβραϊκή Κοινότητα Καρδίτσας.....	74

Η Εβραϊκή Κοινότητα Τρικάλων	76
Η Εβραϊκή Κοινότητα Θεσσαλονίκης.....	82
Εβραίοι και Φιλανθρωπία	112
Εβραίοι, παιδεία, αθλητισμός (Ιδεολογική και κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση)	115
Εβραίοι αθλητές και αθλήτριες.....	120
Αλβέρτος Ναχμίας.....	147
Λέων Πασσύ (1909-1977).....	157
Ντίνος Ουζιέλ	173
Σολομόν Αρούχ.....	181
Γυναίκες και αθλητισμός.....	183
III. ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	191
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	194
ΠΗΓΕΣ.....	203

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1. Η εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα στην διαδρομή των αιώνων.	18
Εικόνα 2. Εξώπορτα εβραϊκής κατοικίας στην Αδριανούπολη.....	21
Εικόνα 3. Αδριανούπολη, 1854.....	22
Εικόνα 4. Η Συναγωγή της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου.	28
Εικόνα 5. Η Συναγωγή Διδυμοτείχου.....	29
Εικόνα 6. Το κτίριο του παλαιού Εβραϊκού Δημοτικού.....	30
Εικόνα 7. Μνήματα στο Εβραϊκό Νεκροταφείο.....	30
Εικόνα 8. Η εκτόπιση των Εβραίων από το Διδυμότειχο.....	31
Εικόνα 9. Παραχωρητήριο Γηπέδου για ανέγερση Συναγωγής στη Ν. Ορεστιάδα, το 1925.	33
Εικόνα 10. Ισραηλιτική Κοινότητα Ξάνθης.....	36
Εικόνα 11. Εξωτερική άποψη της Συναγωγής της Ξάνθης.	36
Εικόνα 12. Λέων Πασσύ.	38
Εικόνα 13. Η παλαιά Ισραηλιτική Σχολή της Δράμας.	40
Εικόνα 14. Οι καπναποθήκες της Δράμας.....	40
Εικόνα 15. Το ανατολικό τμήμα των Σερρών όπως αποτυπώθηκε μετά την καταστροφή του 1913.	44
Εικόνα 16. Αρχοντικά στην όχθη του Τριπόταμου, στη Βέροια.....	48
Εικόνα 17. Παραδοσιακά σπίτια της εβραϊκής συνοικίας «Μπαρμπούτα».	49
Εικόνα 18. Κύρια οδός της Εβραϊκής Συνοικίας Βέροιας, παρμένη από την επάνω πύλη.....	49
Εικόνα 19. Βέροια: Στο κάτω αριστερά μέρος, η κάτω πύλη της εβραϊκής προς την πλευρά της Μπαρμπούτας.....	50
Εικόνα 20. Η Εβραϊκή Κοινότητα Βέροιας.....	50
Εικόνα 21. Παραδοσιακά σπίτια της εβραϊκής συνοικίας «Μπαρμπούτα».	51
Εικόνα 22. Τοπογραφικό Φλώρινας με τον «Εβραιομαχαλά».	54
Εικόνα 23. Μαθητολόγια Εβραίων μαθητών σε σχολεία της Φλώρινας.	54
Εικόνα 24. Η Συναγωγή ως Σχολείο «Ecole Israelite de Florina, 14, Avril 1925».....	55
Εικόνα 25. Σεφαραδίτισσα με παραδοσιακή στολή.	55
Εικόνα 26. Άποψη του παλιού εβραϊκού Νεκροταφείου όπως ήταν το 1977.....	55
Εικόνα 27. Καστοριά 1906.....	60
Εικόνα 28. Καστοριά 1927.....	60

Εικόνα 29. Το ανατολικό Τμήμα της εβραϊκής συνοικίας που αποτελούσε την ενορία της Εβραϊδας (ταχυδρ. Δελτάριο, 1923).....	61
Εικόνα 30. Αρχαιολογικό εύρημα του Ιου μ.Χ. αιώνα, με το σύμβολο της "Μενορά", που βρέθηκε σε ανασκαφές στην πόλη.	65
Εικόνα 31. Χάρτης της Λάρισας μετά την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους (1881) κατά τους νεότερους χρόνους με ελληνικές πλέον ονομασίες οδών και τοπωνυμίων.	65
Εικόνα 32. Οι πρόσκοποι και τα λυκόπουλα της Εβραϊκής Κοινότητας Λάρισας.	66
Εικόνα 33. Τα παιδιά του σχολείου με τους Ραββίνους-δασκάλους (1920).	66
Εικόνα 34. Η Ε΄ και Στ΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Λάρισας (1933).	67
Εικόνα 35. Τα παιδιά του σχολείου με τους δασκάλους τους (1996).	67
Εικόνα 36. Το κτίριο του σχολείου.	68
Εικόνα 37. Το νέο νεκροταφείο, εσωτερική άποψη.	68
Εικόνα 38. Άποψη του νέου τμήματος του Νεκροταφείου.	68
Εικόνα 39. Το διοικητικό συμβούλιο του Σιωνιστικού συλλόγου Βόλου «Πόα λέ Σιών» (1818).	72
Εικόνα 40. Αναμνηστική φωτογραφία της Ιερατικής Σχολής της Ισραηλιτικής Σχολής Βόλου (1894).	72
Εικόνα 41. Επιτύμβια εβραϊκή επιγραφή, στην περιοχή Βόλου - Νέα Αγκιάλος (325 μ.Χ.). ..	72
Εικόνα 42. Η πρώτη Συναγωγή, κατεστραμμένη από τους Γερμανούς.	72
Εικόνα 43. Η δεύτερη Συναγωγή (1948 - 1955).	73
Εικόνα 44. Η νέα Συναγωγή, που λειτουργεί μέχρι σήμερα.	73
Εικόνα 45. Συμμετοχή Βολιωτών Εβραίων στην Αντίσταση (1943 - 1944).	73
Εικόνα 46. Η είσοδος του εβραϊκού νεκροταφείου.....	73
Εικόνα 47. Παλιό εβραϊκό κατάστημα, του Μάκη Α. Καπέτα, στην Καρδίτσα.....	75
Εικόνα 48. Παράσταση της «Εσθήρ» του Ρακίνα, από τους Σιωνιστικούς Συλλόγους Έρετς-Σιών (Τρικάλων) και Άβε-Σιών (Λαρίσης).	80
Εικόνα 49. Τρίκαλα 5-5-1918. Φωτογραφεία του Συλλόγου Ισραηλιτών Τρικάλων που παρουσίασε το δράμα του Ρακίνα «Αττάλεια».	80
Εικόνα 50. Εσωτερικό της Συναγωγής των Τρικάλων η οποία χτίστηκε τον 19ο αιώνα και αναστηλώθηκε το 1945.	81
Εικόνα 51. Συναγωγές, Ιδρύματα κ.λ.π. στη Θεσσαλονίκη μέχρι το 1943.....	100
Εικόνα 52. Νοσοκομείο Χιρς, σημερινό «Ιπποκράτειο».	100
Εικόνα 53. Νοσοκομείο του στραλοεβραίου Βαράνου Χιρς και Μαιευτήριο Μπενουζίλιο (1907).	101
Εικόνα 54. Το προσωπικό του νοσοκομείου “Χιρς” το 1939.	101
Εικόνα 55. Ο Μύλος Αλατίνι, ο μεγαλύτερος όλης της Ανατολής.....	101

Εικόνα 56. Το άσυλο ψυχοπαθών Λιέτο Νόαχ.	102
Εικόνα 57. Η Σχολή της «Alliance Israélite Universelle» (Κολέγιο Αλλατίνι).	102
Εικόνα 58. Μαθητές της Alliance στις αρχές του 20ου αιώνα.	103
Εικόνα 59. Συσσίτιο άπορων μαθητών στο σχολείο της Alliance.	103
Εικόνα 60. Θεσσαλονίκη, 16ος αιώνας: Διανομή ματισμού στους μαθητές της σχολής Ταλμούδ Τορά.	104
Εικόνα 61. Περιθαλπόμενες του ορφανοτροφείου Θηλέων Αμποάβ το 1927.	104
Εικόνα 62. Άποψη του Εβραϊκού Νεκροταφείου Θεσσαλονίκης πριν από την καταστροφή του από τους Ναζί.	105
Εικόνα 63. Εβραϊκό Νεκροταφείο.	105
Εικόνα 64. Στελέχη της Φιλανθρωπικής οργάνωσης Ματανώθ Λαεβιονίμ το 1926.	106
Εικόνα 65. Μνήμης ένεκεν. Το μνημείο των Ισραηλιτών Θεσσαλονίκης.	106
Εικόνα 66. Ερείπια της ιστορικής Συναγωγής «Καταλάν» μετά την πυρκαγιά του 1890. ...	107
Εικόνα 67. Μετά την πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης, στο στρατόπεδο Zeifennick, μία οικογένεια Εβραίων.	107
Εικόνα 68. Εβραϊκή συνοικία μετά την πυρκαγιά του 1917.	108
Εικόνα 69. Χαρακτηριστική φωτογραφία των κοινωνικών αλλαγών στη ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.	108
Εικόνα 70. Σεμπαταί Σεβή.	109
Εικόνα 71. Συναγωγές που λειτουργούσαν μετά το 1680 έως 1943.	109
Εικόνα 72. Διαφημίσεις Εβραϊκών καταστημάτων στο ετήσιο ημερολόγιο «Διάττων Αστήρ» του 1924.	110
Εικόνα 73. Απρίλιος του 1943, οι Εβραίοι υποχρεούνται να φέρουν το κίτρινο άστρο.	110
Εικόνα 74. Η φοβερή ώρα της συγκεντρώσεως στην πλατεία Ελευθερίας.	111
Εικόνα 75. 11 Ιουλίου 1942. Οι Ναζί βασανίζουν Εβραίους στην πλατεία Ελευθερίας.	111
Εικόνα 76. Στο σταθμό των τρένων. Τελευταίες στιγμές των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα.	111
Εικόνα 77. Έμβλημα Μακαμπή, 1908.	126
Εικόνα 78. Τμήμα Γυμναστικής Μακαμπή 1915.	126
Εικόνα 79. Έμβλημα της Ακόαχ.	126
Εικόνα 80. Λέσχη της Ακόαχ, Καλοκαίρι 1925.	127
Εικόνα 81. Λέσχη της Ακόαχ, Καλοκαίρι 1925.	127
Εικόνα 82. Πρόσκοποι της Ακόαχ, Ιούλιος 1925.	128
Εικόνα 83. Ο Ραούλ Κουένκα και άλλοι πρόσκοποι της Μακαμπή σε εκδρομή με ποδήλατα προς τις Σέρρες, 1-5-1926.	128
Εικόνα 84. Κολυμβητικό Τμήμα της Ακόαχ, 1929.	128
Εικόνα 85. Κολυμβητικό Τμήμα της Ακόαχ, 1929.	129

Εικόνα 86. Κολυμβητικό Τμήμα της Ακόαχ, 1929.....	129
Εικόνα 87. Ποδοσφαιρική Ομάδα Ηρακλής, 1914-1915.....	130
Εικόνα 88. Σύνθεση Ομάδας Ποδοσφαίρου Μακαμπή, 1926.....	130
Εικόνα 89. Σύνθεση Ομάδας Ποδοσφαίρου Μακαμπή, 1926.....	131
Εικόνα 90. Ομάδα Ποδοσφαίρου Μακαμπή, 1933.....	131
Εικόνα 91. Ομάδα Ποδοσφαίρου Μακαμπή, Μέσα Δεκαετίας 1930.....	132
Εικόνα 92. Η ποδοσφαιρική ομάδα του συνοικισμού Ρεζή Βαρδάρ, γύρω στα 1930.....	132
Εικόνα 93. Ομάδα Εφήβων στίβου της Μακαμπή, 1928.....	133
Εικόνα 94. Αθλητικές δραστηριότητες Εβραίων της Θεσσαλονίκης κατά την προπολεμική περίοδο.....	133
Εικόνα 95. Αθλητικές δραστηριότητες Εβραίων της Θεσσαλονίκης κατά την προπολεμική περίοδο.....	134
Εικόνα 96. Ιστιοπλοΐα στο Βόλο.....	134
Εικόνα 97. Ομάδα ποδοσφαίρου, 1925 Βόλος.....	135
Εικόνα 98. Η Ακόαχ στο Πρωτάθλημα Πετόσφαιρας 1928.....	135
Εικόνα 99. Οι τενίστριες Σιμχά και Σαλέμ κατά την πρώτη διεθνή συνάντηση τένις στη Θεσσαλονίκη, 1928.....	136
Εικόνα 100. Κολύμβηση, Άρης, 1936-1940.....	136
Εικόνα 101. Πανελλήνιοι Αγώνες Κολύμβησης, 1938. Η ομάδα του Άρη.....	137
Εικόνα 102. Πανελλήνιοι Αγώνες Κολύμβησης, 1938. Η ομάδα του Άρη.....	137
Εικόνα 103. Αθλητικές δραστηριότητες των Εβραίων της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.....	138
Εικόνα 104. Αθλητικές δραστηριότητες των Εβραίων της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.....	138
Εικόνα 105. Γεσουά Μάτδας, Πυγμαίος, Γιάννενα.....	139
Εικόνα 106. Ομάδα Πυγμαχίας Μακαμπή, Ρόδος.....	139
Εικόνα 107. Κολύμβηση και Ναυτικά Αθλήματα (μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο).....	140
Εικόνα 108. Πυγμαχία.....	140
Εικόνα 109. Ο Ντίνος Ουζιέλ σε διεθνείς Πυγμαχικούς Αγώνες στην Κωνσταντινούπολη, 1956.....	141
Εικόνα 110. Ο Ντίνος Ουζιέλ σε διεθνείς διασκέψεις και σεμινάρια Πυγμαχίας.....	141
Εικόνα 111. Σόλων Παρέντε, Πρωταθλητής Πυγμαχίας Νέων, 1967.....	142
Εικόνα 112. Ο Σόλων Παρέντε αναδεικνύεται Πανελληνιονίκης στην Πυγμαχία.....	142
Εικόνα 113. Συμμετοχή της Ελλάδας, 8 ^η Μακαμπιάδα 1969.....	143
Εικόνα 114. Συμμετοχή της Ελλάδας, 8 ^η Μακαμπιάδα 1969.....	143
Εικόνα 115. Λέων Ερρέρα και Ντίνος Ουζιέλ.....	144
Εικόνα 116. Ελληνική Ομάδα, Μακαμπιάδα 1977.....	144

Εικόνα 117. Αναμνηστικά από Μακαμπιάδες.....	145
Εικόνα 118. Αναμνηστική Καρφίτσα της Μακαμπή Θεσσαλονίκης.....	145
Εικόνα 119. Σφραγίδα και Έμβλημα της Μακαμπή Θεσσαλονίκης, 2006.....	145
Εικόνα 120. Μάριος Ματαλόν, Εθνική Ομάδα Μπάσκετ.....	146
Εικόνα 121. Ο Αλβέρτος Ναχμίας με την ομάδα του Ηρακλή, Πανελλήνιοι Αγώνες 1924.....	148
Εικόνα 122. Α΄ Παμμακεδονικοί Αγώνες, Σεπτέμβριος 1925, Θεσσαλονίκη.....	149
Εικόνα 123. Ομάδα σκυταλοδρομίας Ηρακλή στα 4x100μ.....	149
Εικόνα 124. Πανελλήνιοι Αγώνες 1927, Προγνωστικά του «Αθλητισμού», εφημερίδας της εποχής.....	150
Εικόνα 125. Πανελλήνιοι Αγώνες 1927, Θεσσαλονίκη.....	150
Εικόνα 126. Πανελλήνιοι Αγώνες 1927.....	151
Εικόνα 127. Ποδοσφαιρική Ομάδα Ηρακλή, 1926.....	151
Εικόνα 128. Ποδοσφαιρική Ομάδα Ηρακλή, 1928.....	152
Εικόνα 129. Πρωτάθλημα σκυταλοδρομιών 1928.....	152
Εικόνα 130. Ο Ναχμίας σε διεθνή συνάντηση του Ηρακλή.....	153
Εικόνα 131. Διαγωνισμός του «Αθλητισμού» για τους καλύτερους ποδοσφαιριστές της Ελλάδας.....	153
Εικόνα 132. Μικτή Θεσσαλονίκης (Άρης-Ηρακλής-ΠΑΟΚ), Ακρόπολη 1930.....	154
Εικόνα 133. Συνάντηση Ηρακλή - Σλάβια Σόφιας.....	154
Εικόνα 134. Σόφιας-Θεσσαλονίκης, Ομαδικό διαβατήριο.....	155
Εικόνα 135. Διαβατήριο του Αλβέρτου Ναχμίας.....	155
Εικόνα 136. Ολυμπιακή Λαμπαδηδρομία, Ιούλιος 1936, Θεσσαλονίκη.....	156
Εικόνα 137. Αλβέρτος Ναχμίας.....	156
Εικόνα 138. Λέων Πασσύ.....	161
Εικόνα 139. Ο Λέων Πασσύ, «Αθλητισμός», 1928.....	161
Εικόνα 140. Αγώνες Βόρειας Ελλάδας, Αλεξανδρούπολη 1931.....	161
Εικόνα 141. Αγώνες Βόρειας Ελλάδας, Αλεξανδρούπολη 1931.....	162
Εικόνα 142. Πανθρακικοί Αγώνες, Ξάνθη 1932.....	162
Εικόνα 143. Βαλκανικοί Αγώνες, 1932.....	163
Εικόνα 144. Ο Λέων Πασσύ στον Αθηναϊκό Τύπο.....	163
Εικόνα 145. ΣΕΓΑΣ, Αριθμός Δελτίου (709) 2.2.1934, Λέων Πασσύ.....	164
Εικόνα 146. Βαλκανικοί Αγώνες 1934, Εθνική Ομάδα Ελλάδος.....	164
Εικόνα 147. Προετοιμασία για Μακαμπιάδα, 1934, Γήπεδο Ηρακλή.....	165
Εικόνα 148. Προετοιμασία στο στάδιο του Ηρακλή για τη Β΄ Μακαμπιάδα.....	165
Εικόνα 149. Προετοιμασία στο στάδιο του Ηρακλή για τη Β΄ Μακαμπιάδα.....	166
Εικόνα 150. Προετοιμασία στο στάδιο του Ηρακλή για τη Β΄ Μακαμπιάδα.....	166

Εικόνα 151. Προετοιμασία στο στάδιο του Ηρακλή για τη Β΄ Μακαμπιάδα.....	167
Εικόνα 152. Έμβλημα Α΄ Μακαμπιάδας, 1932.....	167
Εικόνα 153. Έμβλημα Β΄ Μακαμπιάδας, 1935.....	168
Εικόνα 154. Μακαμπιάδα 1935, Τελετή Έναρξης.....	168
Εικόνα 155. Μακαμπιάδα 1935, η Ελληνική Αποστολή στην Τελετή Έναρξης.....	168
Εικόνα 156. Η είσοδος της ελληνικής ομάδας κατά την τελετή έναρξης της Β΄ Μακαμπιάδας, 1935.....	169
Εικόνα 157. Μακαμπιάδα 1935. Λέων Πασσού, Ντίνος Ουζιέλ και συναθλητές.....	169
Εικόνα 158. Ντίνος Ουζιέλ και Λέων Πασσού.....	170
Εικόνα 159. Ο Λέων Πασσού κατακτά το χρυσό μετάλλιο στη Μακαμπιάδα 1935.....	170
Εικόνα 160. Λέων Πασσού, Μακαμπιάδα 1935.....	171
Εικόνα 161. Λέων Πασσού, Μακαμπιάδα 1935.....	171
Εικόνα 162. Ο Λέων Πασσού, περίπου το 1930.....	172
Εικόνα 163. Ο Λέων Πασσού (αριστερά) με τον Γεωργακόπουλο (δεξιά) και με έναν ούγγρο δρομέα.....	172
Εικόνα 164. Από αριστερά προς τα δεξιά: Stemper (Αμερικανός) ύψος και μήκος, Flaxman (Αμερικανός) 1.500μ. και 5.000μ., Λέων Πασσού και ένας έφηβος αθλητής των 400μ. και 800μ.....	172
Εικόνα 165. Ο νεαρός αθλητής Ντίνος Ουζιέλ.....	175
Εικόνα 166. Ο Ντίνος Ουζιέλ προπονεί νέους πυγμάχους της Μακαμπιάδας, 1936.....	176
Εικόνα 167. Η Μακαμπιάδα σε εκδήλωση υπέρ της Πολεμικής Αεροπορίας.....	176
Εικόνα 168. Α΄ Πανελλήνια Αθλητική Έκθεση «Ελλάς-Αθλητισμός», Αθήνα 1938.....	177
Εικόνα 169. Η Πυγμαχική Μακαμπιάδα στον Αθηναϊκό Τύπο.....	177
Εικόνα 170. Η Πυγμαχική Μακαμπιάδα στον Εβραϊκό Τύπο της Θεσσαλονίκης.....	178
Εικόνα 171. Αγώνας Πυγμαχίας, Μακαμπιάδα.....	178
Εικόνα 172. Τμήμα Πυγμαχίας της Μακαμπιάδας, 1939.....	179
Εικόνα 173. Συνάντηση Μακαμπιάδας με Πυγμαχική Ομάδα Αθηνών.....	179
Εικόνα 174. Ντίνος Ουζιέλ.....	180
Εικόνα 175. Σολομών Αρούχ.....	182
Εικόνα 176. Διαφημιστική αφίσα της ταινίας "Θρίαμβος του πνεύματος" (Triumph of the spirit).....	182
Εικόνα 177. Ελληνίδες Εβραίες Αθλούμενες, Μεσοπόλεμος.....	185
Εικόνα 178. Ομάδα Αντισφαίρισης Ακόαχ, 1926.....	185
Εικόνα 179. Αλέγκρα Γκατένιο.....	186
Εικόνα 180. Αλέγκρα Γκατένιο και Κατίνα Καζαντζή, 1939.....	186
Εικόνα 181. ΣΕΓΑΣ, Αριθμός Δελτίου (5009) 24-5-1938, Αλέγκρα Γκατένιο.....	186
Εικόνα 182. Καλύτερες Ελληνίδες Αθλήτριες, Μάιος 1939.....	187

Εικόνα 183. Πανελλήνιοι Αγώνες Γυναικών, 1939	187
Εικόνα 184. Η Αλέγκρα Γκατένιο σε θέση εκκίνησης, Πανελλήνιοι Αγώνες 1940.....	188
Εικόνα 185. Η Αλέγκρα Γκατένιο και οι συναθλήτριές της, Πανελλήνιοι Αγώνες 1940.....	188
Εικόνα 186. Οικογένεια Γκατένιο, Δήλωση Περιουσίας, 1943	189
Εικόνα 187. Αλέγκρα Γκατένιο.....	189
Εικόνα 188. Η Αλέγκρα Γκατένιο (τέρμα αριστερά) από τη Θεσσαλονίκη.	190
Εικόνα 189. Η Αλέγκρα Γκατένιο, περίπου το 1939.	190

ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ

Την παρούσα μελέτη αφιερώνω στους γονείς μου και στους καθηγητές μου, οι οποίοι με οδήγησαν στο δρόμο της μάθησης.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στην κυρία Έρρικα Περαχιά, υπεύθυνη του Εβραϊκού Μουσείου Θεσ/νίκης.

Επίσης, αφιερώνω την εργασία αυτή στη μνήμη της θείας μου Ελένης Τόφα-Μιλή, Διευθύντριας του Δημοτικού Σχολείου Πυργών Κύπρου.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι οργανωμένες Εβραϊκές κοινότητες στην Ελλάδα έχουν ιστορία δύο και πλέον χιλιετιών. Η παλαιότερη και πλέον χαρακτηριστική ομάδα, η οποία κατοίκησε στη χώρα είναι οι **Ρωμανιώτες**¹. Πρακτικά όμως, όποιος κατοικεί στην Ελλάδα ονομάζεται Έλληνας Εβραίος ή Ελληνοεβραίος. Εκτός από τους Ρωμανιώτες, η Ελλάδα υπήρξε το ιστορικό κέντρο και μιας άλλης μεγάλης ομάδας Εβραίων, των **Σεφαρδιτών**, η δε Θεσσαλονίκη αποκλήθηκε στο παρελθόν «μητέρα του Ισραήλ». Εκτός από τους Σεφαρδίτες και τους ελάχιστους Ρωμανιώτες, έχουν υπάρξει επίσης μικρές Ασκεναζικές κοινότητες, στη Θεσσαλονίκη και αλλού. Επίσης, στην Ελλάδα είχαν καταφύγει σχετικά πρόσφατα μικρές ομάδες Εβραίων, από τις περιοχές του Πόντου, όπου συγκατοικούσαν με τις ελληνικές κοινότητες, υπό την πίεση διώξεων.

Οι Χριστιανοί που ονόμαζαν τους Ισραηλίτες Εβραίους, δεν είχαν άδικο. Το όνομα Εβραίος δεν αποτελεί δοτό χαρακτηρισμό (παρατσούκλι), όπως κακώς νομίζεται από πολλούς. Ταιριάζει καλύτερα στο χαρακτήρα και τη μοίρα του Ιουδαϊκού λαού. Η λέξη Εβραίος προέρχεται κατ' άλλους από τον Εβέρ γιο του Σαλά² κατ' άλλους δε από τη χαλδαϊκή λέξη ιβερί (διαβάτης) – χαρακτηρισμός που αποδιδόταν στο γενάρχη του εβραϊκού λαού Αβραάμ³. Επίσης, τη λέξη ιβερίμ - ιβερί πολλοί την εξηγούν ως σημαίνουσα το διερχόμενο, τον παροδίτη, τον περιπλανώμενο. Και αυτήν ιδιαίτερα την τελευταία σημασία έδιναν οι διάφοροι λαοί, ονομάζοντας Εβραίους, τους διαρκώς πλανώμενους Ιουδαίους⁴. Οι Έλληνες Εβραίοι έπαιξαν σπουδαίο ρόλο κατά την αρχική περίοδο αναπτύξεως του Χριστιανισμού και συνέβαλαν στους τομείς της εκπαίδευσης και του εμπορίου, κατά τη Βυζαντινή και την Οθωμανικής αυτοκρατορία.

¹ Ρωμανιώτες: Οι Ρωμανιώτες αποτελούν το παλαιότερο τμήμα του εβραϊκού στοιχείου στην Ελλάδα, όπου έχουν ιστορία άνω των δύο χιλιάδων ετών. Η γλώσσα τους ήταν η ρωμανιώτικη διάλεκτος, γνωστή επίσης υπό το σπάνιο όνομα Γεβανική, *Yevanic*, όρος που υπάγεται σε Εβραϊκή λέξη που σημαίνει «Ελλάδα, Ιωνία», που αποτελεί διάλεκτο της Ελληνικής, αλλά δε φαίνεται να έχει πλέον επιζώντες ομιλητές. Οι σημερινοί Έλληνες Ρωμανιώτες ομιλούν τη Νέα Ελληνική. Μεγάλες κοινότητες Ρωμανιωτών υπήρχαν στα Ιωάννινα, στη Θήβα, τη Χαλκίδα, την Κέρκυρα, την Κόρινθο, καθώς και στα νησιά Λέσβο, Χίο, Σάμο, Ρόδο και Κύπρο.

² Παλαιά Διαθήκη, *Γένεσις*, ι', 21.

³ Παλαιά Διαθήκη, *Γένεσις*, ιδ', 13.

⁴ Γιαννούσης Δημήτρης: «Οι Εβραίοι της Καστοριάς», *Χρονικά*, 41(Σεπτέμβριος 1981), 10-18, σελ. 10.

Ωστόσο, η παρουσία του Εβραϊκού στοιχείου στην Ελλάδα, υπέστη ένα συντριπτικό πλήγμα εξαιτίας του Ολοκαυτώματος, κατά το διάστημα της κατοχής στην Ελλάδα από τις δυνάμεις του Άξονα. Η πλειονότητα των Ελλήνων Εβραίων είναι οι Σεφαρδίτες, των οποίων οι πρόγονοι είχαν εκδιωχθεί από την Ισπανία το 1492. Η παραδοσιακή γλώσσα τους, ήταν η Λαντίνο και η κοινότητά τους αποτελούσε μοναδικό μείγμα οθωμανικής, βαλκανικής και ισπανικής επιρροής. Είχαν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και το Ίδρυμα Προωθήσεως Σεφαρδίτικων Μελετών και Πολιτισμού, θεωρεί ειδικότερα την σεφαρδίτικη κοινότητα της Θεσσαλονίκης, ως μια από τις σπουδαιότερες ανά τον κόσμο.

Έκπληξη προκαλεί η διαπίστωση, ότι τόσο η Ελληνική, όσο και η Διεθνείς Βιβλιογραφία, δεν έχουν ασχοληθεί με την Εβραϊκή κοινότητα. Η Εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης π.χ. άρχισε να έχει επικοινωνία με το **Σιωνιστικό Αρχείο**⁵ της Ιερουσαλήμ από το Δεκέμβριο του 1912. Από τη στιγμή που προσαρτήθηκε η Βόρεια Ελλάδα στο Ελληνικό Κράτος, φοβήθηκαν ότι το Εβραϊκό στοιχείο θα παραγκωνιζόταν. Ωστόσο, ο Βενιζέλος αντιλήφθηκε το πνεύμα των Εβραίων και υποστήριξε τον εβραϊκό κόσμο, δίνοντάς τους ειδικά προνόμια. Μέσα στα προνόμια αυτά, υπάρχει ένα το οποίο παρείχε κρατική επιχορήγηση 1.200δρχ. σε εβραϊκές κοινότητες, που αριθμούσαν 50 οικογένειες και κρατική επιχορήγηση διαφόρων συλλόγων, όπως π.χ. ο Αθλητικός Σύλλογος Μακαμπί.

Οι Εβραίοι ζούσαν σε κλειστές κοινότητες: όταν σχημάτιζαν αδελφότητα συνήθως δεν αναμειγνύονταν με άλλους. Διέφεραν και διαφέρουν με τους συμπολίτες τους στη Θρησκεία, στη Γλώσσα, στην Ενδυμασία, στα Έθνη και στα Έθιμα. Συνειδητά παραμένουν στο περιθώριο και αποφεύγουν την οικογενειακή επαφή με αλλόθρησκους. Επομένως, η κοινωνική τους ζωή εκφράζεται μέσα από την εκτέλεση των ίδιων μυστηρίων και θρησκευτικών πρακτικών. Έχουν αυστηρά ελεγχόμενη μαγειρική, ζουν κοντά ο ένας στον άλλο και κρατούν τα ήθη και έθιμά τους, διατηρώντας με πάθος τις παραδόσεις τους. Δεν συμμετέχουν εύκολα στην πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα των άλλων εθνοτήτων. Εντύπωση έκανε το γεγονός ότι οι Εβραίοι συμμετέχουν σε δικούς τους αθλητικούς αγώνες, αρνούμενοι συνήθως να συμμετέχουν σε αθλητικούς αγώνες, οι οποίοι δε διοργανώνονται από τους ίδιους⁶.

⁵ Το Σ.Α.Ι. (Σιωνιστικό Αρχείο Ιερουσαλήμ): Ιδρύθηκε το καλοκαίρι του 1919 στο Βερολίνο, όπου βρισκόταν η Έδρα της Σιωνιστικής Εκτελεστικής Επιτροπής, είναι από τους παλαιότερους οργανισμούς της Διεθνούς Σιωνιστικής Οργάνωσης. Το αρχείο Οργανώθηκε από τον Dr J.H.Herlitz που το μετέφερε στην Ιερουσαλήμ. («Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912», (1-3 Νοέμβρη), Θεσσαλονίκη 1986.)

⁶ Νεχάμα Γιοζέφ: *Ιστορία των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης*, (Τόμος 3) University Studio Press 2000, σελ.107-125.

Ενδιαφέρον έχει να ερευνήσουμε την **Ισραηλιτική Κοινότητα**⁷ της Βόρειας Ελλάδας. Οι Εβραίοι ανέπτυξαν μια αξιόλογη κοινωνική ζωή, δραστηριοποιήθηκαν επιτυχημένα στο εμπόριο και σε όποια πόλη δημιούργησαν κοινότητες, βοήθησαν στην ανάπτυξή της⁸. Με ένα πλούσιο φιλανθρωπικό έργο, με δημοσίευση πολλών εφημερίδων, πρωτοστάτησαν και εδραίωσαν τη σφραγίδα τους στον Ελληνικό χώρο. Σημαντικές αθλητικές δραστηριότητες και επιτυχίες Εβραίων αθλητών κατά την προπολεμική περίοδο και συμμετοχή των Ελλήνων Εβραίων αθλητών στους Ολυμπιακούς Αγώνες Μακάμπη (Μακαμπιάδες)⁹. Μέσα από την πορεία της Εβραϊκής Κοινότητας της Βόρειας Ελλάδας, διαφαίνεται κατά πόσο ο αθλητισμός ήταν σημαντικός και συνδεδεμένος με τις κοινωνικές τους αντιλήψεις.

⁷ Η Ισραηλιτική Κοινότητα, είναι Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου. Υπάγεται στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Τελεί υπό τον έλεγχο του κράτους, στο οποίο υποβάλλει προς έγκριση τον προϋπολογισμό και τον απολογισμό της. Η σημαντικότερη Ισραηλιτική Κοινότητα στην Ελλάδα είναι της Θεσσαλονίκης και λειτουργεί με βάση το Νόμο 2456/20 περί Ισραηλιτικών Κοινοτήτων, το ιδρυτικό της διάταγμα και το καταστατικό της εγκρίθηκε με διάταγμα. Ανώτατο όργανό της είναι η εικοσαμελής Κοινοτική συνέλευση που εκλέγεται με καθολική ψηφοφορία κάθε τέσσερα χρόνια. Η Συνέλευση εκλέγει με μυστική ψηφοφορία το πενταμελές διοικητικό συμβούλιο που ασκεί την εκτελεστική εξουσία. Το διοικητικό συμβούλιο διορίζει διάφορες επιτροπές στις οποίες αναθέτει επί μέρους τομείς (νεκροταφείο, συναγωγές, σχολείο, σχολική αρωγή, περίθαλψη, ιατρική περίθαλψη, διαχείριση, αξιοποίηση ακινήτων, κατασκηνώσεις, δημόσιες σχέσεις). Οι κοινοτικές υπηρεσίες καλύπτουν όλες τις δραστηριότητες και υλοποιούν τις αποφάσεις του διοικητικού συμβουλίου και των επιτροπών. (Αλμπέρτος Ναρ: *Εγχειρίδιο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης*, Jewish community of Thessaloniki, 2006)

⁸ Ναρ Αλμπέρτος: *Εγχειρίδιο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης*, Jewish community of Thessaloniki 2006, σελ.12-13.

⁹ Encyclopaedia Britannica, Maccabiah Games. Ημερομηνία ανάκτησης: 2 Απριλίου 2013.
<http://www.britannica.com/eb/topic-353867/article-9049635>.

Σκοπός

Σκοπός της έρευνας αυτής είναι η μελέτη των Εβραϊκών Κοινοτήτων της Βόρειας Ελλάδας, από το παρελθόν έως σήμερα. Μελετήθηκαν οι κοινωνικές και αθλητικές δραστηριότητες των Εβραϊκών Κοινοτήτων που υπήρχαν σε διάφορα μέρη της Βόρειας Ελλάδας, από πολύ παλιά έως και σήμερα. Επιπροσθέτως, έγινε προσπάθεια να εξεταστεί το κατά πόσο ο τρόπος ζωής των Εβραίων, οι οποίοι ζούσαν στις Κοινότητες αυτές, ευνόησε ώστε να δοθεί έμφαση στον αθλητισμό. Ακόμη σημαντική είναι η αναφορά στη δράση τους: πέρα από την πλούσια κοινωνική, πολιτιστική και φιλανθρωπική τους προσφορά στον ελλαδικό χώρο, τα αθλήματα με τα οποία ασχολήθηκαν και τις συμμετοχές τους στους Ολυμπιακούς Αγώνες «Μακαμπή». Επίσης, γίνεται αναφορά σε πλήθος εβραίων αθλητών, που εμφανίστηκαν μετά τη συστηματική εμφάνιση του αθλητισμού στην Ελλάδα, αλλά και ειδική μνεία στους σημαντικότερους Έλληνες Εβραίους Αθλητές.

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ στήν διαδρομή τῶν αἰώνων*

2.000 χρόνια 'Εβραϊκής παρουσίας στην Εύρωπη χάρτης από τό βιβλίο τοῦ M. GILBERT "Atlas of the Holocaust" (Λονδίνο 1982) όπου ἐμφανίζεται ὅτι ἡ πρώτη ἐγκατάσταση 'Εβραίων στην Εύρωπη ἐγινε στόν ἑλληνικό χώρο.

Εικόνα 1. Η εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα στην διαδρομή των αἰώνων¹⁰.

¹⁰ «Η εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα στην διαδρομή των αἰώνων», *Χρονικά*, 63 (Νοέμβριος 1983), σελ.3.

Οριοθετήσεις και Δυσκολίες

Η περίοδος που εξετάζεται είναι η προπολεμική και μεταπολεμική περίοδος της πορείας της Εβραϊκής κοινότητας. Δεν εξετάζεται η περίοδος του Ολοκαυτώματος. Επίσης εξετάζεται η Εβραϊκή κοινότητα κατά την περίοδο της επικράτησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, περίοδο κατά την οποία η κοινότητα αυτή έφτασε στην ακμή της.

Προβληματισμό δημιουργεί το γεγονός, ότι δεν υπάρχει εκτενείς βιβλιογραφία ώστε να υπάρχουν περισσότερα στοιχεία και μεγαλύτερο εύρος έρευνας των πηγών. Το γεγονός ότι το 1917 ξέσπασε μια πυρκαγιά, η οποία σημάδεψε τον Εβραϊσμό της Θεσσαλονίκης, προκαλώντας μια μοιραία υλική και ηθική παρακμή, καίγοντας τις δημόσιες αλλά και ιδιωτικές βιβλιοθήκες, όλα τα κοινοτικά κτήρια, το **Ταλμούδ Τορά**¹¹, 10 από τα 13 σχολεία, 34 από τις 37 συναγωγές, 80 προσευχητήρια, 3 κτήρια που άνηκαν στην Alliance Israelite, η οποία ήταν η έδρα της κοινότητας με όλα τα αρχεία και όλες τις λέσχες.

Τα περισσότερα στοιχεία που συλλέγουμε προέρχονται από το Εβραϊκό Μουσείο της Θεσσαλονίκης¹², καθώς από άρθρα και αναφορές βιβλίων. Η ξένη βιβλιογραφία δε μας βοηθάει ιδιαίτερα καθώς για τις πληροφορίες που αφορούν τον Ελλαδικό χώρο δεν υπάρχουν πολλές αναφορές.

---

¹¹. Το Ταλμούδ Τορά ήταν ένα πρότυπο εβραϊκό σχολείο το οποίο άρχισε να παρακμάζει το 17^ο αιώνα, με την υποβάθμιση της γενικής μόρφωσης. Έχασε το χαρακτήρα του πρότυπου σχολείου αλλά διατήρησε τη διδασκαλία στοιχειωδών γνώσεων του τελετουργικού των προσευχών. Στα 1870 το Ταλμούδ Τορά είχε καταντήσει ένας τεράστιος παιδικός σταθμός. Το 1879 η τοπική επιτροπή της Alliance Israelite παίρνει στα χέρια της τη μεταρρύθμιση του Ταλμούδ Τορά. Θεσπίζεται ένα σύστημα βαθμίδων στην εκπαίδευση και στην ιεράρχηση των προγραμμάτων. Διαχωρίζει τους μαθητές σε παράλληλα τμήματα και διαβαθμιζόμενες τάξεις. Η μεταμόρφωση του μεγάλου αιωνόβιου σχολείου έγινε ευνοϊκά δεκτή. Μια πλειάδα καλοπροαίρετων αντρών αποτελούσε το σχολικό συμβούλιο της τοπικής επιτροπής. Η μεταρρύθμιση συνεχίστηκε σε βάθος με την καθιέρωση ωραρίου, με την αναστήλωση του κτιρίου και με την πραγματοποίηση μιας μεγάλης καινοτομίας, ο εφοδιασμός των τάξεων με θρανία. Η ολοκληρωτική μεταμόρφωση έγινε το 1880. Το Ταλμούδ Τορά αριθμούσε τότε 1200 μαθητές. Από το 1889 παράλληλα με τα εβραϊκά διδάσκεται υποχρεωτικά και η Τουρκική γλώσσα. Στην αφρόκριμα του σχολείου διδάσκεται η Ιταλική γλώσσα. Εδώ υπάρχει ένας νεωτερισμός αφού οι εβραίοι δεν θεωρούσαν υποχρέωσή τους να μάθουν την τοπική γλώσσα. Το 1898 το σχολείο καίγεται και ανοικοδομείται από γενναίες δωρεές ανάμεσά τους η βαρόνη Χιρς. Το 1908 εγκαινιάζεται και πρόκειται πλέον για τον πιο μεγάλο και πιο ωραίο ναό που είχαν ποτέ οι εβραίοι στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Καταστράφηκε το 1917 στην τεράστια πυρκαγιά. (Νεχάμα Ιωσήφ: *Ιστορία των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης* (Τόμος 3), Θεσσαλονίκη 2000)

¹² Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Ημερομηνία Ανάκτησης: 17 Αυγούστου 2013.
<http://www.jmth.gr/indexGR.htm>.

II. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Η παλιά Εβραϊκή κοινότητα Αδριανούπολης

Στο βιβλίο με τίτλο «Ισραηλιτική Κοινότης Διδυμοτείχου», του συγγραφέως Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφειάδη, Θεολόγου – Εκπαιδευτικού, ο οποίος ήταν καθηγητής εκεί, γίνεται μια σχετική ιστορική αναδρομή, της διαμέσου των αιώνων πορείας των Ισραηλιτών. Γράφει ότι η **Αδριανούπολη**¹³ υπήρξε μια από τις μεγαλύτερες πόλεις μετά την Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη, στην οποία βρισκόταν η μεγαλύτερη Ισραηλιτική Κοινότητα των Βαλκανίων. Η κοινότητα αυτή ήταν περιορισμένη προς την νότια πλευρά της πόλης και συνέβαλλε σημαντικά στην αυστηρή, κατά κάποιο τρόπο, επιτήρηση της ηθικής των ομοεθνών της.

Η κοινότητα της Αδριανούπολης ήταν η μεγαλύτερη, ύστερα από εκείνη της Θεσσαλονίκης, όσον αφορά τις ευρωπαϊκές επαρχίες. Αν στο μέσο του 19^{ου} αιώνα αναφέρονται 4.000 Εβραίοι¹⁴, στην αρχή του αιώνα αυξάνονται σε 8.000 έως 15.000! Η «Εβραΐς» βρισκόταν στο νοτιοανατολικό τμήμα του Κάστρου και είχε 13 Συναγωγές (παρακάτω σχήμα), τοποθετημένες στο εσωτερικό των οικοδομικών νησίδων. Η συνοικία είχε έκταση περίπου 300x180 μέτρα και εμβαδόν 5.4 εκτάρια, ενώ αποτελούσε την πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή της πόλης.

Όμως εκτός από την οριοθετημένη περιοχή της εβραϊκής κοινότητας υπήρχαν και Ισραηλίτες, οι οποίοι ζούσαν μεταξύ των Χριστιανικών οικογενειών. Το γεγονός αυτό διαφαίνεται και από τα λόγια του Έλληνα πρόξενου το 1846, όταν καίγεται η εβραϊκή συνοικία της πόλης. Αυτός βλέποντας το γεγονός, παραξενεμένος σχολιάζει: *«Η κοινότης αυτή περιορισμένη άλλοτε ούσα προς την νότιον πλευράν του τείχους εν τω άστει, συνέβαλλε τα μέγιστα εις αυστηράν και αστυνομικήν τρόπον τινά επιτήρησιν επί της ηθικής επί της ηθικής των ομοεθνών της, αλλά η κατά Αύγουστον του 1846 συμβάσα τρομερά πυρκαϊά εν τω μέσω*

¹³ Καραδήμου-Γερολύπου Αλέκα: «Οι εβραϊκές συνοικίες στις βορειοελλαδικές πόλεις στο τέλος της Τουρκοκρατίας», «Από τη συγκέντρωση στη διάχυση», *Σύγχρονα Θέματα*, 52-53 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1994), σελ. 15-24.

¹⁴ Yeroopoulos A.: «Nineteenth century Andrianople. From imperial capital to frontier city», *Enviromental Design* (υπό δημοσίευση) (χάρτης Osmont 1854) και βλ. επίσης την έκθεση του Έλληνα προξένου Φοίβου το 1858, όπως την αναδημοσιεύει ο κ. Βακολόπουλος, Οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, Μακεδονική βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη 1980.

της μεγάλης συνοικίας των, και ταύτην απάσαν σχεδόν αποτεφρώσασα, τους ηνάγκασε να διασπαρώσιν εις διάφορα μέρη της πόλεως, εντός και εκτός, και μάλιστα εις τουρκικάς συνοικίας, και ως τούτο ηθικώς πολύ εξέπεσαν, τινές εξ αυτών ηγόρασαν μάλιστα και οικίας μεταξύ των Οθωμανικών, όπερ εις χριστιανούς δεν επιτρέπεται». Αυτή αποτελεί και την πρώτη ιστορικά καταγεγραμμένη απόδειξη, ότι ζούσαν Εβραίοι, σε πόλεις αναμειγμένοι με άλλες πληθυσμιακές ομάδες.¹⁵

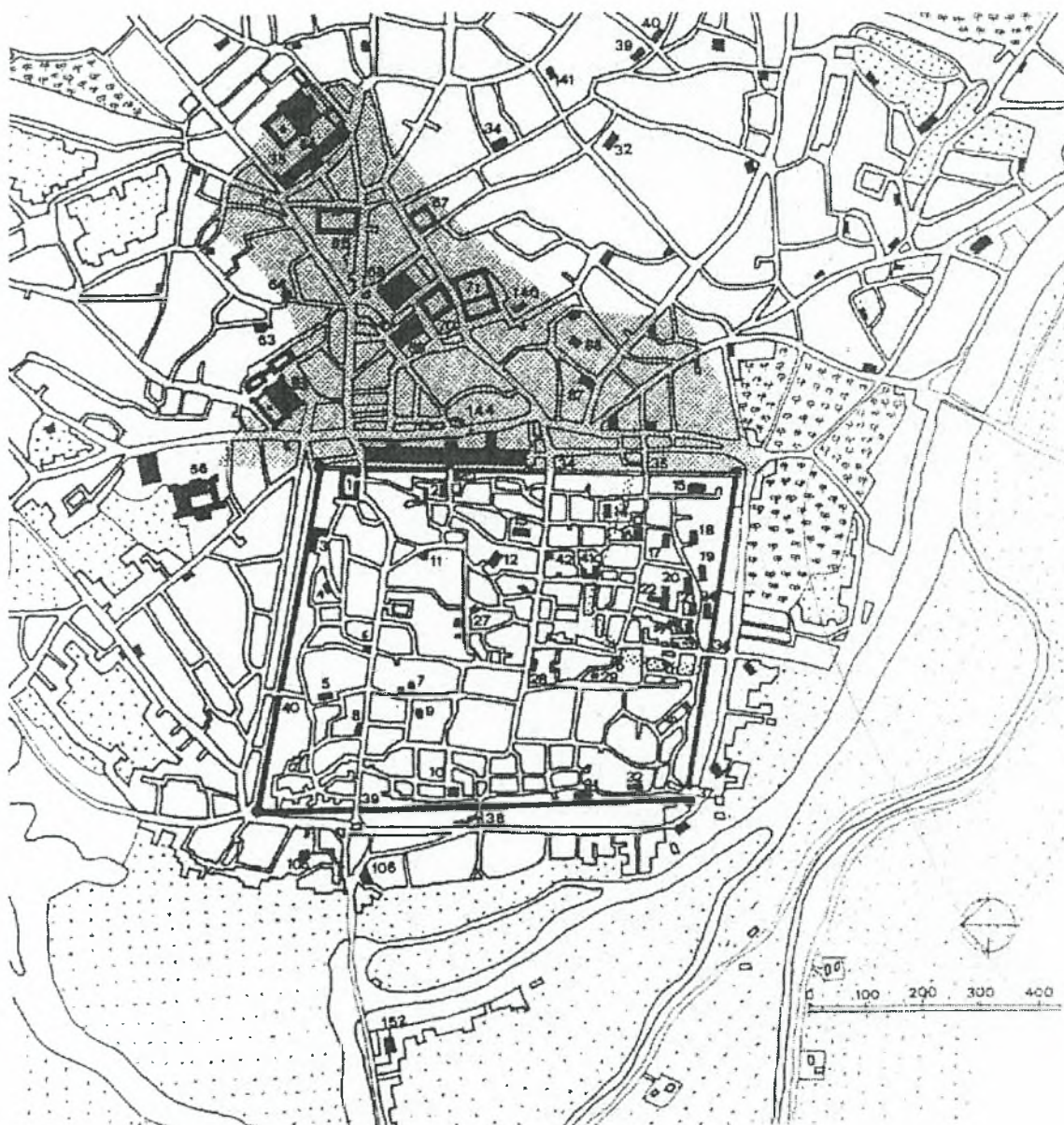
Εικόνα 2. Εξώπορτα εβραϊκής κατοικίας στην Αδριανούπολη.

Η φωτογραφία παρουσιάζει εξώπορτα εβραϊκής κατοικίας στην Αδριανούπολη, με την εβραϊκή χρονολογία 5672 (1911).

Η φωτογραφία ανήκει στο Θρακικό Κέντρο και δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Θρακικά», τ.11, 1996-1997¹⁶

¹⁵ Καραδήμου-Γερολύμπου Αλέκα: «Εβραίοι στην Ελλάδα. Προσεγγίσεις σε μια ιστορία των νεοελληνικών μειονοτήτων», «Από τη συγκέντρωση στη διάχυση. Οι εβραϊκές συνοικίες στις βορειοελλαδίτικες πόλεις στο τέλος της Τουρκοκρατίας», *Σύγχρονα Θέματα*, 52-53 (Ιούλιος – Δεκέμβριος 1994), σελ. 15-16

¹⁶ Φρέζη Ραφαήλ: «Η παλιά Εβραϊκή κοινότητα του Διδυμοτείχου», *Χρονικά*, 158(Νοέμβριος- Δεκέμβριος 1998), 9-16, σελ.14.

Εικόνα 3. Αδριανούπολη, 1854.

Η εβραϊκή συνοικία βρίσκεται στη νοτιοανατολική γωνία, εντός του τείχους, ενώ η αγορά εκτείνεται ανατολικά εκτός του περιτειχισμένου άστεως. Στο σχέδιο σημειώνονται οι συναγωγές Ασκενάζ (15), Μπουντούν (Βιδινίου) (16), Καταλωνία (17), Πούλια (18), Μαγιόρ (19), Σισιλία (20), Ρομάνια (21), Τολέντο (22), Γκερούζ (23), (24), Αραγκόν (25), Πορτουγκάλ (26), Ιταλία (43).

Η παλιά Εβραϊκή κοινότητα Διδυμοτείχου

Έχουν δημοσιευτεί στοιχεία για τις Ισραηλιτικές Κοινότητες της Βόρειας Ελλάδας, οι οποίες δεν υπάρχουν πια, από τους κυρίους Ιάκ. Καμπανέλλη και Θρασ. Παπαστρατή. Η Εβραϊκή κοινότητα του Διδυμοτείχου ήταν μία από τις παλαιότερες και μεγαλύτερες όχι μόνο της Θράκης, αλλά ολόκληρου του ελλαδικού χώρου. Στο βιβλίο με τίτλο «Ισραηλιτική Κοινότης Διδυμοτείχου», του κ. Αρχιμανδρίτου Νικολάου Βαφειάδη, Θεολόγου – Εκπαιδευτικού, γίνεται μια ιστορική αναδρομή της πορείας των ισραηλιτών, κατά το πέρασ των αιώνων. Ο συγγραφέας ισχυρίζεται, ότι η Ισραηλιτική κοινότητα του Διδυμοτείχου υφίσταται τουλάχιστον από την εποχή της αλώσεως της Κωνσταντινούπολης. Την εποχή εκείνη υποστηρίζει ότι οι Ισραηλίτες του Διδυμοτείχου αυξήθηκαν και βαθμιαία οργανώθηκαν. Επιπλέον, αναφορές για την κοινότητα του Διδυμοτείχου, γίνονται από τον περιηγητή του 12^{ου} αιώνα, Βενιαμίν Τουδέλα, Ραββίνου, ο οποίος παρέχει πληροφορίες για τους εγκαταστημένους Εβραίους και τις Θρησκευτικές τους οργανώσεις από το Βυζάντιο.

Όπως αναφέρει ο Αρχιμανδρίτης Νικ. Βαφειάδης, το νεκροταφείο της Κοινότητας, σύμφωνα με τους τελευταίους γέροντες της κοινότητας, υπήρχε τουλάχιστον 500 χρόνια. Όμως δυστυχώς δεν βρέθηκαν από την εποχή εκείνη ενεπίγραφες επιτάφιας πλάκες ή άλλα σχετικά αντικείμενα, είτε επειδή υπήρχαν παλαιότερα αλλά είχαν εξαφανιστεί πλέον ή καταστραφεί με το πέρασ των χρόνων ή είχαν καταστεί δυσανάγνωστα, είτε διότι δεν χρησιμοποιούνταν κατά κόρον. Έτσι πιστοποιημένα, η ηλικία υπάρξεως της Ισραηλιτικής Κοινότητας του Διδυμοτείχου χρονολογείται από το 1456. Η μαρτυρία αυτή προέρχεται από μια επιτάφιο πλάκα, όπως είχε αφηγηθεί ο γέρος Ναούμ Μωυσής του Μαίρ, στο Νικόλαο Βαφειάδη και η οποία βρέθηκε έπειτα από αίτηση της Alliance των Παρισίων το 1935, ώστε να χρονολογηθεί το νεκροταφείο και κατ' επέκταση η κοινότητα του Διδυμοτείχου¹⁷.

¹⁷ Βαφειάδη Αρχιμανδρίτου Νικ.: «Η Ισραηλιτική Κοινότητα Διδυμοτείχου», *Χρονικά*, 44 (Δεκέμβριος 1981, 5-8, σελ.6.

Οι Ισραηλίτες του Διδυμοτείχου ήταν διαφόρων προελεύσεων. Όπως αναφέρεται στην ιστορία υπήρχαν κάποιοι αυτόχθονες, οι λεγόμενοι Ρωμανιώτες, στους οποίους προστέθηκαν μερικοί από την Ουγγαρία, οι λεγόμενοι «Ασκεναζείμ¹⁸», οι οποίοι διέφυγαν του διωγμού του 1376. Ακολούθησε η εγκατάσταση των ισπανοεβραίων, οι λεγόμενοι Σεφαραδίμ. Μετά το διωγμό τους το 1492 και το 1546 προστέθηκαν μερικοί που έφεραν οι Τούρκοι, όταν επέστρεψαν από την εκστρατεία τους στην Ουγγαρία. Ο μεγάλος αριθμός των Σεφαραδίμ επηρέασε τα ήθη και τα έθιμα των Εβραίων κατοίκων της περιοχής και κατέστησε τη Λαδίνο (γλώσσα των Ισπανοεβραίων) ως την κοινή τους γλώσσα. Επίσης σημαντική παράμετρο, αποτέλεσε και το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κατοχής, παραχωρηθήκαν κάποια προνόμια και αυτοδιοίκηση στην περιοχή αυτή. Το γεγονός αυτό προσέλκυσε και άλλους Εβραίους στην περιοχή του Διδυμοτείχου¹⁹.

Πριν το 1862 υπήρχε μια μικρή Συναγωγή, η οποία στεγαζόταν σ' ένα παλιό μισοκατεστραμμένο κτίριο στην περιοχή της Τουρκικής σχολής. Οι Ραβίνοι που δίδασκαν εκεί, ήταν εξαρτημένοι από την Αρχιραβινεία της Αδριανούπολης και δεν είχαν πολλές εξουσίες, ενώ ασχολούνταν περισσότερο σαν εβραιοδιδάσκαλοι του «Ταλμούδ Τορά». Το 1924 χτίστηκε η μεγάλη Συναγωγή σε Σεφαραδίτικο ρυθμό όπου συστεγάστηκε και το πνευματικό κέντρο αλλά και τα γραφεία της κοινότητας. Ήταν ένα τετράγωνο κτίριο με τούβλα και εσωτερικά, με τέσσερις κίονες που στήριζαν ένα θόλο. Στο κέντρο βρισκόταν η «Τεβά» (το ιερό βήμα) και μπροστά της, όπως πάντα στον τοίχο της ανατολικής πλευράς, το «Εχάλ» (ιερή κιβωτός). Στο δυτικό μέρος της, βρισκόταν υπερυψωμένος ο «γυναικωνίτης». Στο δάπεδό της, υπήρχε ένα υπέροχο μωσαϊκό (παρακάτω εικόνα), που αποκαλύφθηκε πρόσφατα κατά τον καθαρισμό της. Δυστυχώς η Συναγωγή λεηλατήθηκε και καταστράφηκε από τους Γερμανούς και έτσι παρέμεινε ερειπωμένη μέχρι το 1985²⁰.

Φαίνεται ότι ο περισσότεροι Ισραηλίτες κατοικούσαν στο Διδυμοτείχο προς το μέρος της Εκκλησίας της Παναγίας ανάμεικτοι με Έλληνες, όπως υποστήριζαν οι παλιότεροι κάτοικοι του Διδυμοτείχου, στους οποίους αναφέρεται και το όνομα «Γιαχουδί ρουμ μαχαλασί». Τότε η περιοχή εκείνη ονομαζόταν απλώς «Μαχαλάς» και μετέπειτα οι Ισραηλίτες εξαπλώθηκαν και προς άλλες περιοχές της πόλης, όπως στην αγορά, στα πέριξ και πίσω από την κεντρική πλατεία²¹.

¹⁸ Οι Ασκεναζείμ ή Ασκεναζίτες αποτελούν εβραϊκή υποομάδα όπως είναι και οι Μιζραχίτες ή Μιζραχειμ Εβραίοι, οι οποίοι έρχονται σε αντιπαράθεση με τους Σεφαραδίτες ή Σεφαρδίτες.

¹⁹ Φρέζη Ραφαήλ: *Η παλιά*, σελ.9-10.

²⁰ Φρέζη Ραφαήλ: *Η παλιά*, σελ.10.

²¹ Καμπανέλλη Ιακώβου: «Πλειότερο φως εις την Ιστορίαν της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου», *Χρονικά*, 154 (Μάρτιος- Απρίλιος 1998), 3-5, σελ.4-5.

Στην κοινότητα λειτουργούσαν σύλλογοι πρόνοιας, Μπικούρ Χολίμ και Χεβρά Κεντουσά και ένας γυναικείος σύλλογος, ο οποίος ονομαζόταν «La sociedad de damas». Κάθε Παρασκευή δύο γυναίκες του συλλόγου περνούσαν από τα εβραϊκά σπίτια και συγκέντρωναν χρήματα, αλλά και τρόφιμα για τους άπορους. Οι παραπάνω σύλλογοι φρόντισαν για την κάλυψη των βασικών αναγκών και εξόδων των απόρων, όπως η πληρωμή του ενοικίου της κατοικίας τους. Φρόντιζαν επίσης, για την προικοδότηση απόρων κοριτσιών και για οικονομική ενίσχυση σε άπορες χήρες και ορφανά. Αυτό το αίσθημα αλληλεγγύης και φιλανθρωπίας, οδήγησε στο να μην υπάρχουν επαίτες Εβραίοι²².

Η πορεία της εκπαίδευση των Ισραηλιτών στα χρόνια της πορείας της κοινότητας, ήταν συνυφασμένη με την ανάπτυξή της. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η θρησκευτική διδασκαλία του «Ταλμούδ Τορά» γινόταν από τους ραβίνους στη Συναγωγή. Εκτός όμως από τα λειτουργικά τους καθήκοντα, οι ραβίνοι δίδασκαν και κάποια λιγοστά γράμματα στα παιδιά της κοινότητας. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αρχή, η οποία οδήγησε στη σταδιακή δημιουργία και των σύγχρονων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Το 1883 μαρτυρείται η ίδρυση Δημοτικού Σχολείου και το 1884 η λειτουργία Τεχνικής σχολής, υπό την αιγίδα της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας της πόλης, η οποία εκπαίδευε σε χρήσιμα και προσοδοφόρα χειρωνακτικά επαγγέλματα τους νέους. Μάλιστα το 1894 αναγνωρίστηκε και από το κράτος, ως δημόσια σχολή²³.

Από το 1897 λειτούργησε στο Διδυμότειχο και η Γαλλική σχολή «Alliance». Αρχικά λειτουργούσε σχολή στην Αδριανούπολη. Το 1890 όμως, έγραψε η κοινότητα στα κεντρικά στο Παρίσι, ζητώντας να λειτουργήσει και στη πόλη. Εν τέλει έπειτα από 9 χρόνια το αίτημά τους πραγματοποιήθηκε, χάρη και στην υποστήριξη του διευθυντή της σχολής Αδριανούπολης, Samuel Lupo. Μάλιστα, τη σχολή αυτή την περιέβαλλαν με κύρος και οι Τούρκοι, διορίζοντας δύο δικούς τους δασκάλους, για να διδάσκουν την τουρκική γλώσσα, που ήταν υποχρεωτική από το 1894. Πρώτος διευθυντής της «Alliance Israelite Universelle» διορίστηκε ο J. Barishac. Λειτούργησαν το σχολείο με νηπιαγωγείο και δημοτικό, αρχικά με τρεις τάξεις και έπειτα με τέσσερις. Τα παιδιά διδάσκονταν σύμφωνα με το γαλλικό πρότυπο. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα περιελάμβανε διδασκαλία της ελληνικής, γαλλικής και τουρκικής γλώσσας, ακόμη διδάσκονταν ιστορία, αριθμητική και γεωγραφία.

²² Φρέζη Ραφαήλ: *Η παλιά*, σελ. 11.

²³ Σακελλαρίου Γ. Αγγελική: «Η Εβραϊκή κοινότητα Διδυμοτείχου», *Χρονικά*, 205 (Σεπτέμβριος- Οκτώβριος 2006), 11-16, σελ. 14-16.

Το 1903 διορίστηκε νέος διευθυντής ο Μωύς Φράνκο, ιδιαίτερα μορφωμένος άνθρωπος (απόφοιτος της ανώτερης παιδαγωγικής σχολής της Alliance, της Ecole Normale Israelite Oriental). Ο εν λόγω άνθρωπος, είχε ευρεία αντίληψη και μόρφωση και έτσι μετέδωσε στους μαθητές του πληθώρα γνώσεων. Επιπροσθέτως, εξασφάλισε μεγαλύτερες χρηματοδοτήσεις, ώστε να μπορέσει να βοηθήσει περισσότερο και τους άπορους μαθητές, οι οποίοι πολλές φορές, λόγω της κοινωνικής και οικονομικής τους κατάστασης, αναγκάζονταν να διακόψουν τις σπουδές τους, για να βοηθήσουν τις οικογένειές τους. Η σχολή σιγά-σιγά άρχισε να γίνεται το κέντρο της εβραϊκής ζωής.

Το 1905 αντικαταστάθηκε από έναν καινούριο διευθυντή που κατέφθασε από το Παρίσι, τον Nessim Gueron. Ο συγκεκριμένος είχε ιδιόρρυθμο χαρακτήρα, οπότε έγινε γρήγορα αντιπαθής και συγκρούστηκε με μέλη της κοινότητας, χωρίς όμως να διαπιστωθούν προβλήματα στην λειτουργία του σχολείου. Από προηγούμενα χρόνια, είχε υπάρξει έντονο ενδιαφέρον της κοινότητας και για τη μόρφωση των κοριτσιών, έτσι εκείνη την εποχή το σχολείο έγινε μεικτό²⁴.

Το 1911 ανεγέρθηκε νέο κτίριο, το οποίο ήταν το καμάρι της κοινότητας. Το σχολείο λειτουργούσε πλέον σαν πλήρης εξατάξια Δημοτική Σχολή, με αίθουσες εκδηλώσεων, διαλέξεων, δεξιώσεων, με θεατρική σκηνή, μαγειρεία αλλά και επιμελητήρια για τα άπορα εβραϊόπουλα. Επίσης, διέθετε νηπιακό τμήμα, γεγονός πρότυπο για τα δεδομένα της εποχής του. Το Μάιο του 1911 στα εγκαίνια του νέου κτιρίου παραβρέθηκαν στρατιωτικοί, πολιτικοί και θρησκευτικοί εκπρόσωποι των αρχών του τόπου. Μέσα στην πανηγυρική ατμόσφαιρα, ο διευθυντής απήγγειλε σημαντικό λόγο. Επιπλέον, ακούστηκαν γαλλικά ποιήματα και οι μαθητές ανέβασαν και το έργο ο «Αρχοντοχωριάτης», του Μολιέρου στα γαλλική γλώσσα. Η Ισπανοεβραϊκή εφημερίδα «La voz de la verdad» (Η Φωνή της Αλήθειας), έκανε εκτενή περιγραφή των εγκαινίων και σχολίασε: «οι Εβραίοι του Διδυμοτείχου αποτελούν μια υποδειγματική κοινότητα»^{25,26}.

²⁴ Φρέζη Ραφαήλ: *Η παλιά*, σελ.11-13.

²⁵ Φρέζη Ραφαήλ: *Η παλιά*, σελ.11-13.

²⁶ Σακελλαρίου Γ. Αγγελική: *Η Εβραϊκή*, σελ.14-16.

Μετά την ενσωμάτωση του Διδυμοτείχου στο Ελληνικό κράτος το 1920, κόσμησε τη σχολή με τη διδασκαλία του, ο Ιωσήφ Πεσσάχ. Επίσης δίδαξαν και οι: Ηλίας Μπαρτζιλάι (μετέπειτα Αρχιρραβίνος Αθηνών), Ιωσήφ Αλμπαλάχ (διάδοχος του προηγούμενου) και τέλος ως το 1943 ως διευθυντής ο Νισήμ Αλκαλάι, καθώς και άλλοι αξιοσέβαστοι δάσκαλοι. Το σχολείο αυτό αποτέλεσε πρότυπο οργάνωσης για την εποχή του. Πρωτόγνωρο για την εποχή ήταν και το γεγονός της συμμετοχής των κοριτσιών στη Σχολή αυτή. Όχι μόνο σε θέμα οργάνωσης, αλλά και σε ακαδημαϊκό επίπεδο το σχολείο αυτό διέπρεψε. Σύμφωνα με τις στατιστικές του 1923, 13 από τους 50 αποφοίτους της σχολής ακολουθούν ανώτατες σπουδές στην Ελλάδα και το εξωτερικό, 1 ακολούθησε ιατρική, 1 πολυτεχνείο, 3 πήγαν στην Ecole Normale, 4 στα εμπορικά λύκεια της Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινούπολης, και άλλοι 4 στα γαλλικά λύκεια της Θεσσαλονίκης. Από τους υπόλοιπους, 15 μετανάστευσαν, 3 εκ των οποίων εγκαταστάθηκαν στη γειτονική Ξάνθη και 12 στην Αμερική, ενώ τέλος οι 22 παρέμειναν στο Διδυμότειχο. Ακόμη, από το 1938 φιλοξενήθηκε στην εβραϊκή σχολή και το Ημιγυμνάσιο του Διδυμοτείχου για μερικά χρόνια. Επί Γερμανικής κατοχής αναγκάστηκε η Σχολή να διακόψει τη λειτουργία της και στους χώρους της συστήθηκε το πρώτο νοσοκομείο του Διδυμοτείχου, το οποίο και λειτούργησε ως το 1955. Το κτίριο αυτό, το οποίο αποτελούσε αρχιτεκτονικό κόσμημα της πόλης, δυστυχώς κατεδαφίστηκε. Σήμερα αν υπήρχε, θα βρισκόταν στην οδό Μπεγέτη²⁷.

Το 1940 πολλοί Εβραίοι νέοι επιστρατεύθηκαν και πολέμησαν εναντίον των Ιταλών. Λόγω των πολεμικών γεγονότων πολλές οικογένειες Εβραίων έφυγαν από το Διδυμότειχο και πήγαν σε άλλες Κοινότητες. Το 1941 η πόλη καταλήφθηκε από τους Γερμανούς, οι οποίοι διαβεβαίωσαν τους Θρησκευτικούς ηγέτες των μειονοτήτων, ότι δεν διέτρεχαν κανένα κίνδυνο. Όμως τον Μάρτιο του 1943 άρχισαν να φτάνουν οι πρώτες πληροφορίες για απελάσεις των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Στις 4 Μαΐου του 1943 οι Γερμανικές αρχές κάλεσαν όλους τους Εβραίους στη Συναγωγή για να τους κάνουν μια «σοβαρή ανακοίνωση». Μόλις συγκεντρώθηκαν οι πόρτες έκλεισαν και οι Γερμανοί τους ανακοίνωσαν ότι τους θεωρούν αιχμάλωτους πολέμου. Την επόμενη μέρα 800 περίπου Εβραίοι μαζί με τις οικογένειές τους, φορτώθηκαν σε βαγόνια για ζώα και περνώντας από Αλεξανδρούπολη, στάλθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Τους ακολούθησαν οι αποστολές από το Σουφλί και τη Νέα Ορεστιάδα. Στις 10 Μαΐου 1943 στάλθηκαν με τρένα, στα στρατόπεδα θανάτου στο Άουσβιτς - Μπίρκεναου.

²⁷ Σακελλαρίου Γ. Αγγελική: *Η Εβραϊκή*, σελ.14-16.

Επιπροσθέτως, κάτι που είναι πρέπον να αναφερθεί, είναι η συμπαράσταση των Ελλήνων κατοίκων προς τους Εβραίους, όπως αναφέρει ο Μάρκος Ναχόν στο βιβλίο του. Αμέσως μετά τη σύλληψη των Ισραηλιτών, ο χριστιανικός πληθυσμός έδειξε τη συμπαράστασή του στους συμπολίτες τους, στέλνοντας μάλιστα τρόφιμα στους φυλακισμένους. Ο ίδιος ο Μητροπολίτης έκανε βόλτα στην ισραηλίτικη συνοικία, για να δείξει τη συμπαράστασή του και τη συμπάθειά του στους άτυχους συνανθρώπους του, αλλά και για να τους αποχαιρετήσει για ύστατη φορά. Πολλοί από αυτούς σαν ένδειξη της ευχαρίστησής τους, του φίλησαν για τελευταία φορά το χέρι.

Κατά την απογραφή του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου το 1945 αναφέρεται ότι από τους 900 Εβραίους του Διδυμοτείχου, μόνο 33 διασώθηκαν από τα στρατόπεδα ή κατέφυγαν σε άλλες πόλεις και χωριά. Οι απώλειες ανήλθαν στο 96% ενώ κανένας πλέον σήμερα Εβραίος, δεν κατοικεί στο Διδυμότειχο. Οι κοινότητα έσβησε καθώς και τόσες άλλες, εξαιτίας του αποτρόπαιου «Ολοκαυτώματος»²⁸.

Εικόνα 4. Η Συναγωγή της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου. Το κτίριο της Συναγωγής της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου, όπως ήταν προ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.²⁹

²⁸ Φρέζη Ραφαήλ: *Η παλιά*, σελ.15-16.

²⁹ Βαφειδής Αρχιμανδρίτου Νικ.: *Η Ισραηλιτική*, σελ.7.

Εικόνα 5. Η Συναγωγή Λιδυμοτείχου.

Φωτογραφία του 1985 – Το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος και στο φόντο τμήμα του δαπέδου της, όπως διατηρείται σήμερα³⁰.

³⁰ Φρέζη Ραφαήλ: *Η παλιά*, Εξώφυλλο.

Εικόνα 6. Το κτίριο του παλαιού Εβραϊκού Δημοτικού.³¹

Εικόνα 7. Μνήματα στο Εβραϊκό Νεκροταφείο.³²

³¹ Φρέζη Ραφαήλ: *Η παλιά*, σελ. 11.

³² Σακελλαρίου Γ. Αγγελική: *Η Εβραϊκή*, σελ. 12.

Εικόνα 8. Η εκτόπιση των Εβραίων από το Διδυμότειχο.
(Αρχείο Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος)

Η Εβραϊκή Κοινότητα Νέας Ορεστιάδας

Η Νέα Ορεστιάδα δημιουργήθηκε το 1923, μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης. Ο νέος οικισμός ιδρύθηκε σε πολύ μικρή απόσταση από τα ελληνοτουρκικά σύνορα και γι' αυτό κατοικήθηκε από την πλειοψηφία των παλιών κατοίκων. Επίσης εκεί εγκαταστάθηκαν και πολλοί Ισραηλίτες. Αυτό έγινε για δύο λόγους, αφενός επειδή με την αναχώρηση των Ελλήνων νέκρωσε το παλιό Κάραγατς (παλιά Ορεστιάδα) και σε μεγάλο βαθμό η Αδριανούπολη, κι αφετέρου επειδή κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Διοικήσεως της Ανατολικής Θράκης, οι Ισραηλίτες που κατοικούσαν στην περιοχή της Αδριανούπολης, επέδειξαν φιλικά διακείμενα στις Ελληνικές αρχές. Επομένως, η παραμονή τους στην Τουρκία, ενδεχομένως να τους δημιουργούσε προβλήματα. Στη νέα τους πατρίδα, οι Εβραίοι δημιούργησαν μια αξιόλογη Κοινότητα. Λιγιστά στοιχεία για την Ισραηλιτική Κοινότητα της Ορεστιάδας, περιλαμβάνονται στο βιβλίο του Τάκη Τσονίδη «Η Ορεστιάδα μας», όπου δημοσιεύονται και φωτογραφίες με μέλη της Κοινότητας, καθώς και η Συναγωγή.³³

Στο παλιό Κάραγατς, η Ισραηλιτική κοινότητα αριθμούσε 60 Εβραϊκές οικογένειες, όπως ανέφερε στην επιστολή που έστειλε στις 12/8/1925, ο Πρόεδρος Σ. Μισκατέλ προς το Γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης. Οι 20 από αυτές τις οικογένειες, μεταφέρθηκαν στην Νέα Ορεστιάδα. Εκεί υπήρξαν κάποια προβλήματα όσον αφορά την αποδοχή τους από το Ελληνικό κράτος και ζητήθηκαν κάποια πιστοποιητικά, τα οποία να αποδεικνύουν την ελληνική υπηκοότητα τους. Εν τέλει, τα προβλήματα παρακάμφθηκαν και την περίοδο εκείνη εγκαταστάθηκαν στο εν λόγω μέρος 28 οικογένειες, που αποτελούνταν από 59 άντρες και 41 γυναίκες. Δεκαπέντε από αυτές είχαν αποκτήσει δικά τους σπίτια, ενώ 13 δεν είχαν δική τους στέγη. Κατά προέλευση η σύνθεση των οικογενειών ήταν η εξής: 19 από την παλιά Ορεστιάδα (Καραγάτς), 5 από το Διδυμότειχο, 1 από τη Σμύρνη, 1 από τη Θεσσαλονίκη, 1 από την Αδριανούπολη και μία από τη Φιλιππούπολη (ακολουθεί εικόνα με αναλυτικά την κατάσταση των Ισραηλιτικών οικογενειών, καθώς και ένα ενδεικτικό πιστοποιητικό υπηκοότητας της εποχής εκείνης).³⁴

³³. Συναγωγή (εβρ. כנסת) είναι ο τόπος λατρείας της εβραϊκής θρησκείας. Ετυμολογικά ο όρος είναι ελληνικός, προέρχεται από το ρήμα *συνάγω* και σημαίνει τον τόπο συγκέντρωσης. Ο εβραϊκός όρος για τη συναγωγή είναι *Μπεϊτ Κνεσσέτ* (γράφεται כנסת) και σημαίνει "Οίκος Συγκέντρωσης" και δεν πρέπει να συγχέεται με τον όρο Κνεσσέτ, που είναι το όνομα του Κοινοβουλίου του σύγχρονου κράτους του Ισραήλ. Μια τυπική συναγωγή αποτελείται από ένα μεγάλο χώρο προσευχής και μικρότερα δωμάτια μελέτης. Συνήθως, περιλαμβάνει και χώρο κοινωνικών συναθροίσεων, καθώς και γραφεία. Στις προοδευτικές εβραϊκές κοινότητες (ρεφορμιστές) επιτρέπεται η είσοδος και στις γυναίκες.

³⁴ Φρέζη Ραφαήλ: «Η Ισραηλιτική Κοινότητα Νέας Ορεστιάδας» *Χρονικά*, 171 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 2001), 12-19, σελ.12-19.

ΑΡΧΙΒΙΟΝ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Αριθ. 227

ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΘΡΑΚΗΣ
ΠΑΡΑΧΩΡΗΤΗΡΙΟΝ
ΑΣΤΙΚΟΥ ΓΗΠΕΔΟΥ ΕΙΣ ΝΕΑΝ ΟΡΕΣΤΙΑΔΑ

Παραχωρούμεν εις τὸν Γεωργίου Μανώλη
Καλλοῦ Μαν. Ν. Φρέζου
τὸ ἐπ' αὐτῷ ἐν Νέῳ Ὀρестιάδῃ

Ἄριθ. 53 ἁποικίων γῆπεδον κατὰ τὸν ἐν τῇ
ἀδῶ ἐπιγραφῇ

Ὁ εἰρημένος υποχρεοῦται ὅπως ἐντός 12 μηνῶν
ἀπὸ σήμερον ποιήσῃται ἐναρξιν ἀνεγέρσεως ἐν αὐτῷ ἀκω-
δομῆς, ἐντός δὲ ὅρου μηνῶν, ἀποπερατοῦσά ται-
την, συμφέρουσιν τῶν σχεδίων τύπων

Μετά τὴν παρέλευσιν τῆς 12 μηνῶν προθεσμίας
ἀνεγέρσεως ἢ περὶ αὐτῆς ἀποφασιστικῶς ἄνωγος, τὸ εἰ-
ρηπεδον παραχωρεῖται εἰς ἕτερον προτιθέμενον ἐν οἰκονο-
μίᾳ.

Μετά τὴν παρέλευσιν τῆς 12 μηνῶν προθεσμίας
χωρὶς ν' ἀποπερατωθῇ ἢ ἀνεγερθῇ τῆς οἰκοδομῆς, ἢ πε-
ρὸς αὐτῆς ἀνωγῆς ἢ ἀποφασιστικῶς ἄνωγος, τὸ εἰρηπεδον μετὰ τῶν τεχνῶν
τεχνικῶν ἔργων ἐκποιεῖται πρὸς ὄφελος τοῦ τριτοῦ τῆς
ἀνεγέρσεως τῆς Νέας Ὀρестιάδος. Εἰς τὸν καὶ ἂν ἡ ἀ-
ποφῆσις καταβάλλεται ὑπὸ τοῦ ἀρροφιστοῦ μὴ ἂν ἡ ἀξία
τῶν τεχνικῶν ἔργων.

Ἡ ἀνωγὴν μισθία προθεσμία ἀνατῆται μετὰ τὴν ἐπιγρα-
φὴν εἰς τὴν μῆνα δι' ἡμερομηνίας ἀποφασίσεως τοῦ Ὑ-
ποδιοικητοῦ, ἢ δὲ ἐξάμηνος παρατείνεται ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ
Διοικητοῦ Θρακίης τῇ αἰτίσει τοῦ ἐνδιαφερομένου καὶ συ-
τάτιον προτάσεως τοῦ Ὑποδιοικητοῦ καὶ Μηχανικοῦ.

Ἀπὸ τῆς 1ης Ἀπριλίου 1925... ἅπαντα τὰ γῆπεδα τοῦ
Ἄστικοῦ Στοιχειοῦ ἐπ' αὐτῶν δὲν ἐγένετο ἀρχὴ ἐπιδόσεως
περιέχοντες εἰς τὴν κοινότητα τοῦ Δημοσίου καὶ διατι-
θεῖται ἐκποιεῖσθαι πρὸς ὄφελος τοῦ Τριτοῦ ἀνεγέρσεως
τῆς Νέας Ὀρестιάδος.

Ἐν Νέῳ Ὀρестιάδῃ τῇ 15 Ιουνίου 1925.

Ὁ
Διοικητικὸς Ἐπίτροπος Νέας Ὀρестιάδος

[Signature]
Πρὸς

τὸν κ. Διοικητικὸν Ἐπίτροπον Νέας Ὀρестιάδος

Ἰσχύει ἀπὸ ἀποδόσεως τῆς ἀποφασίσεως τῆς 15 Ιουνίου 1925
τὸ παραχωρηθῆναι τὸ γῆπεδον ἰδίᾳ ὡς ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς
Καλλοῦ Μαν. Ν. Φρέζου

Εικόνα 9. Παραχωρητήριο Γηπέδου για ανέγερση Συναγωγῆς στη Ν. Ορестιάδα, το 1925.³⁵

³⁵ Φρέζη Παραφίλ: *Ἡ Ἰσραηλιτικὴ*, σελ. 13.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αλεξανδρούπολης

Η Αλεξανδρούπολη (ή αλλιώς Δεδέαγατς), είναι νέα οικιστική μονάδα. Ιδρύθηκε μετά το 1850 (ακριβέστερα το 1871), ύστερα από τη δημιουργία της σιδηροδρομικής γραμμής, που συνέδεε την Ευρώπη με την Ανατολή, ως κομβικό κέντρο της γραμμής αυτής. Εγκαταστάθηκαν λοιπόν άτομα, προερχόμενα από όλες τις θρησκευτικές ομάδες και εθνότητες της τότε Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γι' αυτόν το λόγο άλλωστε, υπάρχει ως σήμερα Αρμενική εκκλησία και κοινότητα καθώς και αντίστοιχη Καθολική, η οποία είναι μοναδική σε όλη την περιοχή και στις μέρες μας πλέον φθίνουσα.

Φυσικό ήταν, μαζί με τις άλλες ομάδες να εγκατασταθούν και Ισραηλίτες, που ως ένα από τα πιο δραστήρια στοιχεία του κράτους, ανέπτυξαν αξιόλογη επιχειρηματική δράση. Σχηματίστηκε μια ολιγάριθμη Ισραηλιτική Κοινότητα, η οποία μετά τη Μικρασιατική καταστροφή συρρικνώθηκε. Η Αλεξανδρούπολη χτίστηκε βάσει σχεδίου, όμως δεν αναφέρεται πουθενά Ισραηλιτική συνοικία. Παρόλα αυτά διατηρούσε Συναγωγή, η οποία εντοπίζεται στην πρώτη ζώνη επέκτασης του αρχικού σχεδίου, ενώ αρκετά μακρύτερα, προς βορρά, βρίσκεται το Εβραϊκό νεκροταφείο. Επί του βασικού δρόμου (οδού Δημοκρατίας), υπήρχαν Εβραϊκά καταστήματα³⁶, ενώ, κατά αδιασταύρωτες πληροφορίες, ένα από τα πιο εντυπωσιακά οικήματα της πόλης, το Στρατιωτικό Διοικητήριο, είχε αρχικά κτιστεί ως οικία του Εβραίου εφοπλιστή Μπαλούλ. Μεταξύ του 1887 και 1898, εγκαταστάθηκαν στην Αλεξανδρούπολη 180 Εβραίοι³⁷, οι οποίοι ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το εμπόριο. Στην αρχή της δεκαετίας του 1940 ήταν κάτι λιγότεροι από διακόσιοι, οι οποίοι εξοντώθηκαν στο σύνολό τους στα στρατόπεδα θανάτου (Σύγχρονα Θέματα, Εβραίοι στην Ελλάδα. Προσεγγίσεις σε μια ιστορία των νεοελληνικών μειονοτήτων.³⁸

³⁶ Ζήβελδης Στ.: *Αλέξανδρουπολη. Στα μονοπάτια της μνήμης*, Ενδοχώρα 1992, σελ.15 και 54.

³⁷ 39 οικογένειες με 40 αγόρια και 45 κορίτσια σε σχολική ηλικία. Τα στοιχεία περιλαμβάνονται στην αλληλογραφία του προέδρου της κοινότητας David E. Niogo, Archives Alliance Israélite Universelle, Turquie XCIV E. Dédéagatch 1898-1906, έγγραφο 3.8.1898.

³⁸ Αλέκα Καραδήμου-Γερολύμπου: *Οι εβραϊκές*, σελ.14-16.

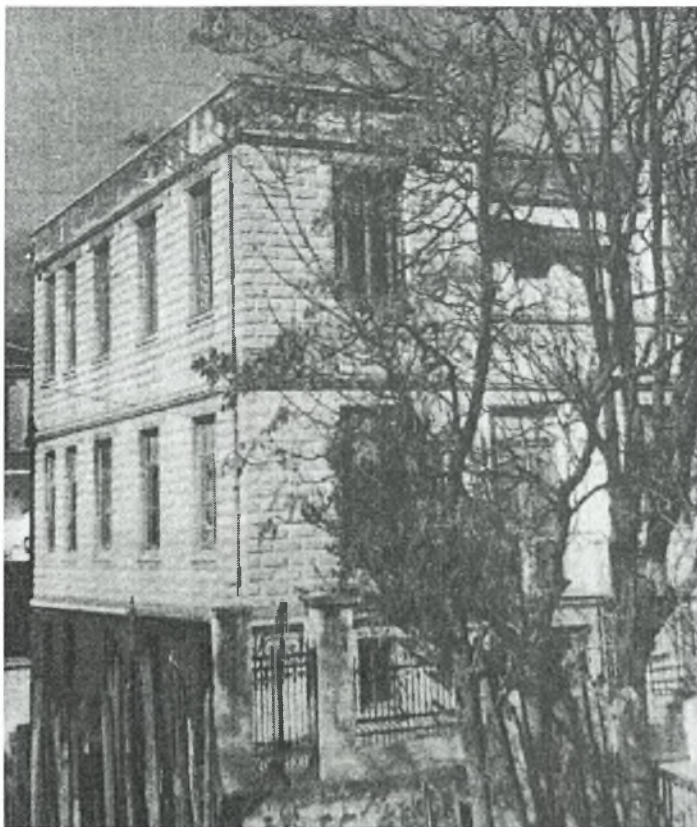
Η Εβραϊκή Κοινότητα Ξάνθης

Στην Ξάνθη εγκαταστάθηκαν Εβραίοι που εκδιώχθηκαν από την Ισπανία το 1492. Μιλούσαν την Ισπανοεβραϊκή διάλεκτο Λαδίνο. Στις 14/12/1907 ο Νομάρχης, ενέκρινε με απόφασή του την σύσταση της Ισραηλιτικής Κοινότητας στην Ξάνθη, γεγονός που προκύπτει από τα στοιχεία των Προξενικών Αρχών Θράκης.

Στις 9/5/1924 η Ισραηλιτική Κοινότητα αγόρασε οικόπεδο, προκειμένου να ανεγείρει Συναγωγή και Λέσχη. Το οικόπεδο βρισκόταν στη διασταύρωση των οδών Ανατ. Θράκης και Σταυρ. Χατζησταύρου. Δίπλα στη συναγωγή χτίστηκε το κοινοτικό κέντρο. Στο ισόγειο στεγαζόταν το εβραϊκό σχολείο, στον πρώτο όροφο το γραφείο του διευθυντή και στον δεύτερο το πνευματικό κέντρο. Το 1930 η Ξάνθη είχε και εβραϊκή ομάδα ποδοσφαίρου. Επίσης, είχε και προσκοπική ομάδα «Μακαμπή», η οποία ιδρύθηκε το 1927. Επιπλέον, είχαν ένα θίασο εβραϊκής νεολαίας, για τις παραστάσεις, όπου ο Τύπος έγραφε εγκωμιαστικά σχόλια.

Οι περισσότεροι Εβραίοι ζούσαν στην «Άνω πόλη», ενώ το νεκροταφείο τους, σώζεται μέχρι και σήμερα. Το 1934 η Ισραηλιτική Κοινότητα της Ξάνθης, αριθμούσε 1.100 μέλη, με 114 μαθητές να φοιτούν στο εβραϊκό σχολείο. Οι Εβραίοι της Ξάνθης ασχολήθηκαν με την αλευροβιομηχανία, την παραγωγή τσιγάρων, το εμπόριο υφασμάτων, τη βυρσοδεψία και άλλα βιοτεχνικά. Παρά το γεγονός ότι οι Εβραίοι ζούσαν σε μια κλειστή κοινωνική και θρησκευτική ζωή, διακρίθηκαν για τις πολιτιστικές τους εκδηλώσεις, θεατρικές παραστάσεις και διαλέξεις. Οι Εβραίοι της Ξάνθης θεωρούνταν φιλήσυχοι, νομοταγείς, πατριώτες, εργατικοί και εν γένει άνθρωποι της προόδου.³⁹

³⁹ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος : «Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, Μνημεία και Μνήμες» (Ιανουάριος 2007), Αθήνα, σελ.58-61.

Εικόνα 10. Ισραηλιτική Κοινότητα Ξάνθης

Το κτίριο, που σήμερα δεν υπάρχει, στο οποίο στεγαζόταν το Εβραϊκό Σχολείο (στον πρώτο όροφο) και το πνευματικό κέντρο (στον επάνω όροφο) της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ξάνθης.⁴⁰

Εικόνα 11. Εξωτερική άποψη της Συναγωγής της Ξάνθης.⁴¹

⁴⁰ Χρονικά, 122 (Σεπτέμβριος- Οκτώβριος), εξώφυλλο.

⁴¹ «Στοιχεία για τις Ισραηλιτικές κοινότητες της Ελλάδας», Χρονικά, 122 Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1992, σελ.23.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Καβάλας

Η δεύτερη σε μέγεθος και σημασία πόλη της Μακεδονίας, η **Καβάλα**, κτίστηκε στη θέση της Αρχαίας Νεάπολης. Στα μέσα του 1^{ου} αιώνα μ.Χ., ο Απόστολος Παύλος κήρυξε στην περιοχή το ευαγγελικό μήνυμα. Την ίδια εποχή εγκαταστάθηκαν στη Νεάπολη Εβραίοι, που οι Ρωμαίοι είχαν διώξει από την Παλαιστίνη.⁴² Οι Ισραηλίτες κατά την Οθωμανική Κατοχή έλεγχαν μεγάλο μέρος των αγαθών της πόλης, ενώ στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ανέλαβαν τη διεύθυνση των ευρωπαϊκών οίκων.⁴³ Η Καβάλα είναι η γενέτειρα του Λέων Πασσύ (1909-1977), του Εβραίου Πρωταθλητή Ελλάδος στα 800 μέτρα και Χρυσού Βαλκανιονίκη.⁴⁴ Η Εβραϊκή Κοινότητα της Καβάλας ιδρύει το 1883-85, το πρώτο εκπαιδευτήριό της, με μαθητές και από άλλες εθνότητες. Το εξατάξιο εβραϊκό δημοτικό και νηπιαγωγείο, λειτουργούσαν προπολεμικά υπό την εποπτεία της Alliance Israelite Universelle και παρείχαν υψηλού επιπέδου εκπαίδευση, όχι μόνο για τα εβραϊόπουλα, αλλά και για παιδιά μουσουλμάνων και χριστιανικών οικογενειών. Επίσης, η Ισραηλιτική Κοινότητα ιδρύει φιλανθρωπικό και πολιτιστικό σύλλογο.⁴⁵ Οι περισσότεροι Εβραίοι εγκαταστάθηκαν στη Καβάλα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, όταν η Καβάλα μετατράπηκε σε καπνοπαραγωγικό και καπνεμπορικό κέντρο. Το 1885 χτίστηκε και η πρώτη συναγωγή. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η Καβάλα αριθμούσε πάνω από 2.000 Εβραίους. Δίπλα στη συναγωγή που υπήρχε, βρίσκονταν τα γραφεία της κοινότητας και η Λέσχη που σύχναζαν καθημερινά και ειδικότερα στις γιορτές, τόσο οι νέοι, όσο και πιο ηλικιωμένοι άνθρωποι. Οι ασχολίες τους ήταν ανάλογες της ηλικίας τους: οι ηλικιωμένοι έπαιζαν χαρτιά, τάβλι, μπιλιάρδο, ενώ οι νέοι έκαναν κοινωνικές συγκεντρώσεις, χορούς, συζητήσεις κλπ. Τέλος, το νεκροταφείο της Καβάλας που υπήρχε σώζεται έως σήμερα.

Όλα τα κτίρια -συναγωγή, σχολεία, λέσχη- ανήκαν στην κοινότητα, η οποία είχε και άλλα ακίνητα (δωρεές μελών της), τα έσοδα των οποίων χρησιμοποιούνταν για περίθαλψη απόρων και άλλες κοινοτικές δράσεις και προγράμματα.⁴⁶

⁴² Ρούσσου- Μηλιδώνη Μάρκου: «Οι Εβραίοι στην Καβάλα», *Χρονικά*, (Μάρτιος – Απρίλιος 1997), σελ.17.

⁴³ Στεφανίδου Αιμιλία: *Η πόλη – λιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ. Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Θεσσαλονίκη 1991, σελ.201-203.

⁴⁴ Μποντικούλης Δημήτρης: «Λέων Πασσύ (1909-1977) Εβραίος της Καβάλας Πρωταθλητής στο τρέξιμο», *Χρονικά*, 149 (Μάιος – Ιούνιος 1997),22-24, σελ.23-24.

⁴⁵ Στεφανίδου Αιμιλία: *Η πόλη*, σελ. 218-236.

⁴⁶ «Στοιχεία για τις Ισραηλιτικές κοινότητες της Ελλάδας», *Χρονικά*, 122 Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1992, σελ.18-19.

Η σύνθεση της εβραϊκής κοινότητας περιλάμβανε τόσο εύπορους αστούς, καπνέμπορους και επιστήμονες, όσο και φτωχούς καπνεργάτες και τεχνίτες. Διασώθηκαν μόνο 42 εβραίοι, οι οποίοι δε ζουν πλέον στην Καβάλα. Σήμερα διατηρείται το εβραϊκό νεκροταφείο στην περιοχή Καρά Ομάν, όπου η ισραηλιτική κοινότητα τοποθέτησε μνημείο το 1954, αφιερωμένο στη μνήμη των εξοντωθέντων⁴⁷. Πλέον η Κοινότητα βρίσκεται σε αδράνεια.

Εικόνα 12. Λέων Πασσού.

Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος:
 “Λέων Πασσού (1909-1977) Εβραίος της Καβάλας, Πρωταθλητής στο τρέξιμο”.⁴⁸

⁴⁷. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος : «Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, Μνημεία και Μνήμες», (Ιανουάριος 2007), Αθήνα, σελ.64-67.

⁴⁸ Μποντικούλης Δημήτρης: *Λέων*, σελ.23.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Σουφλίου

Το Σουφλί είναι ένας οικισμός που δημιουργήθηκε στο μέσο της περιόδου της Τουρκοκρατίας, ανάμεσα στα 1600-1700, με το όνομα Σοφουλού. Η μετεξέλιξή του, σε μεγάλο αστικό κέντρο, μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, πραγματοποιήθηκε με τη διέλευση της σιδηροδρομικής γραμμής. Οι Εβραίοι επιχειρηματίες έφεραν τον άνεμο της ανάπτυξης στο Σουφλί. Δύο από τα εργοστάσια Μεταξιού, ανήκαν σε Εβραίους, τους αδελφούς Τζίβρε, Πέπο και Αζάρια. Κάποιες λοιπόν εβραϊκές οικογένειες, εγκαταστάθηκαν στο Σουφλί, χωρίς όμως να σχηματίσουν αυτοτελή Κοινότητα. Τα σαράντα άτομα που κατοικούσαν εκεί το 1940, είχαν την ίδια θλιβερή μοίρα με τους υπόλοιπους Ισραηλίτες της Θράκης και της Ελλάδας γενικότερα⁴⁹.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Δράμας

Η παρουσία των Εβραίων στη **Δράμα** μαρτυρείται από τον Ισπανό περιηγητή Βενιαμίν της Τουδέλας. Τον 12^ο αιώνα, όταν κατά την επίσκεψή του στην πόλη, αναφέρει την ύπαρξη 140 οικογενειών. Το εβραϊκό στοιχείο στη Δράμα ενισχύθηκε μετά την πτώση της Βουδαπέστης το 1529, με την εγκατάσταση Εβραίων από την Ουγγαρία. Η εγκατάσταση των Εβραίων, συνδέεται με τα κέντρα παραγωγής και επεξεργασίας καπνού. Οι καπνεμπορικές επιχειρήσεις της περιοχής, όπως οι μεγάλες εβραϊκές εταιρείες της Κομέρσιαλ και του Χέρσογκ, προσελκύουν, ανάμεσα στο πολυεθνικό πλήθος των νεοφερμένων κατοίκων, Εβραίους από διάφορες περιοχές και κυρίως ισπανοεβραίους από τις Σέρρες και τη Θεσσαλονίκη. Η κοινότητα της Δράμας διατηρούσε συναγωγή, δύο νεκροταφεία και ιδιόκτητο σχολείο (μετά το 1925). Οι εβραϊκές οικογένειες ανήκαν σε όλες τις κοινοτικές τάξεις, αν και την κύρια δύναμη είχαν οι έμποροι. Μετά το 1925 ιδρύονται στην πόλη, οι πρώτες κοινές επιχειρήσεις εβραίων και χριστιανών, σηματοδοτώντας μια περίοδο ανάπτυξης οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων μεταξύ τους.

⁴⁹ «Ισραηλιτικές Κοινότητες της Βόρειας Ελλάδας», *Χρονικά*, 142 (Μάρτιος-Απρίλιος 1996), 2-8, σελ. 3-7.

Το 1943 οι Βούλγαροι, τα εκτελεστικά όργανα των Ναζί στην περιοχή, συγκέντρωσαν τον εβραϊκό πληθυσμό στις καπναποθήκες. Δέκα μέρες τους κράτησαν έγκλειστους και έπειτα τους μετέφεραν σε λιμάνι της Νοτίου Βουλγαρίας. Στη συνέχεια, τους οδήγησαν στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως στο Άουσβιτς – πирκενάου και Τρεμπλίνκα, απ' όπου επέζησαν μόνο 39 Εβραίοι, από τους 1200 που είχαν οδηγηθεί εκεί.⁵⁰ Το 1997 ανεγέρθηκε στο Πάρκο Αγίας Βαρβάρας, μνημείο για τους Εβραίους που μαρτύρησαν⁵¹. Τα αποκαλυπτήρια της αναμνηστικής πλάκας, η οποία αναρτήθηκε στον τόπο του Μαρτυρίου, έγιναν από τον τότε Δήμαρχο κ. Μαργαρίτη Τζίμα, την Κυριακή 1.6.97, έπειτα από επιμνημόσυνη δέηση, η οποία πραγματοποιήθηκε στις καπναποθήκες.⁵² Στην πλάκα αναγράφεται το παρακάτω κείμενο:

«Στο χώρο αυτό, στις 3 Μαρτίου 1943, συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν από τις Γερμανο-Βουλγαρικές Αρχές Κατοχής 1200 Εβραίοι της Δράμας, οι οποίοι εκτοπίστηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα του ολέθρου και του θανάτου Τρεμπλίνκα και Άουσβιτς-Μπιρκενάου όπου και θανατώθηκαν».

Αιωνία η μνήμη τους.

ΔΗΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ

Δράμα 1η Ιουνίου 1997»

Εικόνα 13. Η παλαιά Ισραηλιτική Σχολή της Δράμας. Σήμερα δεν υπάρχει πια (www.kis.gr)

Εικόνα 14. Οι καπναποθήκες της Δράμας. Εκεί οι Γερμανο-Βουλγαρικές Αρχές Κατοχής συγκέντρωσαν τους εβραίους της περιοχής πριν από τον εκτοπισμό τους στα στρατόπεδα του θανάτου, τον Μάρτιο του 1943 (www.kis.gr)

⁵⁰ «Εκδηλώσεις μνήμης για τους Εβραίους της Δράμας», *Χρονικά*, 150 (Ιούλιος – Αύγουστος 1997), σελ. 12.

⁵¹ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος : «Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, Μνημεία και Μνήμες», (Ιανουάριος 2007), Αθήνα, σελ. 70-72.

⁵² «Εκδηλώσεις μνήμης για τους Εβραίους της Δράμας», *Χρονικά*, 150 (Ιούλιος – Αύγουστος 1997), σελ. 12.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Σερρών

Στην «Αθήνα της Μακεδονίας», την όμορφη πόλη των Σερρών, έζησε για τεσσεράμισι ολόκληρους αιώνες, μια πολυάριθμη εβραϊκή κοινότητα. Μνήμες αυτής της κοινότητας βρίσκει κανείς διάσπαρτες και σήμερα ακόμη, όπως το εβραϊκό σχολείο, που δωρίθηκε στο Ελληνικό δημόσιο και στεγάζεται σήμερα το 16^ο Δημοτικό Σχολείο Σερρών. Οι Σέρρες αποκαλούνταν επίσης πόλη «Φιλάνθρωπων και Μαικητών».

Η Εβραϊκή Κοινότητα των Σερρών αριθμούσε 600 μέλη, τα οποία εξοντώθηκαν ολοσχερώς. Η Εβραϊκή Κοινότητα των Σερρών ήταν λίγο νεότερη από αυτής της Θεσσαλονίκης και δημιουργήθηκε από τις ανάγκες της διεξαγωγής εμπορίου. Οι Εβραίοι έφεραν μαζί τους εκτός από τις βιβλιοθήκες τους, τα εργαλεία τους και δημιούργησαν ένα δίκτυο μορφωτικών ιδρυμάτων, αλλά και εριοβιομηχανίας, ενώ η ανυφαντική θεωρήθηκε η παραδοσιακή τέχνη των Εβραίων. Η κοινότητα αυτή, ανέπτυξε μεγάλη θεατρική δραστηριότητα στα εβραϊκά σχολεία της πόλης των Σερρών. Επίσης, στα πλαίσια των σχολικών εορτών διοργάνωναν και γυμναστικές επιδείξεις⁵³.

Ακριβείς πληροφορίες για το πότε πρωτοεγκαταστάθηκαν Εβραίοι στην πόλη των Σερρών, δεν υπάρχουν. Σήμερα, η μαρτυρία του Ραβίνου Βενιαμίν⁵⁴ από την Τουδέλα της Ισπανίας, που ξεκίνησε το 1159 απ' τη Σαραγόσσα για περιοδεία στην Ευρώπη, στην Αφρική και στην Ασία, η οποία κράτησε 13 ολόκληρα χρόνια, μπορεί να θεωρείται το αρχαιότερο γραπτό μνημείο, για την παρουσία Εβραίων στην πόλη των Σερρών. Όπως αναφέρει ο ίδιος, σε δυο μέρες απόσταση από τη Θεσσαλονίκη, στην περιοχή Mitrizzi υπήρχαν Εβραίοι (το Mitrizzi αντιστοιχεί με το Δημητρίτσι). Άλλη αναφορά που έχει καταγραφεί, είναι αυτή του Άγγλου λοχαγού William Martin Leak⁵⁵, ο οποίος έφτασε στα Σέρρες στις 11 Νοεμβρίου 1805. Το σχετικό απόσπασμα από τα Σερραϊκά Γράμματα του Ν. Βουζούκα, αναφέρει: Ο πληθυσμός υπολογίζεται σε 15.000 Τούρκους, 5.000 Έλληνες και Βούλγαρους και λίγες οικογένειες Εβραίων. Αν και δεν υπάρχει κάποια σχετική μαρτυρία γραπτή, υπολογίστηκε ότι γύρω στα 1492 ένας μεγάλος αριθμός εβραϊκών οικογενειών, που ήρθαν διωγμένοι από την Ισπανία, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή των Σερρών. Σημαντικό επιχείρημα που ενισχύει την άποψη αυτή, είναι το ότι μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, οι Εβραίοι των Σερρών μιλούσαν Ισπανικά, όπως και οι ομόφυλοι τους Θεσσαλονικείς και διακρίνονται με την

⁵³ «Αφιέρωμα στους Εβραίους των Σερρών», *Χρονικά*, 82 (Δεκέμβριος 1985) 11-20, σελ.11-20.

⁵⁴ « Το οδοιπορικό ενός Εβραίου, του Ραββίνου Βανιαμίν εκ Τουδέλας» *Χρονικά*, 63(Νοεμβρίου 1983), 13-20, σ. 13-20.

⁵⁵ Leak M.W.: *Travels in Northern Greece*, London 1835, σελ. 200 Πρβλ. Νίκου Ζ. Νικολάου: «Ιστορικά των Σερρών από οδοιπορικό κ.λπ. στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, *Σερραϊκά Γράμματα*, 51-52 (Σέρραι 1962), σ.21

ονομασία Σεφαραδίμ (δηλαδή προερχόμενοι από την Ισπανία), σε αντιδιαστολή με τους Ασkenaζίμ, που προέρχονται από τη Γερμανία.

Σε μελέτημα που έγινε για τον ιππόδρομο των Σερρών στα Βυζαντινά χρόνια⁵⁶, διαπιστώθηκε η υπόθεση ότι το συγκρότημα των «Σαράντα Οντάδων», όπου έμεναν μόνο Εβραίοι μέχρι την καταστροφή του 1913, είχε χτιστεί σε άδεια μέχρι τότε περιοχή (1492), που πιθανόν παλιότερα ήταν ο χώρος του ιπποδρόμου. Σε χάρτη του οικήματος αυτού, διακρίνονταν μάλιστα, η πυκνή οίκηση των Εβραίων. Παρόλο που πέρασαν αρκετά χρόνια από την μελέτη αυτή, δεν έχουν βρεθεί περαιτέρω στοιχεία, τα οποία να αντικρούουν ή να ενισχύουν την υπόθεση αυτή.

Ο Μπαρούχ Σιμπή⁵⁷ διατύπωσε την άποψη ότι η εν λόγω κοινότητα, δημιουργήθηκε από Εβραίους της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι δημιούργησαν ένα δίκτυο κοινοτήτων σε πληθώρα μερών όπως: σε ολόκληρη την Δυτική Θράκη, την Ανατολική Μακεδονία, αλλά και την παλιά Βουλγαρία και Σερβία, καθώς και μέχρι την Βοσνία Ερζεγοβίνη. Έτσι, υποστηρίζει ότι δημιουργήθηκαν οι εβραϊκές κοινότητες στα παραπάνω μέρη, με σκοπό την καλύτερη διεξαγωγή του εμπορίου, στις επαρχίες όπου δεν υπήρχε επαρκής κίνηση και ανάπτυξη. Με αυτόν τον τρόπο, δίνονταν το προνόμιο στη Θεσσαλονίκη, να συγκεντρώνει μεγάλο μέρος της παραγωγής της εποχής εκείνης, αλλά και να επικοινωνεί ευκολότερα με τα μεγάλα αστικά κέντρα της εποχής, όπως η Αλεξάνδρεια, η Ραγούσα, η Ανκόνα, και φυσικά η Βενετία. Όμως για την περίπτωση των Σερρών, διατηρούνται επιφυλάξεις όσον αφορά την παραπάνω θεωρία.

Για το 16^ο αιώνα υπάρχουν πληροφορίες για τη σύσταση του πληθυσμού από οθωμανικές πηγές. Όπως παρατηρεί ο Μ. Kiehl: «Έτσι σύμφωνα με απογραφές που έγιναν ανάμεσα στα 1520 και 1530, η πόλη είχε μια μουσουλμανική κοινότητα από 671 οικογένειες. Η Χριστιανική Κοινότητα αριθμούσε 357 και η Εβραϊκή 65 οικογένειες».⁵⁸ Άλλη απογραφή του 1568/ 69 μας δίνει τα παρακάτω στοιχεία: Μουσουλμανικές οικογένειες 833 και 284 εργένηδες, Χριστιανικές οικογένειες 311 και 260 εργένηδες, Εβραϊκές οικογένειες 56.⁵⁹

⁵⁶ Ν. Ζ. Νικολάου: *Σκαπανείς της Ιστοριογραφίας και προβλήματα της ιστορίας των Σερρών*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 34

⁵⁷ Μπαρούχ Σιμπή: Μια θεοκρατική εμπορική δημοκρατία στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, *Χρονικά*, 70, (Σεπτέμβριος 1984), 26-28, σ.26

⁵⁸ Kiehl M.: «Observation on the History on the Northern Greece, during the Turkish rule», *Balkan studies*, 12, 2, (Θεσσαλονίκη 197), σ. 433.

⁵⁹ Kiehl M.: Προσθήκες στο παραπάνω έργο, που δόθηκαν ευγενικά στον συγγραφέα του άρθρου «Αφιέρωμα στους Εβραίους των Σερρών», *Χρονικά*, τ.82, σελ. 20.

Άλλη μία μαρτυρία για τη σύνθεση του πληθυσμού δίνει ο Γάλλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Agasy, σε έκθεσή του στις 24 Απριλίου 1777⁶⁰: «Στα Σέρρας οι Τούρκοι είναι πολυπληθέστεροι. Δεν υπάρχουν παρά ελάχιστοι Εβραίοι αποκαταστημένοι, οι δε Έλληνες ζουν χωριστά σε μια μικρή συνοικία που λέγεται Βαρόσι». Επιπροσθέτως, παρατίθεται και η μαρτυρία του Γάλλου πρόξενου Μ. Ε. Κουζινερέν, του οποίου οι σημειώσεις γράφτηκαν πριν το 1819, αλλά εκδόθηκαν ως «Ταξίδι στη Μακεδονία» στα 1831: «Η παλιά πόλη (Σέρρας), φέρει το όνομα Βαρόσι, που στην ελληνική διάλεκτο σημαίνει προάστιο. Οι Τούρκοι χρησιμοποιούν αυτή την ονομασία του Βαρόσι σε διαφορετικές περιοχές της Ευρώπης, για να υποδηλώσουν μια συνοικία, η οποία κατοικείται από Χριστιανούς, στις Σέρρας βρίσκονται Έλληνες, Βούλγαροι και μερικές οικογένειες Ιουδαίων που κατέχουν αυτή τη συνοικία».

Ανεκτίμητη είναι η μαρτυρία του Εβραίου των Σερρών, Αλμπέρτου Ρουμπέν Πριζναλή, όπως την καταχώρησε η καθηγήτρια κ. Miriam Novitch (Rapport sur le genocide des Juifs Grecs de Salonique, des burgs de la Macedoine du Nord et de la Thrace Occidentale), στη γαλλική ανακοίνωσή της στο Τρίτο Διεθνές Συνέδριο για την ευρωπαϊκή αντίσταση τον Σεπτέμβριο του 1963 στο Κάρλοβν Βάρν.⁶¹ Το κείμενο αυτό αποτελεί τη μοναδική μαρτυρία που υπάρχει, από εβραϊκής σκοπιάς, για τις συνθήκες εξόντωσης της Κοινότητας Σερρών, τη νύχτα της 3 προς 4 Μάρτη του 1943. Σύμφωνα με τα λόγια του Αλμπέρτου Ρουμπέν Πριζναλή η Κοινότητα αποτελούνταν από 600 άτομα, τα οποία εξοντώθηκαν ολοσχερώς και οι οποίοι ήταν όλοι Σεφαραδίτες.⁶²

Η Βουλγαρική πολιτική διοίκηση είχε υποχρεώσει τους Εβραίους να βγάλουν Βουλγαρική ταυτότητα, στην οποία αναγράφονταν η φυλετική τους ταυτότητα και στα βουλγάρικα, αλλά και στα ελληνικά. Υπήρχε ξεχωριστή Εβραϊκή συνοικία, όμως πολλοί ζούσαν διασκορπισμένοι στα διάφορα σημεία της πόλης. Είχε δοθεί μάλιστα διαταγή, να χαρακτηρίζουν τις κατοικίες τους, βάζοντας ένα ειδικό σήμα «Εβραϊκή κατοικία». Τη νύχτα της 3ης προς 4ης Μάρτη, δέχτηκαν επίθεση από τις πολιτικές και στρατιωτικές βουλγαρικές αρχές. Η κατάσταση έληξε με τη συγκέντρωση όλου του εβραϊκού πληθυσμού, στο κτίριο των αποθηκών καπνού της πόλης. Εν τέλει καθώς φαίνεται όλοι πνίγηκαν στον Δούναβη. Μετά την απαγωγή των Εβραίων, οι φασίστες, καθώς και οι Έλληνες συνεργοί τους, καπηλεύτηκαν τις περιουσίες τους.

⁶⁰ Lascaris M.: *Salonique à la fin du XIIIe Siècle*, sel.17-40 Πρβλ. Πέννας: Ιστορία των Σερρών, εκδ. β', Αθήναι 1966, σ.359.

⁶¹ Το κείμενο το οποίο χρησιμοποιείται, αποτελεί ελληνική απόδοση από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Βιέννης κ. Ενεπεκίδη Πολυχρόνη, από το έργο του *Οι διωγμοί των Εβραίων εν Ελλάδι 1941 – 1944, επί τη βάσει των μουσικών αρχείων των Ες - Ες*, Εκδόσεις Παπαζήση Αθήνα 1969, σ. 177-179.

⁶² Σύμφωνα με επίσημα Βουλγάρικα έγγραφα οι συλληφθέντες Εβραίοι στις 4 Μάρτη, ήταν 495 από τα Σέρρας και 19 από τη Νέα Ζίχνη (Ζηλιάχωβα), σύνολο 495 άτομα ή 116 οικογένειες (Matkovski AI.: *A history of the Jews in Macedonia*, Skopje 1982, s. 163.

Δυστυχώς περίπου 600 Σερραίοι-Εβραίοι πολίτες, χάθηκαν για πάντα. Η Εβραϊκή Κοινότητα των Σερρών, χάθηκε σε ποσοστό 99%, χωρίς να αφήσει σχεδόν κανένα ίχνος πίσω της^{63,64,65}.

Εικόνα 15. Το ανατολικό τμήμα των Σερρών όπως αποτυπώθηκε μετά την καταστροφή του 1913. Εκτός απ' την περιοχή του Αγίου Ιωάννου και τον Άγιο Αντώνιο που σώθηκαν, σήμερα στην θέση αυτή απλώνεται ένα ήρεμο κομμάτι της Νέας Πόλης, που δε θυμίζει τίποτα από το χάρτη αυτό (Πηγή: Νίκου Ζ. Νικολάου: Σκαπανείς της Ιστοριογραφίας και προβλήματα της Ιστορίας των Σερρών, Θεσσαλονίκη 1964, πιν. Ιν⁶⁶).

⁶³ «Αφιέρωμα στους Εβραίους των Σερρών», *Χρονικά*, 82 (Δεκέμβριος 1985), 11-20, σελ.11-20.

⁶⁴ «Οι Εβραίοι των Σερρών», *Χρονικά*, 152 (Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1997), σελ. 13-14.

⁶⁵ «Για τους Εβραίους των Σερρών», *Χρονικά*, 155 (Μάιος – Ιούνιος 1998), σελ. 26.

⁶⁶ «Αφιέρωμα στους Εβραίους των Σερρών», *Χρονικά*, 82 (Δεκέμβριος 1985), 11-20, σελ.11-20.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Βέροιας

Η Βέροια, πρωτεύουσα του νομού Ημαθίας, απέχει περίπου 70 χιλιόμετρα από τη Θεσσαλονίκη. Η ακριβής χρονολογία της ίδρυσής της δεν είναι γνωστή, καθώς δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία. Η ύπαρξή της όμως από τα αρχαία χρόνια, είναι βέβαιη, διότι αναφέρεται το όνομά της στον Θουκυδίδη. Η πρώτη μαρτυρία για την ύπαρξη Εβραϊκής Κοινότητας στη Βέροια τοποθετείται στα ρωμαϊκά χρόνια (50 ή 51 και 57 μ.Χ.), όταν την επισκέφτηκε ο Απόστολος Παύλος και κήρυξε στην Συναγωγή της (Πράξεις Αποστόλων). Έτσι, εξάγεται το συμπέρασμα ότι υπήρχε μία μικρή Εβραϊκή Κοινότητα από τα ρωμαϊκά χρόνια, η οποία επέζησε κατά τη βυζαντινή εποχή και διευρύνθηκε προς το τέλος του 15ου αιώνα, με την άφιξη πολυάριθμων Εβραίων από την Ισπανία και την Πορτογαλία.⁶⁷ Οι νεοφερμένοι, έχοντας μεγάλη πείρα στο εμπόριο, ταξίδευαν με Τούρκικες ενδυμασίες της εποχής εκείνης, σε όλες τις περιοχές του εσωτερικού και κυρίως στη Βέροια. Την περίοδο εκείνη, όπως ακόμη και σήμερα, υπήρχαν στην Βέροια φλοκάτες δουλεμένες στα σπίτια, των οποίων όμως η εξαγωγή ήταν περιορισμένη.

Αντίθετα οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης αξιοποίησαν τις νεοτριβές που υπήρχαν στην περιοχή, για να πλένουν και να καθαρίζουν με το νερό τα υφαντά, τα οποία τα χτυπούσαν με δύο κοπάνους. Μάλιστα μια εποχή, η ίδια η εξαγωγή του υφαντού εξαρτιόταν από το αν είχε πλυθεί και καθαριστεί στα νερά της Βέροιας. Λόγω των παραπάνω στο τέλος του 16ου αιώνα, η παραγωγή των υφαντών πήρε μεγάλη έκταση και ο αριθμός των εργατών που ήταν απαραίτητος αυξήθηκε πολύ.

Στις αρχές του 17ου αιώνα και η παρασκευή και το εμπόριο του τυριού της περιοχής, ελέγχονταν σε μεγάλο βαθμό από το Εβραίοι εμπόρους της Θεσσαλονίκης. Ουσιαστικά λοιπόν οι Εβραίοι της πόλης αυτής, ασχολούνταν με την υφαντουργία και ιδιαίτερα την ταπητουργία και την τυροκομία, ενώ η άφιξη των Σεφαραδιτών έδωσε σημαντική ώθηση στη λεύκανση των υφαντών⁶⁸. Επιπροσθέτως, ασχολούνταν με το γεωργικό εμπόριο και με τραπεζικές συναλλαγές.⁶⁹

⁶⁷ Ναρ Αλμπέρτος: «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Βέροιας», *Χρονικά*, 155(Μάιος - Ιούνιος 1998), σελ. 25-26.

⁶⁸ Μεσσίνας Β. Ηλίας: *Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας*, Εκδόσεις Γαβριηλίδης 1997, Αθήνα σελ.21-116.

⁶⁹ «Η Εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα. Κοινότητα Βέροιας. Εκείνη τη φοβερή ημέρα», *Χρονικά*, 67-68 (Απρίλιος 1984), σελ. 34.

Την Εβραϊκή Κοινότητα της Βέροιας τη μνημονεύει ο Τούρκος περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπί, που επισκέφθηκε την πόλη το 1668. Επίσης, ο Γερμανός ιστορικός A. Stuck, ο οποίος πέρασε από τη Βέροια στις αρχές του 20ου αιώνα, αναφέρει την ύπαρξη 600 Ισπανοεβραίων.⁷⁰ Το 1894 με τη δημιουργία της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης – Μοναστηρίου, διευκολύνθηκε αρκετά η πρόσβαση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στη Βέροια και έτσι οι σχέσεις των δύο περιοχών αυξήθηκαν ακόμη περισσότερο, ενώ οι επισκέψεις και τα ταξίδια από τη μία στην άλλη πλήθυναν. Ήδη το 1900 ο δάσκαλος ραββίνος Shemouel Ouriel, προσλήφθηκε για το σχολείο της Βέροιας και ακολούθησαν και άλλοι δάσκαλοι. Έπειτα από τους πρώτους αυτούς δασκάλους, τους επόμενους τους έστειλε στην περιοχή, η Alliance. Κατά το πέρας των χρόνων πλήθος διαφανών Εβραίων της Θεσσαλονίκης, και όχι μόνο, επισκέφθηκαν την Κοινότητα της περιοχής της Βέροιας. Μάλιστα κατά την μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης το 1917, μια μεγάλη μερίδα από πλούχιοντες κατέφυγαν στη Βέροια, στην οποία γιόρτασαν τις μεγάλες θρησκευτικές εορτές τους (τα Γιαμίμ Νοραΐμ). Για πολλά χρόνια, κατά τη γιορτή της Σιμχά Τορά⁷¹, έπαιρνε μέρος και η μουσική του δήμου της Θεσσαλονίκης. Όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω η Εβραϊκή Κοινότητα της Βέροιας, είχε στενές σχέσεις με την Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, αλλά και του Μοναστηρίου⁷².

Στις αρχές του 20ου αιώνα ο A. Struck δίνει με μεγάλη ακρίβεια πληροφορίες για τον πληθυσμό της Βέροιας: 2.800 σπίτια και 13.900 κάτοικοι, από τους οποίους οι 5.500 είναι μουσουλμάνοι, 5.000 Έλληνες, 2.000 Βλάχοι, 800 Τουρκόγυφτοι και 600 Ισπανοεβραίοι, που διώχτηκαν από την Ισπανία την εποχή του Φερδινάνδου και της Ισαβέλλας (όπως και οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης). Με την ανταλλαγή του 1924 και 1925 βλέπουμε ότι ανταλλάχθηκαν 4.000 Τούρκοι κάτοικοι της Βέροιας. Η απογραφή του 1928 αναφέρει 367 Εβραίους στην πόλη, που χάθηκαν με τη γερμανική κατοχή.⁷³

⁷⁰ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

⁷¹ Με το τέλος του Σουκώτ έρχεται η γιορτή της Σιμχά Τορά που στα ελληνικά αποδίδεται ως η γιορτή της Χαράς της Τορά, (Τορά ονομάζεται η Πεντάτευχος, Θρησκευτικό Εβραϊκό βιβλίο αντίστοιχο σε αυτό που οι Χριστιανοί ονομάζουν Παλαιά Διαθήκη). Στη Σιμχά Τορά γιορτάζουμε το τέλος του ετήσιου κύκλου ανάγνωσης της Τορά που διαιρείται σε 52-54 εβδομαδιαία κομμάτια, (περασά), που διαβάζονται κάθε βδομάδα στην Συναγωγή. Η ανάγνωση του τελευταίου κομματιού αποτελεί την αφορμή για μια μεγάλη γιορτή στην συναγωγή. (Abravanel, the Blog, Jewish life and not only in Greece/Εβραϊκή ζωή και όχι μόνο στην Ελλάδα. Απρίλιος 2006, <http://abravanel.wordpress.com>)

⁷² Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος : *Η Ιστορία και η Ζωή της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Βέροιας*, Δεκέμβριος 2002 Αθήνα, σελ. 3-10.)

⁷³ Πολιτιστικά Δρώμενα(Τρίμηνη περιοδική έκδοση της Δημοτικής Επιχείρησης Πολιτισμού Βέροιας και του Συνδέσμου Φιλολόγων Ημαθίας), («Η Εβραϊκή Συνοικία της Βέροιας Χάβρα ή Μπαρμπούτα», *Πολιτιστικά Δρώμενα*, 35(Σεπτέμβριος – Οκτώβριος – Νοέμβριος 2004), σελ 8-11.

Το Μάρτη του 1943 Εβραίοι κάτοικοι της Βέροιας, διορατικοί και προνοητικοί, ζήτησαν τη βοήθεια των αντιστασιακών οργανώσεων της περιοχής. Με τη βοήθειά τους κατέφυγαν στα κοντινά βουνά, όπου γλίτωσαν από βέβαιο θάνατο μέσα στην προστασία του απάτητου βουνού, ψηλά στα Πιέρια.⁷⁴ Το ΕΑΜ Βεροίας εξεδήλωσε την απόφασή του να σώσει το σύνολο των συμπολιτών Ισραηλιτών, μεταφέροντάς τους στα βουνοχώρια των Πιερίων Συκιά – Χαράδρα – Ελαφίνα – Πολυδένδρι – Σφηκιά – Ριζώματα και Δάσκιο, 600 ψυχές περίπου. Όμως η τοπική αγροτική επισιτιστική παραγωγή της περιοχής, δεν μπορούσε να καλύψει ούτε τις ανάγκες των ντόπιων κατοίκων. Για το λόγο αυτό, χρειαζόταν να μαζευτούν περεταίρω προμήθειες, τις οποίες συνεισέφεραν οικονομικά οι πλουσιότεροι των Εβραίων.⁷⁵

Εν τέλει η Εβραϊκή Κοινότητα της Βέροιας, που αριθμούσε 850 άτομα καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς από τους Γερμανούς, το 1943. Μόνο η οικογένεια του Δαβίδ Κόεν, κλειδοκράτορα της συναγωγής και μαγαζάτορα του τελευταίου εβραϊκού καταστήματος στην αγορά της Βέροιας, θυμίζει το εβραϊκό στοιχείο που ανθούσε στην πόλη παλιότερα.

Η Μπαρμπούτα, όπως ονομάζεται η εβραϊκή συνοικία της Βέροιας, βρίσκεται κοντά στον ποταμό Τριποτάμο στα δυτικά της πόλης. Είναι περικλειστή και απομονωμένη με καθαρά αμυντική πολεοδομική συγκρότηση. Από την πλευρά του ποταμού, η συνοικία είχε σαν μια φυσική οχύρωση. Σε ορισμένα παραδοσιακά σπίτια διατηρούνται οι επιγραφές στα εβραϊκά. Τα παραδοσιακά σπίτια και η συναγωγή αναστηλώθηκαν και αναδείχθηκαν το 1997⁷⁶.

Η Συναγωγή βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά του εσωτερικού της εβραϊκής συνοικίας δίπλα στην όχθη του Τριποτάμου. Χτίστηκε ή επισκευάστηκε εκ βάθρων με σουλτανικό φιρμάνι του 1850. Συγκεντρώνει αρχιτεκτονικά στοιχεία προγενέστερών της, μικρών συναγωγών της Θεσσαλονίκης. Τέσσερις κίονες στο κέντρο του χώρου ορίζουν το Βήμα (Τεβά), ενώ το Ιερό (Εχάλ) βρίσκεται στον ανατολικό τοίχο. Το πάτωμα είναι φτιαγμένο από ξύλινες σανίδες και στο κέντρο είναι διακοσμημένο με μωσαϊκά διακοσμητικά πλακάκια. Πίσω από τη συναγωγή διασώζεται ακόμη το μικβέ (θρησκευτικός λουτρόνας)⁷⁷.

⁷⁴ Σβαρνόπουλος ΣΤ. ΧΡ.: «Στοιχεία για τους Εβραίους της Βέροιας. Κατοχική ανάμνηση», *Χρονικά* 138 (Ιούλιος - Αύγουστος 1995), 14-15, σελ 14-15.

⁷⁵ Μπίσμπα Σωτήρη: «Στοιχεία για τους Εβραίους της Βέροιας. Η Εθνική Αντίσταση», *Χρονικά*, 138 (Ιούλιος - Αύγουστος 1995), σελ 15.

⁷⁶ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος : *Η Ιστορία και η Ζωή της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Βέροιας*, (Δεκέμβριος 2002) Αθήνα, σελ. 3-10.

⁷⁷ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

Το εβραϊκό νεκροταφείο βρισκόταν στη δυτική όχθη του Τριποτάμου απέναντι από την Μπαρμπούτα, σε απόσταση 500 μέτρων. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός, ότι στην περίπτωση αυτή συναντάται το παραδοσιακό φαινόμενο του διαχωρισμού της συνοικίας από το νεκροταφείο, από ένα υδάτινο ρεύμα⁷⁸. Η συνοικία σήμερα, παρόλο που σώζεται σχεδόν αυτούσια, στέκει σιωπηλή και άδεια από κάθε είδους εβραϊκή ζωή.

Εικόνα 16. Αρχοντικά στην όχθη του Τριποτάμου, στη Βέροια⁷⁹.

⁷⁸ 3^ο Γυμνάσιο Βέροιας, «Η Εβραϊκή συνοικία της Βέροιας», Πολιτιστικά Δρώμενα, 35 (Σεπτέμβρης – Οκτώβρης – Νοέμβρης 2004), σελ. 8-10.

⁷⁹ Ναρ Αλμπέρτος: Η Εβραϊκή, σελ.26.

Εικόνα 17. Παραδοσιακά σπίτια της εβραϊκής συνοικίας «Μπαρμπούτα»⁸⁰.

Εικόνα 18. Κύρια οδός της Εβραϊκής Συνοικίας Βέροιας, παρμένη από την επάνω πύλη⁸¹.

⁸⁰ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

⁸¹ Σβαρνόπουλος ΣΤ. ΧΡ.: *Στοιχεία*, σελ.14-15.

Εικόνα 19. Βέροια: Στο κάτω αριστερά μέρος, η κάτω πύλη της εβραϊκής προς την πλευρά της Μπαρμπούτας⁸².

Εικόνα 20. Η Εβραϊκή Κοινότητα Βέροιας⁸³.

⁸² Σβαρνόπουλος ΣΤ. ΧΡ.: *Στοιχεία*, σελ.14-15.

⁸³ «Η Εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα. Κοινότητα Βέροιας. Εκείνη τη φοβερή ημέρα», *Χρονικά*, 67-68 (Απρίλιος 1984), σελ. 34.

Εικόνα 21. Παραδοσιακά σπίτια της εβραϊκής συνοικίας «Μπαρμπούτα»⁸⁴.

---

⁸⁴ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Φλώρινας

Εβραίοι της Ισπανίας, μετά την απέλαση τους το 1492, εγκαταστάθηκαν και στη Φλώρινα. Αυτοί ονομάστηκαν «Σεφαραδίμ», παρωνύμιο που πήραν από το βιβλικό όνομα της Ισπανίας «Σεφαράδ» και μιλούσαν το ισπανόφωνο γλωσσικό ιδίωμα, δηλαδή, Ισπανικά ανάμεικτα με εβραϊκά. Αυτοί δημιούργησαν τη συνοικία τους, που ονομαζόταν «Εβραιομαχαλάς» και βρισκόταν στην παραποτάμια περιοχή «Κοκόζια», η οποία εκτεινόταν σε όλη τη σημερινή οδό Ηλείου και στα νότια, στις οδούς Χρυσοστόμου Σμύρνης και Αβέρωφ. Περιελάμβανε τα στενά δρομάκια στις δύο όχθες του ποταμού «Σακουλέβα». Η περιοχή αυτή σήμερα εκτείνεται από το ύψος των Δικαστηρίων ως την πλατεία Ηρώων. Η Συναγωγή τους, η «Χάβρα», ήταν ένα παλιό μικρό οίκημα, στο οποίο ιερούργουσε ο Χαμάμ(ης), η οποία βρισκόταν στην άκρη του ποταμιού, πλησίον της οικίας Αναστασίου Καρανίκα, στην οδό Αβέρωφ 50. Ακόμη, υπήρχε και ένα εβραϊκό νεκροταφείο στην Φλώρινα, το οποίο όμως βρισκόταν έξω από την πόλη, στους πρόποδες του βουνού, αντίκρυ από τη βόρεια πύλη του ζωολογικού κήπου και μπροστά στο δημόσιο δρόμο προς το Πισοδέρι.

Η Εβραϊκή Κοινότητα συνιστούσε μία κλειστή κοινωνία, με ισχυρούς δεσμούς μεταξύ των μελών της, με δικό της τρόπο ζωής και δικές της αντιλήψεις. Παραδείγματος χάριν, όταν επρόκειτο να παντρευτεί μία φτωχή Εβραιοπούλα, ο θρησκευτικός ηγέτης «Χαχάμης», καλούσε τους Εβραίους της κοινότητας να συνεισφέρουν στην προίκα της. Οι Φλωρινιώτες Εβραίοι ήταν κυρίως έμποροι υφασμάτων, ενδυμάτων, παπουτσιών κ.α., μικροεπαγγελματίες, βιοτέχνες αλλά και χασάπηδες και τεχνίτες, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και φτωχοί μεροκαματιάρηδες. Πάντως κανείς Εβραίος, δεν υπήρξε ποτέ αγρότης, εργάτης ή ζητιάνος. Κάποια από τα επαγγέλματα των Εβραίων κατοίκων της περιοχής αυτής, μπορεί κανείς να τα αναζητήσει διατρέχοντας στα Μαθητολόγια των σχολείων της Φλώρινας, καθώς η Φλώρινα είχε επίσης εβραϊκό σχολείο. Τα Εβραϊκά μαγαζιά δέσποζαν στον Κεντρικό δρόμο της πόλης. Οι Εβραίοι της Φλώρινας μετείχαν και στους κοινωνικοπολιτικούς αγώνες της πόλης και επιδίδονταν και στον αθλητισμό.⁸⁵

⁸⁵ Τσομπάνος Γιάννης: «Η Ισραηλιτική Κοινότητα της Φλώρινας», *Χρονικά*, 124, (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1993), σελ.9-10.

Η Εβραϊκή κοινότητα της Φλώρινας, αριθμούσε περίπου 1.000 άτομα.⁸⁶ Το 1943, οι Γερμανοί κατακτητές εφάρμοσαν το σχέδιο Τελική Λύση (για την εξόντωση των απανταχού Εβραίων), συγκέντρωσαν τους Εβραίους της Φλώρινας στις αυλές του 1^{ου} και του 2^{ου} Δημοτικού σχολείου, τους πέρασαν το κίτρινο αστέρι του Δαβίδ και στη συνέχεια τους μετέφεραν με τρένα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Πολωνίας και της Γερμανίας. Ελάχιστοι σώθηκαν καταφεύγοντας στα βουνά. Μεταπολεμικά οι 64 Εβραίοι που επέζησαν προσπάθησαν να επιστρέψουν και να συνεχίσουν τη ζωή τους στην περιοχή της Φλώρινας, αλλά λόγω των πολλών προβλημάτων που υφίσταντο, αυτό κατέστη ανέφικτο. Για τον λόγο αυτό μετανάστευσαν στην Αμερική, στο Ισραήλ και στο Μπουένος Άιρες⁸⁷.

Όλη η κινητή περιουσία των Ισραηλιτών «κατασχέθηκε» από τους Γερμανούς. Τα μαγαζιά και σπίτια τους λεηλατήθηκαν. Μετά τον πόλεμο η ακίνητη περιουσία των Εβραίων τέθηκε υπό τη διαχείριση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ελλάδος και πουλήθηκε σε δημοπρασία, πλην ίσως ελαχίστων αστικών ακινήτων. Στη σημερινή πόλη της Φλώρινας, δεν έχει μείνει τίποτα που να θυμίζει το πέρασμά τους από την πόλη, ούτε καν η ονομασία κάποιας οδού. Μόνο κάποιοι ηλικιωμένοι, έχουν ακόμη κάποιες αμυδρές πλέον εικόνες, που σιγά-σιγά σβήνουν στο μυαλό τους^{88,89,90}.

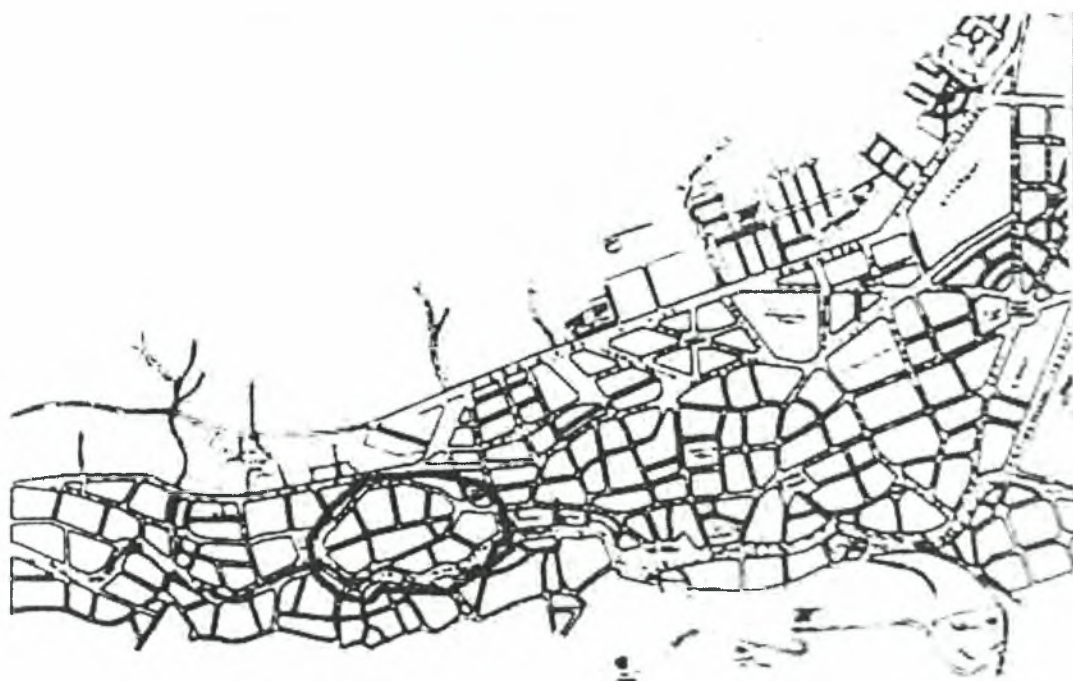
⁸⁶ Τσομπάνος Γιάννης: «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Φλώρινας», *Χρονικά*, 137, (Μάιος – Ιούνιος 1995), σελ. 11-12.

⁸⁷ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος : *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, Μνημεία και Μνήμες*, Ιανουάριος 2007, Αθήνα, σελ.92-94.

⁸⁸ Τσομπάνος Γιάννης: *Η Ισραηλιτική*, σελ.9-10.

⁸⁹ «Εβραϊκές Κοινότητες Φλωρίνης και Καστοριάς», *Χρονικά*, 142(Μάρτιος – Απρίλιος 1996), σελ.31-32.

⁹⁰ Σαχίδης Κωνσταντίνος: «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Φλώρινας», *Χρονικά*, 186(Ιούλιος – Αύγουστος 2003),6-8, σελ.6-8.

Εικόνα 22. Τοπογραφικό Φλώρινας με τον «Εβραιομαχαλά»⁹¹.

Μαθητολογία Δημοτικού Σχολείου Φλώρινας

Επώνυμο	Όνομα	Όν. Πατρός	Επαγγ. Πατρός	έτος γεν.	έτος εγγρ.	Τάξη
Μωσησ	Ισαάκ	—	Έμπορος	—	1917	A
Ναχμίας	Βιτάλ	Δαβίδ	Έμπορος	1919	1930	A' - ΣΤ
Καλδερών	Αλβέρτος	Ιοζέφ	Παντοπώλης	1907	1917	A'
Σεργατή	Μωής	Μωής	Παντοπώλης	1904	1917	Απερ.
Σαρφωτής	Δαρείος	Σουά	Έμπορος	1921	1930	Ε'
Σαρφωτή	Λουκάτο	Ιακώβ	Έμπορος	1936	1942	A'
Ιουσαχ	Μπαρονόγ	Λαζάρου	Λαχανοπώλης	1931	1938	A' - Γ

Μαθητολογία Γυμνασίου Αρρένων Φλώρινας

Επώνυμο	Όνομα	Όν. Πατρός	Επαγγ. Πατρός	έτος γεν.	έτος εγγρ.	Τάξη
Ναχμίας	Ιακώβ	Δαβίδ	Έμπορος	1919	1932	A' - Γ
Ναχμίας	Βιτάλ	Δαβίδ	Έμπορος	1919	1930	A' - ΣΤ
Καιμής	Μωής	Ιακώβ	Κρεοπώλης	1919	1932	A' - ΣΤ
Ιουσαχ	Αβραάμ	Λαζάρου	Λαχανοπώλης	1927	1938	A' - Β'
Ναχμίας	Ερρίκος	Δαβίδ	Έμπορος	1921	1934	A' - Γ

Εικόνα 23. Μαθητολογία Εβραίων μαθητών σε σχολεία της Φλώρινας⁹².

⁹¹ Σεχίδης Κωνσταντίνος: *Η Εβραϊκή*, σελ.7.

⁹² Σεχίδης Κωνσταντίνος: *Η Εβραϊκή*, σελ.7.

Εικόνα 24. Η Συναγωγή ως Σχολείο «Ecole Israelite de Florina, 14, Avril 1925⁹³».

Εικόνα 25. Σεφαραδίτισσα με παραδοσιακή στολή⁹⁴.

Εικόνα 26. Άποψη του παλιού εβραϊκού Νεκροταφείου όπως ήταν το 1977. Σήμερα δεν διασώζεται καμία από τις ταφόπετρες (www.kis.gr).

⁹³ Σεχίδης Κωνσταντίνος: *Η Εβραϊκή*, σελ.7.

⁹⁴ Σεχίδης Κωνσταντίνος: *Η Εβραϊκή*, σελ.8.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Καστοριάς

Πιστεύεται ότι η πρώτη σημαντική απαγωγή και το σημαντικό σκόρπισμα των Εβραίων έγινε από το Ναβουχοδονόσορ, βασιλιά της Βαβυλωνίας (586 π.Χ.). Ύστερα από αυτό το ξεκλήρισμα πολλοί Εβραίοι, οι οποίοι βρέθηκαν στην Βαβυλώνα ως αιχμάλωτοι πολέμου, δεν ξαναγύρισαν αλλά ξανοίχτηκαν σαν νομάδες ανά τον κόσμο. Τότε πλήθος Ισραηλιτών βρέθηκε σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας, όπως στις: Θεσσαλονίκη, Καστοριά, Βέροια, Λάρισα, Χαλκίδα, Κόρινθο, Θήβα Αίγινα. Σε αρκετές πόλεις της αρχαίας Ελλάδας ιδρύθηκαν κοινότητες και κτίστηκαν συναγωγές. Τα ερείπια της Αίγινας μάλιστα, σώζονται ακόμη (χρονολογείται από τον 2ον π.Χ. αιώνα). Ακόμη, ιστορικές μαρτυρίες αναφέρουν ότι υπήρχαν Εβραίοι και κατά τον 3^ο μ.Χ. αιώνα, όταν ύστερα από κάποια άγνωστη καταστροφή της, ανοικοδομήθηκε από τον αυτοκράτορα Διοκλητιανό και πήρε το όνομα Διοκλητιανούπολη. Όπως αναφέρει ο ιστορικός Προκόπιος, το Κέλετρο (αρχαία ονομασία της Καστοριάς) παρήκμαζε, ενώ ξαναβρήκε το αρχικό της μεγαλείο επί Ιουστινιανού (550-560 μ.Χ.). Τότε εγκαταστάθηκαν και άλλοι Ισραηλίτες και δημιουργήθηκε μια μικρή παροικία, στην οποία ο αυτοκράτορας επέτρεψε να βρίσκεται εντός των τειχών, όμως δεν υπάρχουν περαιτέρω πληροφορίες. Μετά από τέσσερις αιώνες, το δεύτερο μισό του 10ου μ.Χ. αιώνα, μαρτυρείται εγκατάσταση ελληνόφωνων Εβραίων στην Καστοριά, οι οποίοι γρήγορα σχημάτισαν μία ρωμανιώτικη κοινότητα (Samu el krauss: Μελέτες της ιουδαϊκής ιστορίας επί Βυζαντίου). Μια κοινότητα, που απέκτησε όχι μόνον οικονομική ισχύ, αναδεικνύοντας μεγάλους εμπόρους, αλλά και πνευματική λάμψη, αναδεικνύοντας σπουδαίους ραβίνους, μελετητές της Τορά. Σημαντικότερος από αυτούς, αναφέρεται ο Τοβία μπεν Ελιέξερ, ο οποίος άφησε το αξιόλογο για τον παγκόσμιο εβραϊσμό βιβλίο του *Le kah Ton* (γράφηκε το 1097 με 1108, και τυπώθηκε το 1546 με τον τίτλο *Pesioutha Loutarthe*), το οποίο μάλιστα περιείχε πληθώρα ελληνικών λέξεων. Κατά την περίοδο της Νορμανδικής κατοχής και των Βουλγαρικών επιδρομών, η Καστοριά αριθμούσε 20.000 κατοίκους (11ος μ.Χ. αιώνας), από τους οποίους 2.500 – 3.000 ήταν Εβραίοι.

Οι Οθωμανοί κατέλαβαν την Καστοριά το 1385, γεγονός το οποίο δυσχέρανε τη ζωή όχι μόνο των Ελλήνων, αλλά και των Εβραίων κατοίκων της Καστοριάς. Αυτό οδήγησε στη μετοίκηση ενός μεγάλου μέρους των μελών της Ισραηλιτικής Κοινότητας, αλλά και στην εγκατάστασή τους στον Μπαλατά της Κωνσταντινούπολης, στα μέσα του 15ου αιώνα. Η μετεγκατάσταση αυτή έτυχε της εύνοιας του ίδιου του Μωάμεθ, ο οποίος επιδίωξε να εμπλουτίσει, τη ρημαγμένη από κατοίκους Πόλη, με ένα στοιχείο υγιές και ακμαίο. Αυτοί οι Καστοριανοί Εβραίοι εποίκισαν την Επτάλοφο, ως “σουργκουνλού”, δηλαδή ως

αναγκαστικά μετοικίσαντες. Έχτισαν τη δική τους Συναγωγή και για μία περίοδο ολόκληρος ο Μπαλατάς, έφερε την ονομασία Καστορία, ενθύμηση της παλιάς τους πατρίδας. Εκείνοι που επέλεξαν να παραμείνουν στην Καστοριά σιγά-σιγά βελτίωσαν την οικονομική τους κατάσταση. Σ' αυτό συνετέλεσε και το γεγονός ότι η Καστορία δεν αποτέλεσε μία από τις πόλεις, στις οποίες εγκαταστάθηκαν ρακένδυτοι και ταλαιπωρημένοι μετανάστες Εβραίοι κατά το πέρας των χρόνων, από διάφορα μέρη της Ευρώπης. Οι πρώτοι μετανάστες που εμπλούτισαν την Εβραϊκή κοινότητα της Καστοριάς, ήταν οι ισπανοεβραίοι, οι λεγόμενοι Σεφαραδίμ, μετά το διωγμό τους το 1492 από την Ισπανία. Στα 1550, είχε ήδη σχηματιστεί μια νέα κοινότητα, από ισπανόφωνους και ιταλόφωνους φυγάδες. Στους επόμενους αιώνες, οι Εβραίοι της Καστοριάς, προσέγγισαν πληθυσμιακά, το ένα δέκατο του συνόλου των κατοίκων της πόλης. Οι ισπανοεβραίοι σταδιακά ως πλουσιότεροι και πιο μορφωμένοι, ως τα μέσα του 17ου αιώνα (1650), αφομοίωσαν τους υπόλοιπους.

Το 1830 χτίστηκε η τελευταία-χρονολογικά- Συναγωγή της Καστοριάς, η Μπεθ Καλ, με χορηγίες του Senor Σάκο, του Ισαάκ Μποχώρ και του Μωϋς Ρούσσο, αντικαθιστώντας κάποιες άλλες μικρότερες συναγωγές, που καταστράφηκαν κυρίως από πυρκαγιές. Εκτός του κτίσματος της Συναγωγής υπήρχε το τελετουργικό λουτρό, Μικβέ και στο πίσω μέρος η ελληνοϊσραηλιτική σχολή. Μετά το 1912, με την ενσωμάτωση της πόλης στην ελληνική επικράτεια, οι Εβραίοι της Καστοριάς ήταν εγκαταστημένοι κυρίως στη συνοικία Τσαρσί και δραστηριοποιούνταν σε εμπορικές επιχειρήσεις υφασμάτων, υαλικών, νεωτερισμών. Υπήρχαν όμως και ιδιοκτήτες ζαχαροπλασטיών, παντοπωλείων· πολλοί ήταν πλανόδιοι μικρέμποροι και τεχνίτες κ.ά.⁹⁵ Υπήρχαν ωστόσο και αρκετοί μεγαλέμποροι με ηγετική θέση, τόσο στα κοινοτικά αξιώματα, όσο και στην τοπική κοινωνία, των οποίων οι επιχειρήσεις απλώνονταν σε όλα τα τότε σημαντικά κέντρα της Ευρώπης (Βιέννη, Βουδαπέστη, Δρέσδη)^{96,97}. Όμως οι Ισραηλίτες της Καστοριάς ασχολούνταν ως επί το πλείστον με το εμπόριο και την γεωργία, όπου και δημιούργησαν μια αδελφότητα και εργάστηκαν πυρετωδώς. Η Καστορία δηλαδή παρουσίαζε το σπάνιο φαινόμενο της ύπαρξης μιας εβραϊκής αγροτικής κοινότητας.⁹⁸

⁹⁵Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

⁹⁶Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος: *Το Ολοκαύτωμα*, σελ.88-90.

⁹⁷Γιαννούσης Σ. Δημ.: *Οι Εβραίοι*, σελ.10-19.

⁹⁸«*Η Εβραϊκή Κοινότητα της Καστοριάς*», *Χρονικά*, 115, (Μάρτιος – Απρίλιος 1991), σελ.4-6.

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα (Αύγουστος 1890 – Ιούλιος 1892) ο Γάλλος V. Bérard ταξίδεψε στην ανατολή. Επισκέφτηκε διάφορα τουρκικά και ελληνικά μέρη, τα οποία όπως έγραψε στην εισαγωγή του βιβλίου του «Τουρκία και Ελληνισμός», ήθελε να τα μελετήσει ο ίδιος, για να σχηματίσει δική του άποψη, έχοντας όμως προκαθορισμένο σκοπό. Στην ελληνική έκδοση του βιβλίου του (εκδόσεις Τροχαλία, μετάφραση Μ. Λυκούδης, Εισαγωγή-Σχόλια Θ. Πυλαρινός, σελ. 365-370), αναφέρει στοιχεία και για την υπάρχουσα Εβραϊκή Κοινότητα Καστοριάς. Αναφέρει ότι η μουσουλμανική συνοικία είχε 200 σπίτια, οι Εβραίοι ήταν 250-300 οικογένειες και οι Έλληνες είχαν 1.000-1.200 σπίτια. Σύμφωνα με τον συγγραφέα οι Εβραίοι εργάστηκαν χωρίς σταματημό για το ξεζούμισμα του μουσουλμανισμού, μάλιστα κατά τα όσα αναφέρονται θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι όλος ο τότε τόπος δούλευε για τους Εβραίους. Οι συνθήκες ζωής της τότε κοινωνίας, έδιναν πολλές ευκαιρίες στους χρήστες του ρευστού χρήματος. Οι μπέηδες στο τέλος της συγκομιδής, αφού έβαζαν στην άκρη τα απαραίτητα, ξεπουλούσαν γρήγορα το υπόλοιπο μέρος της σοδειάς τους, στην πρώτη σεβαστή προσφορά. Έπειτα, με το ρευστό που αποκτούσαν αγόραζαν πληθώρα εντυπωσιακών πραγμάτων, από Εβραίους εμπόρους. Έτσι, το ρευστό επέστρεφε ξανά στα χέρια τους. Ακόμη κατά τη λογική των μουσουλμάνων, ο καλός Τούρκος, δεν αρνιέται τίποτα στη γυναίκα και τα παιδιά του κατά το Μπαϊράμι. Έτσι, πολλές φορές αναγκάζονταν να δανειστούν χρήματα από Εβραίους. Κάποιες χρονιές όμως, η σοδειά δεν ήταν καλή, υπήρχε ξηρασία, αλλά και άξαφνα γίνονταν επιδρομές Αλβανών. Έτσι, τα χρέη συσσωρεύονται και σιγά-σιγά τα χωράφια και τα σπίτια των μουσουλμάνων, περνούσαν στα χέρια των Εβραίων⁹⁹.

Επιπροσθέτως, στην Καστοριά λειτουργούσε Νηπιαγωγείο με 43 μαθητές, σύμφωνα με την απογραφή του 1928. Επίσης, λειτουργούσε εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο με 110 μαθητές και μαθήτριες.¹⁰⁰ Στην καθημερινή τους ζωή οι Εβραίοι είχαν και κοινά με τους χριστιανούς συμπολίτες τους. Η γέννηση ενός νέου μέλους της οικογένειας αποτελούσε χαρμόσυνο γεγονός και για τους Εβραίους της Καστοριάς, περισσότερο δε αν ήταν αγόρι. Μάλιστα οι συγγενείς της υπονήφιας μητέρας, προσπαθούσαν να μαντέψουν το γένος του παιδιού, πριν τη γέννηση. Έψηναν την κοιλιά ενός ψαριού σε μαγειρικό σκεύος και ανάλογα με το θόρυβο που έκανε, έβγαζαν τα συμπεράσματά τους: αν δηλαδή έκανε κρότο κι έσπαζε έλεγαν ότι το παιδί θα ήταν αγόρι. Τα σπίτια τους τα έβαφαν γαλάζια, το χρώμα του ουρανού,

⁹⁹ «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Καστοριάς», *Χρονικά*, 115, (Μάρτιος – Απρίλιος 1991), σελ.4-6.

¹⁰⁰ Αλεξίου Γιώργος: «Σύντομη Ιστορία των Εβραίων της Καστοριάς», *Χρονικά*, 137 (Μάιος – Ιούνιος 1995), σελ.6-10.

γιατί τους έδινε ελπίδα. Μάλιστα έχουν καταγραφεί και κάποιοι κοινοί γάμοι μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών.¹⁰¹

Και στον κοινωνικό τομέα οι Ισραηλίτες δεν υστερούσαν σε υποδειγματικές και αξιολάτρευτες εκδηλώσεις. Τακτικά οργάνωναν τελετές, θεατρικές παραστάσεις, χορούς και διασκεδάσεις και δεν λησμονούσαν να καλούν πάντοτε τις επίσημες αρχές και τους Χριστιανούς φίλους τους. Δύο άρτια οργανωμένες προσκοπικές ομάδες μόρφωναν τους νέους τους και δύο αθλητικοί σύλλογοι – η Χασμοναήμ και η Μακαμπή – παρείχαν την ευκαιρία στην νεολαία τους, να επιδίδεται στα σπορ.¹⁰²

Μετά το 1941 και μέχρι τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, στη ζώνη επιρροής της οποίας ανήκε η Καστοριά, οι Εβραίοι ζούσαν δυο "ήμερα" χρόνια. Το Σεπτέμβριο του 1943 μπήκαν στην πόλη οι Γερμανοί. Παραμονή του Γιομ Κιπούρ,- σύμφωνα με το πάγιο γερμανικό τέχνασμα, της επιλογής μεγάλων εβραϊκών εορτών για την επιβολή αντισημιτικών μέτρων- ζητείται από την κοινότητα να καταβάλει ένα σημαντικό χρηματικό ποσό, ως αντίποινα-λύτρα για τη διαφυγή κάποιων νέων στο βουνό. Η Μπέρρυ Ναχμία, σε βιβλίο της αναφέρει, πως ένα ακόμη γερμανικό τέχνασμα, ήταν η αποστολή πλαστών γραμμάτων, που υποτίθεται έγραφαν συγγενικά πρόσωπα εγκαταστημένα δήθεν στη Πολωνία, με στόχο τον καθησυχασμό της εβραϊκής κοινότητας. Τη νύχτα της 24ης Μαρτίου 1944, συλλαμβάνεται ο εβραϊκός πληθυσμός της πόλης και φυλακίζεται στο Γυμνάσιο Θηλέων Καστοριάς. Τρεις μέρες μετά, 763 άνθρωποι, μαζί με ένα μικρό αριθμό Γιουγκοσλάβων Εβραίων, οι οποίοι είχαν καταφύγει στην Καστοριά, οδηγούνται με φορτηγά στη Θεσσαλονίκη και από εκεί στην Πολωνία, στο ταξίδι χωρίς γυρισμό. Η Συναγωγή κατεδαφίζεται το 1948, το σχολείο λίγα χρόνια αργότερα. Το νεκροταφείο της κοινότητας, στην πηγή της Ντόμπλιτσας, δεν υπάρχει πια. Η Εβραϊκή κοινότητα είχε 900 μέλη πριν τη Γερμανική κατοχή, από τα οποία μόνο 35 άτομα επέζησαν του Ολοκαυτώματος. Η κοινότητα της Καστοριάς, δεν αναβιώθηκε ποτέ. Το 1965 είχαν απομείνει εκεί 22 Εβραίοι και η κοινότητα αργότερα διαλύθηκε τελείως. Σήμερα, μια μόνον εβραϊκή οικογένεια κατοικεί στην πόλη¹⁰³.

¹⁰¹ Βέργου - Γκαμπέση Μαρούλα: «Οι Εβραίοι της Καστοριάς», *Χρονικά*, 147(Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1997), σελ.3-7.

¹⁰² Γιαννούσης Σ. Δημ.: *Οι Εβραίοι*, σελ.10-19.

¹⁰³ «Εβραϊκές Κοινότητες Φλωρίνης και Καστοριάς», *Χρονικά*, 142(Μάρτιος – Απρίλιος 1996), σελ.31-32.

Εικόνα 27. Καστοριά 1906.

Αριστερά του κεντρικού τζαμιού ο εβραϊκός μαχαλάς με τους 2.000 κατοίκους¹⁰⁴.

Εικόνα 28. Καστοριά 1927.

Το τρίγωνο επάνω είναι ο εβραϊκός μαχαλάς¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Γιαννούσης Σ. Δημ.: *Οι Εβραίοι*, σελ.13.

¹⁰⁵ Γιαννούσης Σ. Δημ.: *Οι Εβραίοι*, σελ.15.

Εικόνα 29. Το ανατολικό Τμήμα της εβραϊκής συνοικίας που αποτελούσε την ενορία της Εβραΐδας (ταχυδρ. Δελτάριο, 1923).

Διακρίνονται στο ψηλότερο σημείο το μεγάλο σπίτι του Τσίνο Ελιάου (παλιά δικαστήρια) και προς αριστερά η ελληνοϊσραηλιτική Σχολή (α) και η συναγωγή (β) (από το βιβλίο «Η εβραϊκή συνοικία της Καστοριάς» του Πάνου Τσολάκη¹⁰⁶).

¹⁰⁶ Αλεξίου Γιώργος: *Σύντομη*, σελ.6.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Λάρισας

Η Λάρισα είναι μια από τις σημαντικότερες πόλεις της Βόρειας Ελλάδας. Σε αυτήν υπάρχει και υπήρχε, από πολύ παλιά, μία σημαντική παρουσία της Εβραϊκής Κοινότητας. Η κοινότητα μάλιστα, ήταν η δεύτερη πολυπληθέστερη, μετά από αυτήν της Θεσσαλονίκης. Σήμερα, είναι η τρίτη σε μέγεθος Εβραϊκή Κοινότητα της Ελλάδας. Η Λαρισινή Εβραϊκή Κοινότητα είναι αρχαιότατη, υπήρχε από προ Χριστού και δημιουργήθηκε κατά την Ρωμαϊκή εποχή. Έχει ζωντανή παρουσία, τουλάχιστον 1900 χρόνων, όπως αναφέρουν πολλοί ιστορικοί και περιηγητές, που επισκέφτηκαν την πόλη και όπως φαίνεται από αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία βρέθηκαν σε ανασκαφές της πόλης με σύμβολα εβραϊκά. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί μία επτάφωτη λυχνία (Μενορά), η οποία βρέθηκε σε σχετικά πρόσφατες ανασκαφές, που αποδεικνύει κατά την άποψη των αρχαιολόγων την παρουσία των Εβραίων από τον 1ο μ.Χ. αιώνα.¹⁰⁷ Το 1173 ο Βενιαμίν Τουλέδας, αναφέρει την ύπαρξη ανθούσας Ισραηλιτικής Κοινότητας στη Λάρισα, η οποία συντηρούσε τρεις Συναγωγές και είχε μάλιστα και μία Γιεσίβ (Εβραϊκή σχολή).¹⁰⁸ Η εβραϊκή Κοινότητα Λάρισας δέχτηκε, κατά καιρούς, εβραίους από την Ουγγαρία, Πολωνία κ.λ.π.(τους Εσκεναζίμ), από την Ισπανία (τους Σεφαραντίμ) και από την Πελοπόννησο (τους Μωραΐτι). Η Κοινότητα πήρε την τελική της μορφή, με την άφιξη στη Λάρισα των Ισπανοεβραίων (Σεφαραντίμ), οι οποίοι κατέφυγαν στην Ελλάδα το 1492. Οι Ισπανοεβραίοι αναμίχθηκαν με τους ομοθρήσκους τους, τους μετέδωσαν την κουλτούρα, τον πολιτισμό και τη γλώσσα τους και συνέβαλαν όχι μόνο στην εξέλιξη της Κοινότητας, αλλά και στην ανάπτυξη ολόκληρης της πόλης. Στην αρχή, ίδρυσαν ξεχωριστή κοινότητα στη Λάρισα, αλλά αργότερα με την καθοδήγηση σοφών ραββίνων, ενώθηκαν σε μία, η οποία υπάρχει μέχρι σήμερα.

Η Κοινότητα Λάρισας αναπτύχθηκε σημαντικά από τον 15ο ως τον 18ο αιώνα και τότε πήρε και τον τίτλο "MANTPE NT' IΣPAEΛ". Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας ανακόπηκε η πρόοδός της. Το 1881, όταν έγινε η απελευθέρωση της Λάρισας από τους Τούρκους, η Λάρισα είχε πληθυσμό 13.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 2.200 ήταν Εβραίοι. Οι εβραίοι της Λάρισας έμεναν και μένουν ακόμη και σήμερα οι περισσότεροι, στη συνοικία «έξι δρόμοι», γνωστή ως «εβραϊκά». Η εβραϊκή συνοικία της Λάρισας δεν είχε τη μορφή "Γκέτο", όπως σε άλλες πόλεις (όπως στα Γιάννενα, στη Βέροια κ.α.), καθώς δεν υπήρχαν τείχη και πύλες που περιέκλειναν τη συνοικία, αλλά ζούσαν σ' αυτήν αρμονικά και

¹⁰⁷ Εσδρά Δ. Μωυσή: «Η εβραϊκή συνοικία της Λάρισας», *Χρονικά*, 119 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1992), σελ.8-13.

¹⁰⁸ «Εβραϊκή κοινότητα Λαρίσης», *Χρονικά*, 142 (Μάρτιος – Απρίλιος 1996), 28-29, σελ 28.

φιλικά Εβραίοι και Χριστιανοί ανακατεμένοι. Η εβραϊκή συνοικία ήταν στο κέντρο της πόλης και σε πολύ μικρή απόσταση από τη Συναγωγή, το σχολείο και τα άλλα κοινοτικά ιδρύματα.

¹⁰⁹ Η Λαρισινή Κοινότητα αριθμούσε προπολεμικά περίπου 1050 άτομα.¹¹⁰ Στον πόλεμο έλαβαν μέρος πολλοί στρατευμένοι -μέλη της Κοινότητας- που πολέμησαν τον εχθρό σε πολλά μέτωπα. Αργότερα πολλοί κατατάχτηκαν και στις ομάδες της Εθνικής Αντίστασης. Δέκα τρεις (13) Λαρισινοί εβραίοι έπεσαν για την πατρίδα Ελλάδα (4 στο Αλβανικό μέτωπο και 9 σε μάχες εναντίον των Γερμανών).

Στις 24 Μαρτίου 1944 οι Γερμανοί συνέλαβαν τους εβραίους της Λάρισας, που οδηγήθηκαν στα στρατόπεδα θανάτου Άουσβιτς, Μπιργκενάου κ.λ.π. Επέστρεψαν από εκεί μόνο 5 άτομα, ενώ 235 (ποσοστό 36%) θανατώθηκαν.

Στη μνήμη τους η Κοινότητα και ο Δήμος Λάρισας, αφιέρωσαν το Μνημείο Εβραίων Μαρτύρων Κατοχής, που στήθηκε στην ομώνυμη Πλατεία, το οποίο βρίσκεται στο κέντρο της πόλης (στη συμβολή των οδών Κύπρου και Κενταύρων). Η πλατεία δημιουργήθηκε σε οικόπεδο που προέκυψε από τη ρυμοτόμηση κοινοτικών ιδιοκτησιών. Τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου έγιναν τον Απρίλιο του 1987. Στο Μνημείο αναγράφονται τα εξής: «ΓΙΑ ΝΑ ΜΗΝ ΞΕΧΑΣΤΕΙ ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ ΤΩΝ 235 ΑΘΩΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ 6.000.000 ΑΔΕΛΦΩΝ ΤΟΥΣ ΠΟΥ ΕΠΕΣΑΝ ΘΥΜΑΤΑ ΦΡΙΚΤΗΣ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑΣ ΣΤΑ ΝΑΖΙΣΤΙΚΑ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ, Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΕΣΤΗΣΕ ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΟΥΤΟ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ ΠΟΥ Η ΠΟΛΗ ΤΟΥΣ ΑΦΙΕΡΩΣΕ».

Επίσης το 1999 ο Δήμος Λάρισας, τιμώντας το Ολοκαύτωμα ανήγειρε, με την οικονομική ενίσχυση της Γενικής Γραμματείας Περιφέρειας Θεσσαλίας, αναθηματική στήλη στη μνήμη της τραγικής μορφής της Άννας Φρανκ σε άλλη πλατεία της πόλης, που πήρε το όνομά της και βρίσκεται στην οδό Ερυθρού Σταυρού^{111,112,113}.

Οι Ισραηλίτες της Λάρισας αποτέλεσαν ένα δραστήριο τμήμα των κατοίκων της πόλης και επηρέασαν το εμπόριο. Είχαν μεγάλους εμπορικούς οίκους, ωραία Συναγωγή, βιβλιοθήκη με βιβλία, τα οποία αυτή τη στιγμή είναι σε κακή κατάσταση λόγω της υγρασίας και του σκώρου. Η κοινότητα αυτή αποτελείται πέρα από εμπόρους, από καταστηματάρχες και τεχνίτες. Κάποιοι έκαναν χειρωνακτικά επαγγέλματα όπως αχθοφόροι, αλλά υπήρχαν και αμαξάδες, παλιατζήδες, Σακάδες (νερουλάδες) και γυρολόγοι Εβραίοι.

¹⁰⁹ Εσδρά Δ. Μωυσή: *Η εβραϊκή*, σελ.8-13.

¹¹⁰ Ευστρατιάδου Α. Αλίκη: «Οι Ισραηλίτες της Λαρίσης», *Χρονικά*, 45, (Ιανουάριος 1982), 12-17 σελ.12.

¹¹¹ «Η Εβραϊκή Λαρισινή Κοινότητα», *Χρονικά*, 45 (Ιανουάριος 1982), σελ.3.

¹¹² Εσδρά Δ. Μωυσή: *Η εβραϊκή*, σελ.8-13.

¹¹³ «Εβραϊκή κοινότητα Λαρίσης», *Χρονικά*, 142 (Μάρτιος – Απρίλιος 1996), 28-29, σελ 28.

Ακόμη υπήρχαν Ισραηλίτες δημόσιοι υπάλληλοι (για διάφορες δουλειές) αλλά και Σαράφηδες (Αργυραμοιβοί), δηλαδή αυτοί που έκαναν τις χρηματιστικές εργασίες της εποχής, σαν μικροί τραπεζίτες και μεσίτες χρήματος.¹¹⁴

Η εβραϊκή Κοινότητα Λάρισας διατηρούσε σε λειτουργία 7 συναγωγές, που είχαν ιδρυθεί σε διάφορες χρονικές περιόδους και υπήρχαν μέχρι λίγα χρόνια, πριν τον τελευταίο πόλεμο. Σήμερα διασώζεται μόνο μία, η συναγωγή "Ετς Χαγίμ" (Δέντρο της Ζωής). Κτίστηκε το 1860 και είναι σε άριστη κατάσταση μετά από τρεις παρεμβάσεις επισκευών και συντήρησης, που της έγιναν, με πρώτη και κυριότερη αυτή του 1947, μετά τον πόλεμο, αφού οι Γερμανοί την χρησιμοποίησαν για στάβλο. Διατήρησε όμως την αρχική παραδοσιακή, λιτή και επιβλητική μορφή της. Επιπροσθέτως, το παλιό Νεκροταφείο της κοινότητας βρισκόταν στη σημερινή συνοικία της Λάρισας «Νεάπολη». Μέχρι το 1900 που λειτούργησε, τότε καταπατήθηκε από κατακτητές και μη, είχε ζωή 500 χρόνων περίπου. Από τότε χρησιμοποιείται το σημερινό Νεκροταφείο που δημιουργήθηκε σε μία έκταση δίπλα από το χριστιανικό, που αγοράστηκε τότε από την Κοινότητα Λάρισας. Για τις ανάγκες των νεκρών η Κοινότητα διαθέτει ειδική αίθουσα από το 1973, που βρίσκεται μέσα στην αυλή της Συναγωγής.

Η κοινότητα είχε επίσης και ιδιόκτητο σχολείο, στο οποίο πέρα από τις σχολικές εορτές γίνονταν και αθλητικές επιδείξεις. Επίσης, σώζονται παροιμίες και εβραϊκά τραγούδια της κοινότητας των Εβραίων της Λάρισας. Σε έναν μουσικό τον Μωυσή Εσκιναζή οφείλεται και η ίδρυση της πρώτης Μουσικοχορευτικής σχολής στη Λάρισα. Στο χώρο της σχολής αυτής λάμβαναν μέρος και άλλες εκδηλώσεις όπως εσπερίδες και χοροί, καθώς και πλήθος κοινωνικών εκδηλώσεων. Το σχολείο της Εβραϊκής Κοινότητας της Λάρισας, συστάθηκε και λειτουργεί από το 1881 έως και σήμερα (περίοδος 1995-1996:με 13 μαθητές). Οι μαθητές έχουν αναπτύξει μεγάλη πολιτιστική δραστηριότητα με εκδηλώσεις και δραστηριότητες όπως, οργάνωση θεατρικού έργου, συμμετοχή σε θερινές κατασκηνώσεις, επισκέψεις στο Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης¹¹⁵.

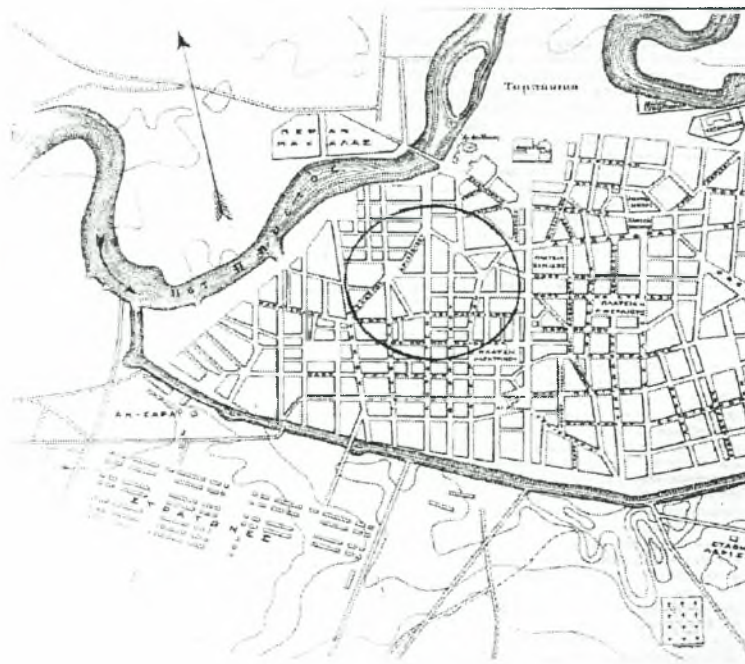
¹¹⁴ Εσδρά Δ. Μωυσή: «Παλιά επαγγέλματα και επαγγελματίες Εβραίοι στη Λάρισα», Χρονικά 102, (Σεπτέμβριος 1988), 14-17,σελ 14-17.

¹¹⁵ Το εβραϊκό μουσείο Θεσσαλονίκης, ιδρύθηκε για να τιμήσει την πλούσια και δημιουργική Σεφαραδίτικη κληρονομιά του πολιτισμού, που αναπτύχθηκε στην πόλη τον 15^ο αιώνα. Το εβραϊκό μουσείο στεγάζεται σε ένα από τα σπάνια κτήρια εβραϊκής ιδιοκτησίας, που σώθηκαν από την πυρκαγιά του 1917. Το εβραϊκό μουσείο είναι μια από τις δημιουργικές πρωτοβουλίες της Ισραηλιτικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης και αναπτύχθηκε με την συνδρομή του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης «Θεσσαλονίκη 1997» που αναπαλαίωσε το κτήριο. Στο μουσείο στεγάζονται η φωτογραφική έκθεση Σάιμον Μάρκς «Θεσσαλονίκη Μητρόπολη του Σεφαρδισμού» και αντικείμενα από τις μόνιμες συλλογές του μουσείου. Πρόσθετα το μουσείο οργανώνει κέντρο ερευνών και μελέτης, το οποίο διαθέτει οπτικοακουστικό εξοπλισμό.

Επίσης, ο Σιωνιστικός Σύλλογος Λάρισας διοργανώνει συνέδρια και τουρνουά πινγκ-πονγκ (1975 - Διοργάνωση τουρνουά Πινγκ-Πονγκ με απονομή κυπέλλων) και άλλων αθλημάτων¹¹⁶.

Εικόνα 30. Αρχαιολογικό εύρημα του 1ου μ.Χ. αιώνα, με το σύμβολο της "Μενορά", που βρέθηκε σε ανασκαφές στην πόλη¹¹⁷.

Εικόνα 31. Χάρτης της Λάρισας μετά την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους (1881) κατά τους νεότερους χρόνους με ελληνικές πλέον ονομασίες οδών και τοπωνυμίων. Σε κύκλο βρίσκεται η Εβραϊκή Συναγωγή¹¹⁸.

¹¹⁶ Εσδρά Δ. Μωυσή: *Η εβραϊκή*, σελ.8-13.

¹¹⁷ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

¹¹⁸ Εσδρά Δ. Μωυσή: *Η εβραϊκή*, σελ.8.

Εικόνα 32. Οι πρόσκοποι και τα λυκόπουλα της Εβραϊκής Κοινότητας Λάρισας¹¹⁹.

Εικόνα 33. Τα παιδιά του σχολείου με τους Ραββίνους-δασκάλους (1920)¹²⁰.

¹¹⁹ «Η Εβραϊκή Λαρισινή Κοινότητα», *Χρονικά*, 45 (Ιανουάριος 1982), σελ.13.

¹²⁰ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

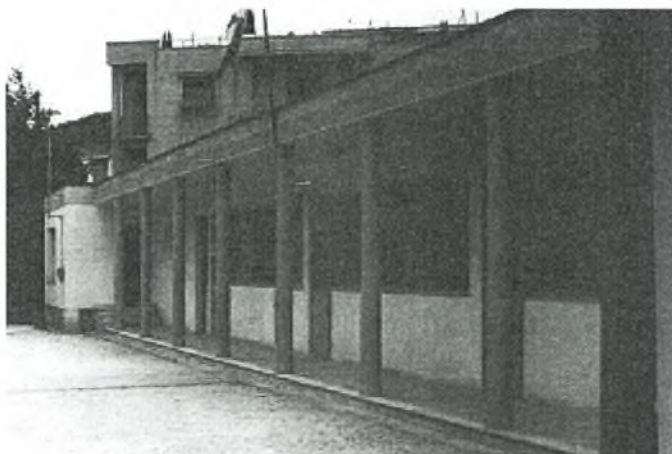
Εικόνα 34. Η Ε' και Στ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Λάρισας (1933). Αριστερά ο διευθυντής της Αθ, Ζέικος, δεξιά (με μούσι) ο δάσκαλος Ισ. Κασσούτο¹²¹

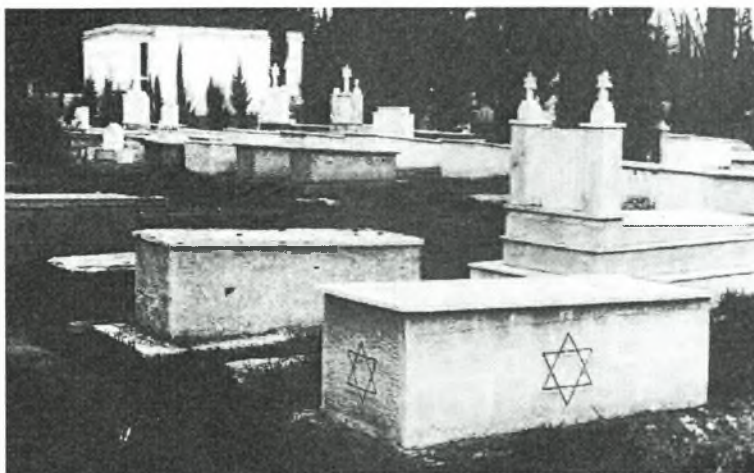
Εικόνα 35. Τα παιδιά του σχολείου με τους δασκάλους τους (1996)¹²².

¹²¹ «Η Εβραϊκή Λαρισινή Κοινότητα», *Χρονικά*, 45(Ιανουάριος 1982), σελ.15.

¹²² Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

Εικόνα 36. Το κτίριο του σχολείου¹²³.

Εικόνα 37. Το νέο νεκροταφείο, εσωτερική άποψη¹²⁴.

Εικόνα 38. Άποψη του νέου τμήματος του Νεκροταφείου¹²⁵.

¹²³ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

¹²⁴ Εσδρά Δ. Μωυσή: *Παλιά*, σελ. 16.

¹²⁵ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Βόλου

Η εβραϊκή παρουσία στο Βόλο χρονολογείται από τα προχριστιανικά χρόνια και συγκεκριμένα από την εποχή του βασιλιά Φιλίππου. Αρχαιολογικές ανασκαφές έχουν αποδείξει την ύπαρξη Εβραίων στην περιοχή του Αλμυρού κατά τον 1^ο μ.Χ. αιώνα. Η εβραϊκή παρουσία μαρτυρείται και στα χειρόγραφα του Στράβωνα, ενώ τον 12^ο αιώνα ο Ισπανός περιηγητής ραβίνος Βενιαμίν μπεν Γιονά, από την Τουδέλα, έγραψε στο «οδοιπορικό» του, ότι: «υπήρχε μια ακμάζουσα Κοινότητα 400 Εβραίων με επικεφαλής τον αρχιραβίνο *Shiloh Lombardo* και τους ραβίνους *Ιωσήφ και Σολομών*». Η παρουσία των Εβραίων στο Βόλο συνεχίστηκε και κατά την τουρκοκρατία, το οποίο διαφαίνεται από διπλωματικά έγγραφα του 16^{ου} αιώνα, τα οποία αναφέρονται σε αυτούς. Όταν το 1881 η πόλη απελευθερώθηκε από τον τουρκικό ζυγό (2-11-1881) υπήρχε μια οργανωμένη εβραϊκή Κοινότητα, όπως μαρτυρούν δημοσιεύματα εφημερίδων της εποχής. Η Κοινότητα από τότε συνέχισε την έντονη παρουσία της στην εμπορική, κοινωνική και πνευματική ζωή του Βόλου. Κατά τον 19ο αιώνα η Εβραϊκή Κοινότητα του Βόλου, αριθμούσε 1.250 άτομα και είχε αναπτύξει έντονη δραστηριότητα.¹²⁶ Μάλιστα όσο μεγάλωνε η εμπορική δραστηριότητα στην περιοχή, τόσο αυξανόταν και ο Ισραηλιτικός πληθυσμός. Η Εβραϊκή Κοινότητα του Βόλου είχε έντονες σχέσεις με τις Κοινότητες της Θεσσαλονίκης και της Λάρισας, από όπου προέρχονταν και τα περισσότερα μέλη της.

¹²⁶ «Εβραϊκή κοινότητα Βόλου», *Χρονικά*, 142 (Μάρτιος – Απρίλιος 1996), σελ 20.

Και κατά την εποχή της προσάρτησης του Βόλου στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος, βρίσκουμε πάλι στο Βόλο αρκετούς εγκατεστημένους Εβραίους.¹²⁷ Έπειτα, φτάνουμε στην πρώτη εικοσαετία του 20ου αιώνα (1900-1920), κατά τη οποία η Εβραϊκή Κοινότητα του Βόλου είναι πολυάριθμη και βρίσκεται σε ακμή. Η πρώτη Συναγωγή κτίστηκε το 1870 στο κέντρο της εβραϊκής συνοικίας, στην οδό Μωυσέως με χρηματοδότηση από το μεγάλο τραπεζίτη του Λονδίνου Εδμόνδο Ντε Ρότσιλντ, αντικαθιστώντας μια παλαιότερη πρόχειρη ξύλινη κατασκευή. Τα μέλη της αρκετά ευρύχωρης αυτής Συναγωγής, ανέρχονταν σε 200 περίπου άτομα, τα οποία προέρχονταν κατά το πλείστον από τη Λάρισα. Η κοινότητα διοικούνταν από μία θρησκευτική γεροντία. Σε ανώγειο τμήμα της Συναγωγής, στεγαζόταν το κοινοτικό σχολείο και αργότερα τα γραφεία της κοινότητας και των συλλόγων. Δυστυχώς η Συναγωγή αυτή ανατινάχθηκε από τους Γερμανούς, το Μάρτιο του 1943. Στη θέση της κτίστηκε το 1948 νέα Συναγωγή, η οποία όμως καταστράφηκε από τους σεισμούς το 1955. Στην ίδια θέση κτίστηκε το 1960 μια άλλη μικρότερη, αντισεισμική, η οποία λειτουργεί μέχρι σήμερα. Αυτή βρίσκεται στη συμβολή των οδών Ξενοφώντος – Πλάτωνος – Μωϋσέως.

Το πρώτο εβραϊκό νεκροταφείο βρισκόταν στη συνοικία «Νεάπολις» (οδός Φιλικής Εταιρίας). Το νεότερο, το οποίο χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα, βρίσκεται παραπλεύρως του χριστιανικού, στη διασταύρωση των οδών Ταξιαρχών – Πλάτωνος. Έχει έκταση 4.000 τ.μ. και περιλαμβάνει 700 τάφους. Ακόμη στην κοινότητα λειτούργησε, από το 1865, το πρώτο παράρτημα της γαλλικής σχολής Alliance Israelite Universelle και αργότερα το δημοτικό σχολείο της κοινότητας (1870-1926). Δημιουργήθηκε επίσης, μια μικρή ιερατική σχολή το 1894.

---

¹²⁷ «Ισραηλιτική κοινότητα Βόλου», *Χρονικά*, 54(Δεκέμβριος 1982), σελ 10-11.

Από την πρώτη δεκαετία του 1900, ιδρύθηκαν διάφοροι φιλανθρωπικοί και άλλοι Σύλλογοι της κοινότητας, όπως ο «ΑΒΑΑΘ ΡΕΙΜ» (1901) τον οποίο διαδέχθηκε – το 1921 – ο Σύλλογος Αλληλοβοήθειας «Αγουντάτ Αχίμ». Το 1910 συστήθηκε ο Σιωνιστικός Σύλλογος «Ποαλέ Σιών» και αργότερα η Αδελφότης Κυριών «Οζέρ Νταλίμ». Επίσης, η αθλητική Ομάδα νέων «Ατικβά» την οποία διαδέχθηκε η «Ακοάχ», καθώς και η προσκοπική ομάδα «Μακαμπή» (1933). Παράλληλα υπήρξαν και οι επιτροπές «Μπικούρ Χολίμ», «Χεβρά Κεντουσά», αλλά και άλλα παρεμφερή υπό την εποπτεία του αρχιραβίνου Μωυσή Πεσάχ. Το 1878 λειτουργούσε στην κοινότητα, σχολή της Alliance Israelite Universelle, όπου παραδίδονταν γαλλικά και αργότερα το δημοτικό σχολείο της κοινότητας (1870-1926), το οποίο λειτουργούσε στον επάνω όροφο της συναγωγής. Δημιουργήθηκε επίσης, μια μικρή ιερατική σχολή, την οποία ίδρυσε ο αρχιραβίνος Πέσαχ, που τη διηύθυνε από το 1887-1910.

128

Κατά το 1920 η Εβραϊκή Κοινότητα του Βόλου, αριθμούσε περίπου 2.000 άτομα, που στη συνέχεια μειώθηκαν λόγω της μετανάστευσης πολλών οικογενειών στο εξωτερικό. Το 1939-40 η Εβραϊκή Κοινότητα του Βόλου αποτελούνταν από 1.200 μέλη. Κατά το ναζιστικό διωγμό έχασε 131 άτομα, είχε δηλαδή το μικρότερο ποσοστό απωλειών ανάμεσα σε όλες τις Εβραϊκές Κοινότητες της Ελλάδος. Τα πρώτα αντιεβραϊκά μέτρα των Γερμανών εκδηλώθηκαν τον Οκτώβριο του 1943, τότε οι περισσότεροι Εβραίοι, με τη βοήθεια της Εκκλησίας, της Εθνικής Αντίστασης, της Πολιτείας αλλά και των συμπολιτών τους, μπόρεσαν να διαφύγουν στα γύρω χωριά όπου διασώθηκαν. Κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών, το Μάρτιο 1944, τα μέλη της Κοινότητας, τα οποία συνελήφθησαν, στάλθηκαν στα χιτλερικά στρατόπεδα, όπου εξοντώθηκαν. Σήμερα οι Εβραίοι του Βόλου είναι λιγοστοί πια, σε σύγκριση με τις παλαιότερες εποχές, αριθμούνται περίπου στα 170 άτομα. Πολλά παλιά μέλη της εν λόγω κοινότητας μετανάστευσαν, μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας, στο Ισραήλ, στην Αμερική και σε άλλα μέρη^{129,130}.

¹²⁸ «Ισραηλιτική κοινότητα Βόλου», *Χρονικά*, 54(Δεκέμβριος 1982), σελ 10-11.

¹²⁹ «Ισραηλιτική κοινότητα Βόλου», *Χρονικά*, 54(Δεκέμβριος 1982), σελ 10-11.

¹³⁰ «Εβραϊκή κοινότητα Βόλου», *Χρονικά*, 142 (Μάρτιος – Απρίλιος 1996), σελ 20.

Εικόνα 39. Το διοικητικό συμβούλιο του Σιωνιστικού συλλόγου Βόλου «Πόα λέ Σιών» (1818).

Από αριστερά προς τα δεξιά καθισμένοι: Ααρών Αβδελάς, Αλβέρτος Κοέν(Πρόεδρος) και Αβραμίνος Πολίτης. Ορθιοι: Λέων Λεβής, Ασέρ Φρεζής, Λέων Σουχαμής και Βαλάσης Χαχαμάκης.

Εικόνα 40. Αναμνηστική φωτογραφία της Ιερατικής Σχολής της Ισραηλιτικής Σχολής Βόλου (1894).

Στη μέση των νεαρών σπουδαστών ο διευθυντής της Σχολής αρχιραββίνος Μωυσής Πέσαχ.

Εικόνα 41. Επιτύμβια εβραϊκή επιγραφή, στην περιοχή Βόλου - Νέα Αγχίαλος (325 μ.Χ.).
(www.kis.gr)

Εικόνα 42. Η πρώτη Συναγωγή, κατεστραμμένη από τους Γερμανούς.
(www.kis.gr)

Εικόνα 43. Η δεύτερη Συναγωγή (1948 - 1955)¹³¹.

Εικόνα 44. Η νέα Συναγωγή, που λειτουργεί μέχρι σήμερα.
(www.kis.gr)

Εικόνα 45. Συμμετοχή Βολιωτών Εβραίων στην Αντίσταση (1943 - 1944).

Επάνω: με το βέλος ο Ηλίας Κονές. Κάτω: πρώτος από δεξιά ο Αλβέρτος Αμών με ομάδα συναγωνιστών.
(www.kis.gr)

Εικόνα 46. Η είσοδος του εβραϊκού νεκροταφείου.
(www.kis.gr)

¹³¹ Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Καρδίτσας

Η Ισραηλιτική κοινότητα της Καρδίτσας αποτελούνταν από μικρό αριθμό μελών. Στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα αντιπαλότητες μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών στα Τρίκαλα, οδήγησαν σε αντισεβραϊκά, επεισόδια με αποτέλεσμα μερικές εβραϊκές οικογένειες να εγκατασταθούν στη γειτονική πόλη της Καρδίτσας. Το 1909 η οικογένεια του Γουδά Καπέλα εγκαταστάθηκε στην Καρδίτσα και έπειτα ακολούθησαν και άλλες οικογένειες. Το 1942 η μικρή αυτή κοινότητα αριθμούσε 82 μέλη. Τα επαγγέλματα των μελών της ήταν ποικίλα: γυρολόγοι, μικροπωλητές, έμποροι, φανοποιοί, σαρωθροποιοί, νηματουργοί και οι γυναίκες ήταν κεντήστρες και μοδίστρες. Στην πόλη αυτή η Εβραϊκή κοινότητα δεν είχε ούτε συναγωγή, ούτε Νεκροταφείο, ούτε κάποιο γνωστό αθλητικό σύλλογο αλλά ούτε καν ραβίνο. Τα απαραίτητα θρησκευτικά καθήκοντα, όπως μνημόσυνα κ.λπ. τα τελούσε ο Ιωσήφ Ιωσήφ, ο οποίος διακρινόταν για τη μόρφωσή του. Για τις μεγάλες γιορτές πήγαιναν στα Τρίκαλα, ενώ το Πάσχα τηρούσαν τα πατροπαράδοτα έθιμα σε συγγενικά σπίτια.

Τον Σεπτέμβριο του 1943, η Γερμανική διοίκηση ζήτησε από το δήμο τον κατάλογο των Εβραίων πολιτών. Όμως ο Δήμαρχος Διονύσιος Κουκουρικός, σε συνεννόηση με το διευθυντή της δημαρχίας Βασίλειο Λάππα και τον διερμηνέα των Γερμανών Βασίλειο Κατσούλα, απέφυγαν να αποδώσουν τις καταστάσεις, ενώ σε συνεργασία με την εθνική αντίσταση εφοδίασαν τους Εβραίους συμπολίτες τους με πλαστές ταυτότητες, στις οποίες ήταν γραμμένοι με χριστιανικά ονόματα, ώστε να μπορέσουν να διασωθούν. Το εγχείρημα αυτό πέτυχε και τον Οκτώβριο του 1943, με το που ξεκίνησε ο διωγμός των Εβραίων, κατέφυγαν οι περισσότεροι στο χωριό «Μαστρογιάννη». Παρ' όλες τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι άνθρωποι αυτοί, κατάφεραν να επιβιώσουν.

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας, το 1949, εκδόθηκε το Βασιλικό Διάταγμα που δημοσιεύθηκε με ΦΕΚ173/10.8.1949, το οποίο αναγνωρίζει την Κοινότητα ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου. Το 1958 το ΚΙΣ¹³² αγόρασε στην Καρδίτσα ένα οικοπέδο, στο οποίο χτίστηκε ένα ισόγειο κτίριο, το οποίο θα διαμορφωνόταν ως συναγωγή και λέσχη. Τελικά δεν ολοκληρώθηκε ποτέ και το κτίριο εκποιήθηκε από τον ΚΙΣ. Σιγά-σιγά τα μέλη της Κοινότητας μειώθηκαν. Το ΚΙΣ με βάση το Νόμο έκανε εισήγηση (αποφ. 3/4.11.1969) στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, το οποίο και με την υπ' αριθμόν αποφ. 8085 της 19.1.1970 κήρυξε την κοινότητα «εν αδρανεία». Το 2002 παρέμενε μόνο η εβραϊκή οικογένεια του Χαΐμ Λέων Καπέτα στην Καρδίτσα¹³³.

Εικόνα 47. Παλιό εβραϊκό κατάστημα, του Μάκη Α. Καπέτα, στην Καρδίτσα.
(Από το βιβλίο του J.E. Plaut «Greek Jewry in the Twentieth Century, 1913 - 1983»¹³⁴.

¹³²Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006. www.kis.gr.

¹³³ Φρέζη Ραφαήλ: «Η Ισραηλιτική Κοινότητα Καδίτσα» *Χρονικά*, 178 (Μάρτιος – Απρίλιος 2002), 20-21, σελ.20-21.

¹³⁴ Φρέζη Ραφαήλ: *Η Ισραηλιτική*, σελ.20.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Τρικάλων

Οι πρώτοι Εβραίοι που εγκαταστάθηκαν στα ελληνικά εδάφη, από την εποχή προ Χριστού ακόμη, ονομάστηκαν Ρωμανιώτες. Οι πρώτες αναφορές στην ύπαρξη των Εβραίων Ρωμανιωτών της Θεσσαλίας ανιχνεύονται στους μεσοβυζαντινούς χρόνους, όταν ο Benjamin de Tudela, ο οποίος αν και δεν επισκέφτηκε τα Τρίκαλα, βρήκε εγκατεστημένους Εβραίους στη γειτονική Ραβέννικα (στην περιοχή μεταξύ Τρικάλων και Λαρίσης), αλλά και σε άλλες θεσσαλικές περιοχές.¹³⁵ Τον 14ο αιώνα οι Ισραηλίτες των Τρικάλων, αναφέρονται σε αυτοκρατορικά χρυσόβουλα. Τότε ζούσαν ενσωματωμένοι στον πληθυσμιακό ιστό της πόλης και της περιφέρειάς της και ήταν συνεπείς στις φορολογικές τους υποχρεώσεις, περεταίρω πληροφορίες όμως δεν υπάρχουν. Τον 15ο μ.Χ. αιώνα κάποια από τα μέλη της εν λόγω κοινότητας, κυρίως έμποροι και τεχνίτες, υποβάλλονται σε υποχρεωτική μετοικία (sürgün) στην Κωνσταντινούπολη, ώστε να τονωθεί η οικονομική ζωή της Πόλης.

Τις τελευταίες δεκαετίες του 15ου αιώνα, η έκρηξη ενός έντονου αντισημιτικού κινήματος, οδήγησε στη μετανάστευση πλήθους κατατρεγμένων Εβραίων, σε διάφορα μέρη της Ευρώπης. Τόσο Σεφαρδίτες, όσο και Ασκεναζέιμ μετανάστευσαν σε ποικίλα μέρη της Ελλάδας, όπου συνενώθηκαν με τους Ρωμανιώτες Εβραίους της περιοχής. Η περιοχή των Τρικάλων δεν έμεινε ανεπηρέαστη από αυτήν τη μετανάστευση, όπου μάλιστα με το πέρασμα των χρόνων επικράτησε το Σεφαραδίτικο στοιχείο (στην Περιοχή των Τρικάλων αυτό συνέβη κατά τα τέλη του 16ου αιώνα). Σεφαρδίτες από την Ισπανία, Ασκεναζέιμ από την Ουγγαρία και Σικελοί, εγκαταστάθηκαν σταδιακά στα Τρίκαλα και συνενώθηκαν με τους απομεινάντες Ρωμανιώτες και τους γερμανόφωνους Εβραίους, που είχαν συσσωρευτεί εκεί επί Μωάμεθ του Πολιορκητή (1453-1481)¹³⁶.

Η υποδοχή των Οθωμανών ήταν απροσδόκητα φιλική. Μάλιστα έδωσαν και ειδικά προνόμια¹³⁷ στους Εβραίους των Τρικάλων, τα οποία πιθανόν πυροδότησαν μίσση και αντιπαλότητες με το Χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής. Όμως η μετανάστευση αυτή άλλαξε τόσο τη δημογραφική εικόνα της πόλης, όσο και τις κοινωνικές ισορροπίες. Σύμφωνα με τα δημογραφικά στοιχεία που υπάρχουν, φαίνεται μία σημαντική αύξηση του Εβραϊκού πληθυσμού στο 1^ο τέταρτο του 16ου αιώνα.

¹³⁵ Για την παρουσία των Εβραίων στην ελληνική χερσόνησο κατά την αρχαιότητα και τους Ρωμαϊκούς χρόνους, βλ. STAVROULAKIS: *The Jews of Greece*, σελ.15.

¹³⁶ SUGAR, P.: *Η νοτιανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική Κυριαρχία* (1354 - 1800), σελ.. 285

¹³⁷ Απαλλάχτηκαν από ispenge(σπέντζα) και την υποχρεωτική παροχή υπηρεσιών (angariya), εφόσον δεν ασχολούνταν με τη γεωργία, και το devşirme, την στρατολόγηση δηλαδή των παιδιών τους στο σώμα των Γενιτσάρων.

Το 1506 η κοινότητα αποτελούνταν από 95 περίπου άτομα (19 οικογένειες), ενώ ο αριθμός αυτός διπλασιάστηκε την εποχή του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (1521-66), με 181 σπιτικά, 9 άγαμους και 34 χήρες, δηλαδή με περίπου 1.050 μέλη,

Σύμφωνα με την Οθωμανική νοοτροπία και διοικητική αντίληψη, οι Τούρκοι επέτρεψαν στους Τρικαλινούς Εβραίους, παρέχοντάς τους και προνόμια, να ζουν ακολουθώντας το δικό τους τρόπο ζωής. Αυτό γρήγορα θα οδηγούσε στο να περιορίζονταν στο δικό τους μαχαλά (γειτονιά), σύμφωνα με την Οθωμανική φιλοσοφία. Άλλωστε η Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν ένα κράτος που αποτελούνταν από δεκάδες έθνη, τα οποία είχαν τους δικούς τους τρόπους ζωής, ακολουθούσαν τα δικά τους έθιμα και πίστευαν στους δικούς τους Θεούς. Χωροταξικά, η Τρικαλινή Εβραϊκή συνοικία της εποχής εκείνης, βρισκόταν στην περιοχή που και σήμερα ονομάζεται «Εβραϊκά», μεταξύ των οδών Αθ. Διάκου, Κονδύλη, Σωκράτους και Καρρά. Άλλωστε αυτή η περιοχή βρίσκεται εντός της εμπορικής ζώνης, κοντά στην κεντρική αγορά και πλησίον της κεντρικής πλατείας, προϋποθέσεις τις οποίες πληρούν οι περισσότερες τοποθεσίες, στις οποίες ήταν χτισμένες εβραϊκές συνοικίες ανά τον κόσμο.

Στην πόλη των Τρικάλων υπήρχε ήδη μία Ρωμανιώτικη Συναγωγή, η Kahal Kadosh Yevanim. Τα χρόνια αυτά δημιουργήθηκαν άλλες τρεις επιπλέον Συναγωγές, οι οποίες έφεραν τα ονόματα των χωρών από τα οποία προέρχονταν οι νέοι Εβραίοι κάτοικοι της περιοχής, αυτές ήταν οι: Kahal Kadosh Sephardim, Kahal Kadosh Ashkenazim, Kahal Kadosh Zizilyanim. Τα επαγγέλματα που ακολούθησαν οι Ισραηλίτες ήταν ποικίλα. Καταρχήν, όπως άλλωστε συνηθίζεται στην Εβραϊκή κοινωνία, περιστρέφονταν γύρω από το εμπόριο, την βιοτεχνία και τις χρηματιστικές υποθέσεις (δανεισμός, ανταλλαγή νομισμάτων κ.α., δηλ. τραπεζίτες, αργυραμοιβοί, χρηματιστές κ.λπ.). Άλλοι κατείχαν επαγγέλματα πιο πνευματικά ή που απαιτούσαν υψηλή μόρφωση, όπως διερμηνείς, γιατροί, φαρμακοποιοί, ενώ άλλοι ασχολούνταν με ταπεινότερες εργασίες όπως εργάτες αχθοφόροι πλανόδιοι μικροπωλητές^{138,139,140}.

¹³⁸ ΚΟΨΙΔΑΣ, Κ: *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μέσα από καρτ-ποστάλ 1886 – 1917*, σελ 97-21, για μια έξοχη συλλογή φωτογραφιών Εβραίων μικροπωλητών, χαμάληδων και αργυραμοιβών στην αγορά της πόλης.

¹³⁹ Baron N, S. W.: *Social and Religious History of the Jews*, τ. XVIII, New York 1983, σελ.219 – 262

¹⁴⁰ Bashan: *The Rise and Decline of the Sephardi Communities in the Levant - The Economic Aspects*, σελ. 349 – 350.

Ακόμη λόγω των αυστηρών διατροφικών τους συνηθειών υποθέτουμε ότι θα υπήρχαν και χασάπηδες, μανάβηδες κ.λπ. Επιπροσθέτως, είναι απαραίτητο να αναφερθεί εκτενέστερα η σχέση των Εβραίων με την παραγωγή υφασμάτων και υφαντών. Στις βιοτεχνίες που παράγονταν υπήρχε καταμερισμός της εργασίας και μάλιστα το ένα τρίτο της τοπικής παραγωγής απορροφούνταν από την κρατική μηχανή, για το ρουχισμό των Γενίτσαρων (το 1/3 το χρησιμοποιούσαν για αυτοκατανάλωση, ενώ το άλλο 1/3 διοχετευόταν στο εμπόριο). Ο καταμερισμός της υφαντουργικής εργασίας οδήγησε, όχι μόνο στην αύξηση της παραγωγής, αλλά και στην αύξηση των ατόμων που απαιτούνταν (χρειάζονταν εργάτες, άρα περισσότερες θέσεις εργασίας). Ακόμη, συμμετείχαν στην παραγωγή των υφασμάτων και γυναίκες ως γνέστρες και υφάντρες. Ενώ γυναίκες εργάζονταν και ως κεντήστρες αλλά και μοδίστρες. Με τις παραγωγικές δραστηριότητες και την ενεργή παρουσία τους στην πόλη των Τρικάλων, οι άποικοι μετατρέπουν το κοινωνικό και οικονομικό σκηνικό της πόλης^{141,142}.

Η κοινότητα των Τρικάλων επέδειξε και πολιτιστική δράση. Στα τέλη του Ιουνίου του 1919, οι μαθητές του Γυμνασίου στο «Πόρτ Άρθουρ» ανέβασαν θεατρική παράσταση με το έργο «Υψηλάντης». Όλους τους ρόλους τους έπαιξαν αγόρια και η παράσταση απέσπασε τα συγχαρητήρια του κοινού. Εντυπωσιακή ήταν και η μαθητική μαντολινάτα¹⁴³, που εμφανίστηκε τότε. Ακόμη υπήρχε και ο Σιωνιστικός Σύλλογος Έρετζ-Σιών, οποίος ανέβασε τη θεατρική παράσταση της «Εσθήρ» του Ρακίνα το 1918 και άλλα τρικαλινά σωματεία που έδρασαν κατά καιρούς¹⁴⁴. Το 1933 συστήθηκε η ΕΦΕΤ (Ένωσης Φιλόμουσων και Εκδρομέων Τρικάλων), ένα λαμπρό φιλοπρόοδο σωματείο, το οποίο έδρασε για μια δεκαετία. Αυτό είχε δύο τμήματα, το μουσικό που περιελάμβανε χορωδία και μαντολινάτα και το εκδρομικό. Το 1934 ιδρύθηκε και η Λέσχη Τρικαλινών (επιστημών), η οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πρόοδο του τόπου αλλά και στην πολιτιστική και κοινωνική του εξέλιξη. Ήταν ένα σωματείο φιλοπρόοδο, εκπολιτιστικό, που περιελάμβανε στους κόλπους του επιστήμονες, βιομηχάνους, επιχειρηματίες, κτηματίες και άλλα επίλεκτα μέλη της τοπικής κοινωνίας.

¹⁴¹ Μπίτσα Κατερίνα: «Εβραϊκή κοινότητα Τρικάλων τον 16ο αιώνα και οι ασχολίες των μελών της», *Χρονικά*, 177 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2002), σελ8-15

¹⁴² Κατσόγιαννος Νεκτάριος: «Οι Εβραίοι των Τρικάλων», *Χρονικά*, 127 (Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 1993), σελ.23-25.

¹⁴³ Μαντολινάτα: ορχήστρα από μαντολίνα, μαντόλες, κιθάρες και μαντολοτσέλα, που συνηθίζεται ιδίως στα Επτάνησα ή το μουσικό κομμάτι που εκτελείται από μαντολίνο ή από ορχήστρα με τα παραπάνω όργανα (Μπαμπινιώτης, Γ.: *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, β' έκδοση, σελ. 1047).

¹⁴⁴ «Το θέατρο του συλλόγου Ισραηλιτών (1917-1929)» *Χρονικά*, 98 (Δεκέμβριος 1987-Ιανουάριος 1988), σελ. 20-21.

Το 1917 ιδρύθηκε στα Τρίκαλα η Αστική σχολή Τρικάλων, πιο γνωστή ως Ανώτερο Παρθεναγωγείο, παράρτημα της τότε Ελληνικής Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας που έδρευε στην Αθήνα. Αυτή η σχολή είχε μόνο τρεις τάξεις και άρχισαν να φοιτούν σε αυτήν οι κοπέλες των Τρικάλων, οι οποίες μέχρι τότε πήγαιναν μόνο στο δημοτικό, πολύ λίγες στο Σχολαρχείο και από το 1915 είχαν αρχίσει μερικές μόνο νεαρές, να φοιτούν στο τότε μικτό γυμνάσιο. Ένας ακόμη σημαντικός σύλλογος της πόλης, ήταν ο Γυμναστικός Σύλλογος Τρικάλων, ο οποίος ιδρύθηκε το 1896 και είχε παράδοση 80 περίπου χρόνων. Η ιστορία του ήταν γεμάτη με πολυάριθμες νίκες και θριάμβους σε όλους τους τομείς του κλασικού αθλητισμού. Μάλιστα μετά το 1902 ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής, ενώ οργάνωνε μεγάλο χορό για αρκετά χρόνια (1900-1920) το τελευταίο Σαββατόβραδο της αποκριάς, που ονομαζόταν ο «Χορός των Τρικαλινών».

Οι Ισραηλίτες αποτελούσαν αποδεκτό μέλος της κοινότητας των Τρικάλων, πράγμα το οποίο διαφαίνεται και από ένα κληροδότημα, που δίνονταν σε άπορες νεανίδες το 1923. Τα αποτελέσματα της ετήσιας κλήρωσης, που έγινε στο Μητροπολιτικό Μέγαρο, ήταν να λάβουν το ποσό των 500 δραχμών έκαστη, πέντε νεαρές χριστιανές και δύο Ισραηλίτισσες, του κληροδοτήματος Μεγύρη. Επιπροσθέτως το 1928, στις δημοτικές εκλογές του Δήμου Τρικάλων από τους 3.000 εκλογείς, αναγράφηκε στην εφημερίδα «Θάρρος», ότι οι 1200 ήταν γηγενείς Τρικαλινοί, οι 750 Ασπροποταμίτες, οι 230 Σαμαριναίοι, οι 250 Περιβολιώτες, οι 100 Ισραηλίτες, οι 130 Τζιουρτζιώτες και Γαρδικιώτες, οι 750 χωρικοί πεδινοί και οι 750 πρόσφυγες εκ των οποίων ψήφισαν μόνο οι 80¹⁴⁵.

Στις 24 Μαρτίου 1944 οι Γερμανοί εξαπέλυσαν το πογκρόμ τους εναντίον των Εβραίων των Τρικάλων. Η περιοχή στην οποία βρισκόντουσαν τα εβραϊκά σπίτια, γνωστή με το όνομα «εβραϊκά» κυκλώθηκε από γερμανικές δυνάμεις. Καμιόνια και πυροβολεία είχαν στηθεί παντού. Οι Γερμανοί με τα αυτόματα στα χέρια σπάζανε τις πόρτες των σπιτιών, μάζευαν όποιον Εβραίο έβρισκαν και τους στοιβαζαν όλους σε κλούβες. Κάποιοι που είχαν φύγει από καιρό από την πόλη, κατάφεραν να ξεφύγουν, ενώ άλλοι κατέφυγαν στα γύρω χωριά και κρύβονταν προσποιούμενοι τους χωριάτες. Σχεδόν όλοι όσοι πιάστηκαν από τους Γερμανούς, χάθηκαν στα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης και στα κρεματόρια.^{146,147,148}.

¹⁴⁵ Κλιάφα Μαρούλα: «Στοιχεία για την Ισραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων» *Χρονικά*, 161 (Μάιος – Ιούνιος 1999), σελ. 18-20.

¹⁴⁶ Από την εφημερίδα «Πρωινός λόγος» 27.2.1981.

¹⁴⁷ «Το θέατρο του συλλόγου Ισραηλιτών (1917-1929)» *Χρονικά*, 98 (Δεκέμβριος 1987-Ιανουάριος 1988), σελ. 20-21.

¹⁴⁸ «Κοινότητα Τρικάλων, Έπειτα από σαράντα χρόνια» *Χρονικά*, 67-68 (Μάρτιος – Απρίλιος 1981), σελ.35.

Εικόνα 48. Παράσταση της «Εσθήρ» του Ρακίνα, από τους Σιωνιστικούς Συλλόγους Έρετς-Σιών (Τρικάλων) και Άβε-Σιών (Λαρίσης).

Η φωτογραφία έχει την επιγραφή: «Ανάμνηση στο Πουρίμ, 5678 (1918)»
(Φωτογραφία Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος).

Εικόνα 49. Τρίκαλα 5-5-1918. Φωτογραφεία του Συλλόγου Ισραηλιτών Τρικάλων που παρουσίασε το δράμα του Ρακίνα «Αττάλεια»¹⁴⁹.

¹⁴⁹ «Αφιέρωμα στην Εβραϊκή Κοινότητα Τρικάλων» *Χρονικά*, 98 (Δεκέμβριος 1987-Ιανουάριος 1988), σελ. 21.

Εικόνα 50. Εσωτερικό της Συναγωγής των Τρικάλων η οποία χτίστηκε τον 19ο αιώνα και αναστηλώθηκε το 1945.

(Από το βιβλίο του Ν. Σταυρουλάκη «Jewish Sites and Synagogues of Greece»¹⁵⁰).

---

¹⁵⁰ Κλιάφα Μαρούλα: *Στοιχεία*, εξώφυλλο.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Θεσσαλονίκης

Σύμφωνα με την επικρατέστερη μεταξύ των σύγχρονων ιστορικών άποψη^{151,152}, η Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε κατά το 315π.Χ. από τον Κάσσανδρο. Η ίδρυσή της συμπίπτει με την αρχή της ελληνιστικής εποχής, της ανάληψης δηλαδή της οικουμενικής αυτοκρατορίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου από τους απογόνους του και την κυριαρχία του ελληνικού πολιτισμού στο μεγαλύτερο τμήμα του γνωστού, για τον τότε δυτικό άνθρωπο, κόσμου.¹⁵³ Δεν είναι γνωστό το πότε ακριβώς εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι Εβραίοι¹⁵⁴, όμως εικάζεται ότι έφτασαν γύρω στο 140π.Χ. από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Δεν υπάρχει όμως καμία γνωστή μαρτυρία ή στοιχείο, που να επιτρέπει την τεκμηρίωση της άποψης αυτής.^{155,156} Κατά τη διάρκεια της Ελληνιστικής περιόδου, δημιουργήθηκε μία Εβραϊκή κοινότητα, τα μέλη της οποίας ήταν συγκεντρωμένα στην περιοχή γύρω από το λιμάνι της πόλης. Το κέντρο της κοινωνικής και θρησκευτικής τους ζωής, ήταν η Συναγωγή τους, Ετς Α Χαϊμ (η οποία ήταν και η παλαιότερη της πόλης, και υπήρχε μέχρι την πυρκαγιά του 1917 κοντά στο λιμάνι). Το 168π.Χ. η πόλη καταλαμβάνεται από τους Ρωμαίους, οι οποίοι παραχώρησαν αυτονομία στην Εβραϊκή κοινότητα, της οποίας τα μέλη διέμεναν σε διάφορα μέρη της πόλης και δεν ήταν πια συγκεντρωμένα γύρω από το λιμάνι. Πιστεύεται ότι κυρίως οικονομικοί και όχι πολιτικοί λόγοι, ώθησαν τους Εβραίους της εποχής εκείνης να μεταναστεύσουν στην Θεσσαλονίκη. Ακολούθησαν ποικίλα επαγγέλματα όπως έμποροι, τεχνίτες ακόμα και αγρότες και καλλιεργητές μεταξιού. Ο ανώτερος ηγέτης της κοινότητας ήταν ο Ραβίνος, ο οποίος με τη βοήθεια 6 προκρίτων αντιμετώπιζε τις καθημερινές ανάγκες και υποχρεώσεις των μελών της.

¹⁵¹ Βακαλόπουλου Απόστολου Ε: *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Εκδ. Κυριακίδη 1997, Θεσσαλονίκη σελ.19-22.

¹⁵² Παπαγιαννόπουλος Απόστολος: *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Εκδ Ρέκος 1983, Θεσσαλονίκη σελ.28-30.

¹⁵³ Τσοσουνίτης Χρ: *Εγκυκλοπαίδεια ΚΟΣΜΟΣ, Ιστορία της Θεσσαλονίκης* (τόμος 12), εκδ. Θ.Γ.ΚΟΝΤΕΟΥ-ΛΦΟΙ Β.ΝΑΣΤΟΥ 1995, ΑΘΗΝΑ-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, σελ.298.

¹⁵⁴ **Εβραίοι** είναι οι ακόλουθοι του Ιουδαϊσμού ή, γενικότερα, τα μέλη του εβραϊκού λαού (επίσης γνωστού ως Ιουδαϊκό έθνος ή γιοι του Ισραήλ), μιας εθνικοθρησκευτικής ομάδας που κατάγεται από τους αρχαίους Ισραηλίτες και από άτομα που μεταστράφηκαν στην Ιουδαϊκή θρησκεία. Ο όρος περιλαμβάνει επίσης εκείνους, που έχουν ακολουθήσει μία επίσημα αναγνωρισμένη τυπική διαδικασία θρησκευτικής μεταστροφής στον Ιουδαϊσμό. Ο εβραϊκός πληθυσμός σήμερα αριθμεί περισσότερο από 14,5 εκατομμύρια άτομα, η πλειοψηφία των οποίων ζουν στο Ισραήλ και τις Ηνωμένες Πολιτείες.

¹⁵⁵ Βακαλόπουλος Απόστολος: «Στοιχεία ιστορίας των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης», *Χρονικά*, 70, (Σεπτέμβριος 1984), σελ.15.

¹⁵⁶ Ναρ Αλμπέρτος: «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης. Πορεία μέσα στο χρόνο», *Χρονικά*, (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1992), σελ.3-4.

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής και αργότερα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, είχαν ελληνικά ονόματα και μιλούσαν Ελληνικά. Αυτή η αρχαία κοινότητα έγινε γνωστή ως «Ρωμανιώτες».

Μία σημαντική γραπτή μαρτυρία για την ύπαρξη της κοινότητας των Εβραίων βρίσκεται στις πράξεις των Αποστόλων, όπου στο σχετικό χωρίο διαβάζουμε ότι ο Απόστολος Παύλος επισκέφτηκε την πόλη περίπου το 53 μ.Χ. και μάλιστα δίδασκε στην Συναγωγή Ετς Α Χαΐμ (Δέντρο της Ζωής) επί τρία συνεχή Σάββατα.

Μετά τη διάσπαση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας το 395 μ.Χ., η Θεσσαλονίκη έγινε η δεύτερη πιο σημαντική πόλη στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, μετά την Κωνσταντινούπολη. Σε αντίθεση με τα προνόμια που κατείχαν οι Ισραηλίτες κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής περιόδου, κάποιοι Βυζαντινοί Αυτοκράτορες, στην προσπάθειά τους να «εκχριστιανίσουν» τους υποτελείς τους, ήταν εχθρικοί προς τις εβραϊκές κοινότητες στην επικράτειά τους και ειδικά στην κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Κατά περιόδους εφάρμοσαν αντι-εβραϊκούς νόμους, επέβαλλαν ειδικές φορολογίες και περιστασιακά μέτρα. Τα μέτρα αυτά δεν απέδωσαν ιδιαίτερα, αφού οι πράξεις αυτές καταδικάστηκαν μέχρι και από οικουμενικές συνόδους, όπου διακηρυσσόταν συχνά ότι οι Εβραίοι δικαιούνται να ζουν ελεύθεροι και σύμφωνα με τις επιταγές της δικής τους θρησκείας. Επιπροσθέτως, η Εβραϊκή παρουσία στη Θεσσαλονίκη στα τελευταία χρόνια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας επιβεβαιώνεται και από το ταφικό μνημείο, το οποίο ανακαλύφθηκε την εποχή του Σεπτίμιου Σεβήρου. Το κείμενο της επιγραφής του μνημείου έγραφε: «*Τάφος Αβραάμ και συζύγου αυτού Θεοδότας*», οπότε δεν υφίσταται καμία αμφιβολία επί της εβραϊκής του προελεύσεως.¹⁵⁷ Παρ' όλα τα προβλήματα και τις ταλαιπωρίες που υπέστη η Εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής περιόδου, κατάφερε και άκμασε παράλληλα με την ίδια την πόλη. Οι περισσότεροι από τους Εβραίους ήταν έμποροι και ασχολούνταν ιδιαίτερα με το εμπόριο του μεταξιού. Μάλιστα το τεχνικό λιμάνι που κατασκεύασε ο Μέγας Κωνσταντίνος, βοήθησε ιδιαίτερα στην ανάπτυξη του εμπορίου. Άλλωστε ότι η Θεσσαλονίκη αποτελούσε σημείο τομής και διέλευσης πολύ σημαντικών για την εποχή εκείνη δρόμων. Ακολούθησε το 620 ένας μεγάλος σεισμός, ο οποίος συγκλόνησε την πόλη και αποτελεί τροχοπέδη στην συλλογή πληροφοριών, για την ύπαρξη και ζωή Εβραίων στην εν λόγω χρονική περίοδο. Η έλλειψη στοιχείων, τεκμηρίων και γενικότερα οποιονδήποτε πηγών πληροφοριών σχετικά με τους Εβραίους, συνεχίζεται για πάνω από πέντε αιώνες, κατά τους οποίους όμως η Θεσσαλονίκη συνεχίζει να ακμάζει.

¹⁵⁷Ναρ Αλμπέρτος: *Οι Εβραίοι*, σελ.3-4.

Ο γνωστός Εβραίος περιηγητής Βενιαμίν από την Τουδέλα, ραβίνος από τη Σαραγόσα της Ισπανίας, ξεκίνησε περίπου το 1159 για ένα μεγάλο ταξίδι. Κύριος στόχος του ήταν το να επισκεφτεί όλες τις Εβραϊκές κοινότητες, του τότε γνωστού κόσμου και να συλλέξει πληροφορίες για αυτές. Το 1169 επισκέφτηκε τη Θεσσαλονίκη και αναφέρει ότι εκείνη την εποχή υπήρχε στην πόλη μια ευημερούσα κοινότητα, που είχε 500 Εβραίους ή Εβραϊκές οικογένειες (Ρωμανιώτες, οι οποίοι μιλούσαν την ελληνική γλώσσα). Η πόλη της Θεσσαλονίκης έμελλε να δοκιμαστεί στα χρόνια που ακολουθούν και μαζί και η Κοινότητα των Εβραίων. Ακολούθησε η πολιορκία και καταστροφή της πόλης από Νορμανδούς το 1185, έπειτα η κατάληψή της από τους Φράγκους σταυροφόρους της 4ης Σταυροφορίας (1204-1261) και αργότερα η διοίκηση της Θεσσαλονίκης από το Δεσπότη της Ηπείρου, Θεόδωρο Δούκα (1224-1230).

Η Θεσσαλονίκη ήταν η πόλη που υποδέχτηκε μετά το 1370 τους Εβραίους που έφυγαν από της χώρες της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης, κυρίως από την Ισπανία, για να γλιτώσουν από τους εναντίων τους διωγμούς. Το 1376 έλαβε χώρα το πρώτο κύμα μεταναστών από την Ουγγαρία και τη Γερμανία, οι λεγόμενοι Ασκεναζίμ (Aschkenazim, Aschkenaz = Γερμανία) Εβραίοι. Οι Ασκεναζίμ δεν είχαν τίποτα κοινό με τους Ρωμανιώτες, μιλούσανε τη δική τους Γλώσσα, είχαν τα δικά τους ήθη και έθιμα, παραδόσεις, ενδυμασία, διατροφικές συνήθειες, θρησκευτικές τελετές, βιβλία προσευχών και γενικότερα το δικό τους τρόπο ζωής. Δεν επιδίωξαν να αφομοιώσουν τους Ρωμανιώτες Εβραίους, αλλά ούτε και να αναμιχτούν μαζί τους. Σχημάτισαν τη δική τους κοινότητα, μιλώντας τη δική τους Γλώσσα και διατηρώντας με ζήλο τις παραδόσεις, αλλά και τις χαρακτηριστικές τους ενδυμασίες, στην οποία κοινότητα μάλιστα κατέφυγε και μια μικρή ομάδα Ισπανοεβραίων, που κατέφθασε από τη Μαγιόρκα στη Θεσσαλονίκη το 1391. Η κοινότητα αυτή κατά το πέρας του χρόνου επισκίασε αυτή των Ρωμανιωτών, η οποία σιγά-σιγά πέρασε σε δεύτερη μοίρα και περιορίστηκε σε 30 οικογένειες. Όσο για τον αριθμό των Ασκεναζίμ, υπάρχουν κάποια μεταγενέστερα στοιχεία από την καταγραφή του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, κατά τα οποία διακρίνονται σε δύο ομάδες. Ο αριθμός τους ανέρχεται σε 68 οικογένειες και 15 άγαμους της Alaman (Γερμανίας), και 539 οικογένειες της Espania (Ισπανίας, οι οποίοι αναφέρονται παρακάτω, οι λεγόμενοι Σεφαραδιμ).¹⁵⁸ Η κοινότητα αυτή διαμορφώθηκε οριστικά μετά το διωγμό των Εβραίων της Βαυαρίας, το 1470.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Ναρ Αλμπέρτος: *Οι Εβραίοι*, σελ.3-4.

¹⁵⁹ Βακαλόπουλος Απόστολος: *Στοιχεία*, σελ.15.

Το 1423 ο Ανδρόνικος Παλαιολόγος, κυβερνήτης της Θεσσαλονίκης, πούλησε την πόλη στους Ενετούς (Βενετοκρατία από το 1423 έως το 1430), οι οποίοι, είτε από θρησκευτικό πάθος, είτε από καθαρά εμπορικούς λόγους, επέβαλαν στους Εβραίους βαριά φορολογία, προκαλώντας ακόμα μία μετανάστευση αρκετών Εβραίων της Θεσσαλονίκης, σε πιο φιλόξενες περιοχές. Ωστόσο, εκείνοι που παρέμειναν, αποτέλεσαν μία οργανωμένη κοινότητα. Έστειλαν μία ειδική αντιπροσωπεία στη Βενετία, για να τους πείσει να μειώσουν τους φόρους· δεν είναι γνωστό όμως σήμερα τι τελικά συνέβη. Η ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης άλλαξε προς το καλύτερο σίγουρα το 1430, όταν οι Οθωμανοί κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη. Ο Σουλτάνος Μουράτ Β' είχε προσωπική πείρα από τα ευεργετικά αποτελέσματα, που μπορούσε να έχει ο Εβραϊκός πληθυσμός στο βασίλειό του, μιας και είχε πολλούς Εβραίους συμβούλους και γιατρούς. Δήλωσε, λοιπόν, ότι ευνοούσε την επιστροφή όσων Εβραίων υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη τα προηγούμενα χρόνια. Περίπου την ίδια περίοδο, Εβραίοι πρόσφυγες από την Ανατολική Ευρώπη άρχισαν να φτάνουν στην πόλη. Ο Ραβίνος Ισχάκ Τσαρφατή από την Ουγγαρία περιέγραφε σε μία από τις επιστολές του σε φίλους του στην Ουγγαρία τις συνθήκες διαβίωσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: *«Στη Γερμανία, αδέρφια μου, δεν μπορείς να ντυθείς όπως θέλεις. Σε αναγκάζουν να είσαι ατημέλητος και δυστυχημένος. Σε χτυπούν, σε λιθοβολούν, σε εξαναγκάζουν να αλλάξεις θρησκεία, σε καταδιώκουν και σου αρπάζουν όλη σου την περιουσία. Στην Τουρκία, απ' εναντίας, μπορείς να φορέσεις ό,τι θέλεις, ακόμα και από χρυσό ή ασήμι. Σου φέρονται μεγαλόψυχα, μπορείς να έχεις ό,τι επιθυμείς και ο καθένας έχει μία στέγη πάνω απ' το κεφάλι του. Ω, Ισραήλ, εγκατάλειψε αυτήν την καταραμένη γη, άφησε αυτήν την Κόλασή σου και έλα εδώ να δρέψουμε τους καρπούς της κληρονομιάς που ο Κύριος έδωσε σε μας, έλα εδώ για να αναπαυθείς και να ζήσεις ειρηνικά»*¹⁶⁰.

¹⁶⁰ Μπενμαγιόρ, I The Jewish Museum of Thessaloniki, Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης. Ημερομηνία Ανάκτησης: Μάϊος 2006. <http://www.jmth.gr/>.

Το 1492 και το 1536, εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη οι χιλιάδες Εβραίοι εξόριστοι της Ισπανίας, της Πορτογαλίας, της Ιταλίας, της Σικελίας και της Γαλλίας. Το 1492 αποτελεί μία πάρα πολύ σημαντική ημερομηνία για την ιστορία του Εβραϊκού στοιχείου της Θεσσαλονίκης. Ο Φερδινάνδος και η Ισαβέλλα, οι καθολικοί μονάρχες της Ισπανίας, υπέγραψαν το διάταγμα της εξορίας, διατάζοντας όλους τους Εβραίους να εγκαταλείψουν το βασίλειό τους. 600.000 Εβραίοι εκδιώχτηκαν από την Ισπανία τότε, σύμφωνα με του υπολογισμούς του Dr. Ισαάκ Αβραβανέλ, υπουργού του Αλφόνσου του Ε'.¹⁶¹ Ο Ιταλοεβραίος συγγραφέας, Γιοσέφ α Κοέν, έγραψε στα μέσα του 16ου αιώνα: «Όλα τα στρατεύματα του Κυρίου, οι πρόσφυγες της Ιερουσαλήμ που ζούσαν στην Ισπανία, αυτήν την καταραμένη γη, έφυγαν τον πέμπτο μήνα του έτους 5252, δηλαδή το 1492. Από κει, διασκορπίστηκαν στις τέσσερις γωνιές της γης. Έφυγαν από το λιμάνι της Καρθαγένης με 16 μεγάλα πλοία γεμάτα με πολλούς ανθρώπους την Παρασκευή 16 του μήνα Αβ. Και εγκαταλείποντας τις πόλεις του Βασιλιά, τι έκαναν; Πήγαν εκεί που τους οδήγησαν οι άνεμοι: στη γη της Αφρικής, της Ασίας, στην Ελλάδα και την Τουρκία. Και μένουν εκεί μέχρι και σήμερα». Το γεγονός αυτό οδήγησε στην μετανάστευση περίπου 40.000 Ισπανοεβραίων, που κατέφυγαν σε διάφορες μεγάλες πόλεις της τότε Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Αδριανούπολη και η Θεσσαλονίκη. Τότε υπολογίζεται ότι εγκατασταθήκαν περίπου 20.000 Ισπανοεβραίοι, οι λεγόμενοι Σεφαραδίμ (Sepharadim, Sepharad = Ισπανία) στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Ο Σάμουελ Ούσκουε, ένας Εβραίος ποιητής, ο οποίος καταγόταν από Μαρράνος είχε αναφέρει: «Θεσσαλονίκη, είσαι πόλη και μητέρα του Ισραήλ, *Ir vaEm be Israel*. Είσαι το πιστό δέντρο της Τορά και της εργασίας, γεμάτη με λουλούδια και επιβλητικά δέντρα για να δοξάζουν το Ισραήλ. Η γη σου είναι γόνιμη, ποτισμένη από τα νερά της συμπόνιας και της φιλοξενίας. Εδώ είναι ο τόπος όπου κάθε στερημένη ή φτωχή ψυχή κνηνημένη απ' την Ευρώπη κι άλλα μέρη του κόσμου θα βρει καταφύγιο και παρηγοριά και θα τους δεχτείς στοργικά σα μητέρα, μητέρα του λαού του Ισραήλ, όπως η Ιερουσαλήμ στις ημέρες της δόξας της»¹⁶². Η συμπρωτεύουσα την εποχή εκείνη ονομάστηκε «πόλη και μητέρα του Ισραήλ», ενώ η πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική βοήθεια που έδωσαν οι Εβραίοι καθώς και οι συμπολίτες τους, βοήθησαν να γίνει η Θεσσαλονίκη καμάρι του Ελληνισμού και στολίδι της Ευρώπης.

¹⁶¹ Χριστοδούλου Κ. Γεώργιου: «Οι Ισραηλίται της Θεσσαλονίκης» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.30.

¹⁶² *Μπενμαγιόρ*, I.The Jewish Museum of Thessaloniki,, Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης. Ημερομηνία Ανάκτησης: Μάιος 2006. <http://www.jmth.gr>.

Οι προερχόμενοι κυρίως από την Ισπανία κρατούσαν σε απόσταση τους υπόλοιπους μετανάστες, αλλά και τους ιθαγενείς αδερφούς τους. Είχαν έναν αέρα ανωτερότητας, μιας και θεωρούσαν τους εαυτούς τους πιο πολιτισμένους και εξευγενισμένους. Είχαν κάτι από τον αέρα της Ισπανίας, ήταν κομψοί και εκφράζονταν με καθαρότητα και λευκότητα ύφους, ενώ είχαν πραγματικά καλούς τρόπους. Είχαν τα δικά τους ήθη, έθιμα, παραδόσεις αλλά και γλώσσα. Πλέον η συνοχή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, άρχισε να χάνετε. Μετά την αθρόα αυτή προσέλευση Εβραίων στη Θεσσαλονίκη, τα μέλη των νέων κοινοτήτων ίδρυσαν ξεχωριστές συναγωγές (kahal kadosh). Αυτές οι συναγωγές πήραν τα ονόματά τους από τις γενέθλιες χώρες ή πόλεις: Καστίλη, Καταλονία, Αραγόνα, Μαγιόρκα, Λισσαβόνα, Σικελία, Καλαβρία, Απουλία, Προβηγκία, κλπ. Επίσης, η Θεσσαλονίκη δέχτηκε Μαρράνος, οι οποίοι εξορίστηκαν από την Πορτογαλία, το 1536.

Οι Ισπανοεβραίοι αυτοί, αποτέλεσαν φορείς μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης της Θεσσαλονίκης την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Η Θεσσαλονίκη άρχισε να ξαναπαίζει πρωταρχικό ρόλο στο εμπόριο της εποχής εκείνης. Οι Εβραίοι, που ως γνωστόν δεν αγαπάνε ιδιαίτερα τη ζωή στα χωριά και δεν ασχολούνται συνήθως με τις αγροτικές εργασίες, αλλά επιλέγουν να εγκατασταθούν σε πόλεις και να ασχοληθούν με το εμπόριο και στην πόλη της Θεσσαλονίκης, ασχολήθηκαν ποικιλοτρόπως με τη βιοτεχνία και το εμπόριο. Το 1519, σύμφωνα με τουρκικές αρχαικές πληροφορίες, η Θεσσαλονίκη είχε 1.374 μουσουλμανικές οικογένειες και 282 άγαμους, σύνολο περίπου 6870 άτομα, 1.078 χριστιανικές οικογένειες και 355 άγαμους, σύνολο περίπου 6635 άτομα και 3.143 εβραϊκές οικογένειες και 530 άγαμους, σύνολο περίπου 15.715 άτομα.^{163,164} Εκτιμάται όμως ότι ήδη το 1553 ζούσαν 20.000 Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη. Η γεωγραφική θέση της πόλης και το γεγονός ότι ήταν ένα λιμάνι που αποτελούσε το κλειδί για τα διεθνή εμπορικά δρομολόγια ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, συνετέλεσε στην προσέλκυση μεταναστών. Εμπορεύματα από την Ανατολή έρχονταν στη Θεσσαλονίκη και από κει μεταφέρονταν στη Δύση και αντίστροφα. Οι Εβραίοι μετανάστες διατηρούσαν τις σχέσεις τους με τους ομόθρησκους και τους συναδέλφους από τις χώρες καταγωγής τους- τη Γαλλία, τη Φλάνδρα, την Αίγυπτο και ιδιαίτερα τα Ιταλικά λιμάνια και ειδικά τη Βενετία, γεγονός που διευκόλυνε ακόμη περισσότερο τις εμπορικές τους συναλλαγές.

¹⁶³ Ναρ Αλμπέρτος: *Οι Εβραίοι*, σελ.9.

¹⁶⁴ Βακαλόπουλος Απόστολος: *Στοιχεία*, σελ.16.

Μία από της πιο αξιοσημείωτες επαγγελματικές ασχολίες των Ισπανοεβραίων της Θεσσαλονίκης ήταν η παραγωγή αλλά και το εμπόριο υφασμάτων, μάλλινων και μεταξωτών. Με τα υφάσματα αυτά προμήθευαν και τον Οθωμανικό στρατό και μάλιστα το τάγμα των Γενίτσαρων. Το 1568 με σουλτανικό διάταγμα, η Κοινότητα απέκτησε το προνόμιο να πληρώνει τον κεφαλικό φόρο που της αντιστοιχούσε σε είδος, και συγκεκριμένα σε υφάσματα για τις στολές του στρατού. Ακόμη, οι Εβραίοι ασχολήθηκαν με την πυροβολική τέχνη αλλά και έφεραν την τυπογραφία τόσο στην Πόλη, όσο και στην Θεσσαλονίκη. Επιπλέον, ασχολήθηκαν με την αξιοποίηση μεταλλίων αργύρου και Σιδηρόκαψας (1540-1580).

Η Θεσσαλονίκη τις αρχές του 17ου αιώνα υπέφερε από πυρκαγιές και επιδημίες (1604, 1609, 1610, 1618, 1620), προκαλώντας τη μετανάστευση πολλών Εβραίων. Παρόλα αυτά, στα μέσα του αιώνα υπήρχαν περίπου 30.000 Εβραίοι, που αναλογούσαν στο μισό από το συνολικό πληθυσμό της πόλης. Το εμπόριο σε όλη την Ανατολή παρουσίασε πτώση, επηρεάζοντας τους εμπορικούς κύκλους των Βενετών, Γάλλων και Εβραίων. Αυτό συνέβη για ποικίλους λόγους. Καταρχήν οι Άγγλοι και οι Ολλανδοί είχαν πλέον εδραιώσει τη θαλάσσια επικοινωνία με τις Ινδίες, παραπλέοντας στις Αφρικανικές ακτές και στο Ακρωτήρι της Καλής Ελπίδας, παραγκωνίζοντας έτσι τους προαναφερθέντες εμπορικούς τους αντιπάλους τους, καθώς προμηθεύονταν απευθείας τα προϊόντα που επιθυμούσαν από τις χώρες παραγωγής τους. Άλλο ένα αίτιο των εμπορικών ανακατατάξεων υπήρξε η κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους το 1669, η οποία παλιότερα βρισκόταν στα χέρια των Βενετών, οι οποίοι ήταν οι κυρίαρχοι του εμπορίου της Μεσογείου. Όμως παρόλα τα προβλήματα το εμπόριο και η οικονομική ανάπτυξη των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης συνέχισε να ανθίζει. Οι Εβραίοι συνέχισαν να εξάγουν σιτηρά, βαμβάκι, μαλλί, μετάξι και υφάσματα. Πολλές Εβραίες γυναίκες εργάζονταν στην καλλιέργεια του καπνού και στην αντίστοιχη βιομηχανία. Την ίδια περίοδο όλο και λιγότεροι Εβραίοι εργάζονταν στη βιοτεχνία. Προς το τέλος του αιώνα σημειώθηκε μια παρακμή στις εμπορικές δραστηριότητες, που οφείλεται στην παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία είχε εμπλακεί σε μια σειρά συνεχιζόμενων πολέμων με διάφορες χώρες και λαούς.

Το πιο καθοριστικό γεγονός για την Εβραϊκή κοινότητα του 17ου αιώνα, ήταν η εμφάνιση του ψευδο-μεσσία Σαμπετάι Τσβι. Εξόριστος από τη Σμύρνη, έφτασε στη Θεσσαλονίκη το 1657. Αρχικά, έτυχε πολύ καλής μεταχείρισης και κήρυξε στη συναγωγή Σαλόμ. Όταν όμως ισχυρίστηκε ότι ήταν ο αληθινός Μεσσίας, εκδιώχθηκε από την πόλη σύμφωνα με απόφαση των πιο σημαντικών ραβίνων της πόλης. Αργότερα, ασπάστηκε τον Ισλαμισμό και 13 χρόνια μετά το θάνατό του, το 1683, μια ομάδα οπαδών του –περίπου 300 Εβραϊκές οικογένειες- ασπάστηκαν κι αυτές τον Ισλαμισμό. Αυτή η αίρεση ονομάστηκε «Ντονμέ» (στα Τουρκικά σημαίνει «αποστάτης») και το θρησκευτικό τους κέντρο ήταν στη Θεσσαλονίκη, από όπου εξαπλώθηκαν στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλα μέρη. Το πέραςμα του Σαμπετάι Τσβι από τη Θεσσαλονίκη και η αποστασία που επακολούθησε προκάλεσε σάλο στους Εβραίους της πόλης. Μάλιστα το γεγονός αυτό αποτέλεσε το έναυσμα για να νιώσει η Κοινότητα την ανάγκη να είναι ενωμένη, ώστε να καταφέρει να αντιμετωπίσει παρόμοιες μελλοντικές απειλές. Έτσι, το 1680, 30 συναγωγές, και κατ' επέκταση οι μικρές ανεξάρτητες Κοινότητες, συγχωνεύτηκαν σε μία υπό την ηγεσία ενός ανώτατου συμβουλίου που το αποτελούσαν τρεις ραβίνοι και επτά προύχοντες. Οι τρεις ραβίνοι εκλέγονταν ισόβιοι και δεν μπορούσαν να αντικατασταθούν αν δεν είχαν πεθάνει και οι τρεις. Την πρώτη τριανδρία αποτελούσαν ο Μοσέ Χαΐμ Σαμπετάι, ο Αβραάμ ντε Μποτόν και ο Ελιγιά Κόβο. Ένα ακόμα σημαντικό βήμα ήταν η αναδιοργάνωση όλων των ραβινικών δικαστηρίων σε τρία σώματα με τους ακόλουθους άξονες: ζητήματα γάμου, ενοίκια και περιουσιακά (χαζακότ) και, τέλος, τελετουργικά ζητήματα (ισούρ βεετέρ). Κάθε Μπετ Ντιν (ραβινικό δικαστήριο) το αποτελούσαν τρεις ραβίνοι οι οποίοι εκλέγονταν από την τριανδρία. Αυτοί διακρίνονταν για την αμεροληψία τους και πολλοί Μουσουλμάνοι ή και Έλληνες προτιμούσαν να εκδικάζουν τις υποθέσεις που είχαν με Εβραίους σ' αυτά τα δικαστήρια, παρά στα Οθωμανικά. Ακόμη, συνενώθηκαν και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα των συναγωγών ενώ τα ενοριακά σχολεία πέρασαν πλέον στον έλεγχο της κεντρικής αρχής. Η ενοποιημένη Ισραηλιτική Κοινότητα, διατήρησε το δικαίωμα της κατανομής των φόρων που προορίζονταν για τις Οθωμανικές αρχές και της επιβολής κοινοτικών φόρων, είτε άμεσων όπως η *Pechia* (που επιβάρυνε όλα τα μέλη ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση), είτε έμμεσων όπως η *Gabella* (ειδικό κοινοτικό τέλος που επιβάρυνε ορισμένα προϊόντα όπως το κρέας, το τυρί το κρασί και άλλα). Από το 1744 η Κοινότητα επέβαλλε τέλη και στις διάφορες εισαγωγές και εξαγωγές. Διαφαίνεται λοιπόν ότι ακόμα και σ' αυτά τα δύσκολα χρόνια, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης διατηρούν την κοινοτική τους οργάνωση, σε υποδειγματικό βαθμό, παρά τη στασιμότητα στη διακίνηση των ιδεών και στην καλλιέργεια των γραμμάτων, το οποίο άλλωστε αποτελεί φυσικό επακόλουθο της οικονομικής κρίσης και στασιμότητας,

αλλά και των καταπιέσεων των Γενίτσαρων. Επιπροσθέτως, εκτός των ήδη υπάρχοντων Ισραηλιτών, το 1715 εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη και Εβραίοι της Ιταλίας, οι λεγόμενοι «Φράγκος». Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν πολύ μορφωμένοι και ανάμεσά τους υπήρχαν έμποροι και τραπεζίτες. Αυτοί δεν πλήρωναν φόρους στο Σουλτάνο, διότι κατείχαν θέσεις ως διερμηνείς των προξένων. Αρχικά, αρνούνταν επίσης να πληρώνουν τους σχετικούς φόρους στην Εβραϊκή κοινότητα αλλά, μετά την απόφαση της διοικούσας επιτροπής, ενέδωσαν στις απαιτήσεις της κοινότητας. Ο Εβραϊκός πληθυσμός εκείνη την περίοδο, ήταν μεταξύ 25.000 και 30.000 ατόμων.

Καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία σταδιακά έπεφτε σε παρακμή, η οικονομική κατάσταση της κοινότητας χειρότερευε. Το 1821 ξεκινάει η Ελληνική επανάσταση στη Μολδοβλαχία και έπειτα στην Πελοπόννησο και ως αντίποινα οι Τούρκοι εκτελούν πολλούς Χριστιανούς Προύχοντες της Θεσσαλονίκης. Η αναγέννηση θα έρθει προς τα μέσα του 19^{ου} αιώνα με την στροφή προς τα δυτικά πρότυπα. Αυτή συνοδεύεται με την οικονομική ευεξία, μέσα στις συνθήκες αφύπνισης του ευρωπαϊκού διαφωτισμού και της βιομηχανικής επανάστασης. Η οικονομική ανάπτυξη ενισχύθηκε και από πληθώρα έργων που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο εκείνη, όπως η σιδηροδρομική σύνδεση της Θεσσαλονίκης με Βελιγράδι και Ευρώπη (1880), το πρώτο υποκίνητο τραμ και η εισαγωγή του ηλεκτρισμού (1891), η σιδηροδρομική σύνδεση με Κωνσταντινούπολη (1895), έργα στο λιμάνι (1897) αλλά και ύδρευση μέσα στα σπίτια (1897). Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα οι Εβραίοι κρατούν τους περισσότερους και σπουδαιότερους εμπορικούς οίκους της πόλης (38 από τους 54) και πρωτοστατούν στην βιομηχανική της ανάπτυξη. Γιατροί που είχαν σπουδάσει στην Ευρώπη συνέβαλαν στην εξάλειψη των επιδημιών. Το 1858 πραγματοποιήθηκε και η ίδρυση των αλευρόμυλων Αλλατίνη, οι οποίοι μάλιστα αποτελούν και την αρχή της εκβιομηχάνισης της πόλης, το 1878 το νηματοουργείο Σαϊάς (μπροστά από τη σημερινή Μητρόπολη), το 1883 το κεραμοποιείο «Αλλατίνη» και το 1888 η «Banque de Salonique» των αδερφών Αλλατίνη. Ακόμη το 1865 ο Ραβίνος Γιουδά Νεχαμά εκδίδει την «El Lounar», την πρώτη εφημερίδα στη Θεσσαλονίκη, και έπειτα κυκλοφορούν και άλλες (το 1871 κυκλοφορεί η πρώτη ελληνική των αδερφών Καρμπολά, «ο Ερμής» κ.τ.λ.). Μερικές από αυτές είναι η «La Epoca», ύστερα οι ανεξάρτητες «La Imparcial», «Le Progress», «Journal de Salonique», «La Liberte», «Opinion», «L' independant», οι σιωνιστικές «La nation», «El Evenir», «Renacencia Judia», «Le Esperanca», «Pro Israel» κ.α. .

Ο πληθυσμός των Εβραίων ξεπερνά τις 70.000 ψυχές, δηλαδή το 50% του συνολικού πληθυσμού της πόλης. Η Εβραϊκή κοινότητα διατηρεί μια σειρά από σπουδαία φιλανθρωπικά ιδρύματα (ορφανοτροφεία, γηροκομείο, νοσοκομείο Χίρς, άσυλο ψυχοπαθών), δεκάδες σχολεία, τη μεγάλη παραδοσιακή σχολή "Ταλμούδ Τορά Αγκαδόλ" και πολλούς συννοικισμούς.

Αναλυτικότερα:

- Το 1876 ιδρύθηκε η Σχολή της «Alliance Israélite Universelle» στη Θεσσαλονίκη.
- Το 1886 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Θεσσαλονίκης.
- Το 1888 ιδρύεται η πρώτη κλινική του υγειονομικού ιδρύματος «Μπικούρ Χολίμ».
- Το 1899 η πρώτη Σιωνιστική οργάνωση «Καδιμά».
- Το 1901 η «Ουνιόν Σπορτίβ».
- Το 1902 η Φιλανθρωπική οργάνωση «Ματανώθ Λαεβιονίμ».
- Το 1903 γίνεται η έναρξη του ορφανοτροφείου «Παπάφη».
- Το 1904 έγιναν τα εγκαίνια του νέου κτηρίου της Συναγωγής «Ταλμούδ Τορά Αγκαδόλ», της μεγαλύτερης που είχαν ποτέ οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης (διαστάσεις: 38μ. Μήκος, 24μ. Πλάτος, 14μ. Ύψος).
- Το 1907 έγιναν τα εγκαίνια του νοσοκομείου Χίρς (αρχιραββινεία του Ιακώβ Μείρ).
- Το 1908 ίδρυση του Γυμναστικού συλλόγου «Μακαμπή».
- Το 1908 έγιναν τα εγκαίνια του ασύλου φρενοβλαβών «Λιέτο Νόαχ».
- Το 1908 ιδρύθηκε ο Γυμναστικός σύλλογος του «Ηρακλή».
- Το 1909 μέσα από την πολυάριθμη εβραϊκή εργατική τάξη γεννιέται και η σοσιαλιστική εργατική Ομοσπονδία, η γνωστή «Φεντερασιόν» με ηγέτη τον Αβραάμ Μπεναρόγια.
- Το 1920 ιδρύθηκαν το ορφανοτροφείο Αμποάβ και τα ιατρεία «Χασσίδ» και «Πίγγας»
- Το 1926 ιδρύθηκαν το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης (έμμεση σχέση με την Εβραϊκή Κοινότητα).
- Το 1932 ιδρύθηκε το γηροκομείο «Σαούλ Μοδιάνο»¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Ναρ Αλμπέρτος: «Πορεία μέσα στο χρόνο», *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.12-14.

Περίπου από το 1720 και μετά σταδιακά οι σχέσεις της Εβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης με τη Γαλλία, συσφίχθηκαν. Εκτός από εμπορικούς άρχισαν να αποκτάνε και πολιτιστικούς δεσμούς. Στην προώθηση της ευρωπαϊκής σκέψης βοήθησε και η ίδρυση σχολείων της «Alliance Israélite Universelle» στη Θεσσαλονίκη, το 1873 (επιτροπή της Αλλιάνς υπήρχε ήδη από το 1864). Μάλιστα και τα ηγετικά στελέχη της Κοινότητας επηρεάστηκαν σταδιακά από την Γαλλική κουλτούρα και τον φιλελευθερισμό. Την εποχή εκείνη υπήρχαν στην Θεσσαλονίκη 15.000 οικογένειες, από τις οποίες 1.000 ψήφιζαν και συνέφεραν στην πολιτική πραγματικότητα της εποχής εκείνης. Σταδιακά, κυρίως από το 1908 και μετά, ο ουμανιστικός σοσιαλισμός κατακτά τα εργατικά στρώματα. Επιπροσθέτως, το 1908 χρησιμοποιεί το νεοτουρκικό κομινάτο ως έδρα για την επανάστασή του, την πόλη της Θεσσαλονίκης, όπου και κατέληξε ανατρέποντας τον σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ. Το κίνημα των Νεότουρκων σηματοδότησε μια νέα «χρυσή» εποχή για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Υπήρχαν Εβραίοι σε κάθε επάγγελμα: έμποροι, καπνεργάτες, δικηγόροι, γιατροί, δάσκαλοι, αλλά και λιμενεργάτες. Μάλιστα λέγεται ότι κάθε Σάββατο η πόλη και το λιμάνι ακινητοποιούνταν, επειδή οι Εβραίοι δεν εργάζονταν. Μετά από την επανάσταση αυτή δραστηριοποιείται ανοιχτά το σιωνιστικό κίνημα με την ίδρυση της λέσχης Μπενέ Σιών και του αθλητικού συλλόγου «Μακαμπή». Ο σιωνισμός είχε εμφανιστεί στην πόλη από το 1899, καλυπτόμενος αρχικά κάτω από τον μανδύα σωματείων όπως η «Καδιμά», που πρόβαλε σαν κύριο σκοπό τη διατήρηση της Εβραϊκής Γλώσσας. Το 1900 ζούσαν περίπου 80.000 Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη, ενώ ο συνολικός πληθυσμός πόλης ήταν 173.000 κάτοικοι.

Στις 26/10/1912 η Θεσσαλονίκη γίνεται και πάλι Ελληνική. Οι ηγέτες της Κοινότητας γίνονται αμέσως δεκτοί από τον βασιλιά Γεώργιο και τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο, που υπόσχονται σεβασμό των προνομίων της Κοινότητας και πλήρη ισονομία. Σύμφωνα με απογραφή των Ελληνικών αρχών, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης αριθμούσαν τότε 61.439 ψυχές, έναντι 45.867 Μουσουλμάνων, 39.936 Ελλήνων και 10.600 ατόμων που ανήκαν σε άλλες εθνότητες. Τα χρόνια που ακολούθησαν ήταν ιδιαίτερα δύσκολα. Μετά την προσάρτηση της Θεσσαλονίκης στο Ελληνικό κράτος, τα διπλωματικά ζητήματα αλλά και τα πολιτικά προβλήματα, που αφορούσαν την περιοχή της Μακεδονίας δεν έπαψαν να υφίστανται. Η προπαγάνδα δεν έλλειψε και τα προβλήματα σε πολιτικό επίπεδο άργησαν να λυθούν. Όμως παρόλα αυτά όλα έληξαν ομαλά. Η νίκη της Ελλάδας έναντι της ξένης προπαγάνδας επισφραγίστηκε με την ειρηνική ενσωμάτωση της Εβραϊκής Κοινότητας της

Θεσσαλονίκης. Άλλωστε και οι δύο εθνότητες, Έλληνες και Εβραίοι, αποσκοπούσαν στον διαμελισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.¹⁶⁶

Το 1917 μία μεγάλη πυρκαγιά ξέσπασε στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, η οποία κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος της πόλης και προκάλεσε τεράστιες ζημιές στην Εβραϊκή Κοινότητα. Η πυρκαγιά έκαψε 120 εκτάρια του πυκνοκατοικημένου πυρήνα της πόλης, όπου ήταν συγκεντρωμένα τα πιο σημαντικά θρησκευτικά και πνευματικά ιδρύματα, οι διοικητικές υπηρεσίες, αλλά και η καρδιά της οικονομικής ανάπτυξης της πόλης. Η μεγάλη αυτή πυρκαγιά του 1917 κατέστρεψε πάνω από 9.500 οικοδομές, και άφησε πάνω από 70.000 χιλιάδες άστεγους, από τους συνολικά 170.000 κατοίκους που ζούσαν τότε στην Θεσσαλονίκη. Περίπου 5.000 άτομα εγκατέλειψαν την πόλη, στην οποία οι ζημιές υπολογίστηκε ότι ανέρχονταν σε 8 εκατομμύρια χρυσές λύρες. Το μεγαλύτερο πλήγμα το δέχτηκε η Εβραϊκή κοινότητα καθώς η πυρκαγιά κατέστρεψε τα 3/4 των Εβραϊκών συνοικισμών, 45 συναγωγές και ευκτήριους οίκους, κοινοτικά, διοικητικά και ευαγή ιδρύματα, σχολεία, καταστήματα, εργοστάσια, εργαστήρια, επιχειρήσεις, λέσχες κ.α., αφήνοντας περίπου 50.000 Εβραίους άστεγους. Σύμφωνα με τον J. Nehama 9.093 εβραϊκές οικογένειες στεγάστηκαν με κάθε δυνατό τρόπο, λίγες μέρες μετά την καταστροφή: 1.660 σε ενοικιαζόμενα διαμερίσματα, 6.515 σε σπίτια συγγενών και φίλων, 233 σε σκηνές και παραπήγματα, 264 σε μαγαζιά και ερείπια και 421 σε αυλές υπόστεγα και στάβλους.¹⁶⁷

Ο αναγκαστικός διασκορπισμός του εβραϊκού πληθυσμού σε νέες και μακρινές συνοικίες αλλάζει όλη την μορφή της μέχρι τότε ιστορικής και παραδοσιακής ενορίας. Ο παραδοσιακός και γραφικός μαχαλάς, που ήταν το κέντρο της κοινοτικής και κοινωνικής ενότητας, χάνεται για πάντα. Η Ελληνική κυβέρνηση, που ακολούθησε πολιτική του εξελληνισμού της πόλης, ήταν πρόθυμη να αποζημιώσει τους Εβραίους, των οποίων τα σπίτια είχαν καταστραφεί, αλλά αρνήθηκε να τους επιτρέψει να επιστρέψουν σε συγκεκριμένα μέρη της πόλης, αναγκάζοντας πολλούς απ' αυτούς να εγκαταλείψουν τη χώρα και να μεταναστεύσουν στις Ηνωμένες Πολιτείες, την Αγγλία, τη Γαλλία, την Ιταλία και την Αλεξάνδρεια¹⁶⁸. Το Μάρτιο του 1924 η Εβραϊκή Κοινότητα απευθύνθηκε στον Μοργεντάου για βοήθεια στέλνοντάς του ένα υπόμνημα, στο οποίο ανέφερε την κατάσταση της Κοινότητας πριν το 1917 και έπειτα. Το υπόμνημα το υπέγραψαν ο Λέων Γκαττένιο και ο

¹⁶⁶ Αναλυτικό και στοχευμένο άρθρο επί του συγκεκριμένου θέματος έγραψε η Μόλχο Ρένα: «Η αβεβαιότητα της ελληνικής κυριαρχίας στη Θεσσαλονίκη μετά το 1912: ξένη προπαγάνδα και εβραϊκή κοινότητα» *Σύγχρονα Θέματα*, σελ.25-32.

¹⁶⁷ Nehama Joseph: *Histoire des Israelites de Salonique: Tomes VI et VII.*, Εκδότης: Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης 1978, σελ 767.

¹⁶⁸ *Μπενμαγιόρ*, I. The Jewish Museum of Thessaloniki, Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης. Ημερομηνία Ανάκτησης: Μάιος 2006. <http://www.jmth.gr>.

Δαβίδ Μπαταλό, πρόεδρος και γραμματέας της Κοινότητας τότε, και ανέφερε τα εξής, όσον αφορά τα κοινοτικά ιδρύματα της εβραϊκής κοινότητας:

Πριν την πυρκαγιά του 1917 η εβραϊκή κοινότητα κατείχε σε πλήρη ανάπτυξη τα εξής ιδρύματα, η λειτουργία των οποίων εξασφαλιζόταν από τα έσοδα που απέφεραν τα ακίνητα της κοινότητας υπό τον άμεσο έλεγχο του διοικητικού συμβουλίου της:

- Το νοσοκομείο Χιρς, με 54 κλίνες, από τις οποίες 40 διατίθεντο δωρεάν και 14 επί πληρωμή.
- Το ορφανοτροφείο Κάρολος Αλλατίνι, με 25 ορφανά.
- Την οργάνωση Μπικούρ Χολίμ ή σωματείο περιθάλψεως των πτωχών ασθενών, που παρείχε ιατρική περίθαλψη σε πληθυσμό 15.000 ατόμων.
- Το άσυλο φρενοβλαβών, με 24 ασθενείς.
- Το Ματανόθ Λαεβιονίμ, που παρέχει γεύμα στους 800 ορφανούς και φτωχούς μαθητές των κοινοτικών σχολείων.
- 12 σχολεία, με περίπου 5.000 μαθητές και μαθήτριες και δύο επαγγελματικές σχολές, αγοριών και κοριτσιών.

Παρούσα κατάσταση των κοινοτικών ιδρυμάτων (1924).

- Νοσοκομείο Χιρς: 40 κλίνες χωρίς χρέωση, 6 πρώτης θέσεως και 8 δευτέρας θέσεως. Μόλις τελείωσε η κατασκευή νέας πτέρυγας 4 τετράκλινων δωματίων. Διαθέτει εξωτερικά ιατρεία και ακτινολογική υπηρεσία.
- Ορφανοτροφείο Αλλατίνι: περιθάλπει 55 ορφανά. Διαθέτει αίθουσα Μπενέ Μπερίθ με 8 οικότροφους, ορφανά πολέμου, που συντηρούνται από την ομώνυμη οργάνωση. Χρειάζεται επέκταση.
- Μπικούρ Χολίμ: υγειονομική οργάνωση που παρέχει ιατρική περίθαλψη, κυρίως δωρεάν και σε εβδομαδιαία βάση για μικρό αριθμό, στις 5.500 οικογένειες που είναι μέλη της. Οι γιατροί της επισκέπτονται κάθε πρωί όλους τους λαϊκούς συνοικισμούς, ενώ ένα κεντρικό ιατρείο μαζί με πέντε φαρμακεία σε όλη την πόλη προμηθεύουν φάρμακα στους ασθενείς. Επίσης, η οργάνωση διαθέτει τρόφιμα.
- Άσυλο φρενοβλαβών: διαθέτει 40 τροφίμους και οι εγκαταστάσεις του είναι ανεπαρκείς.
- Ματανόθ Λαεβιονίμ: διαθέτει μια κεντρική αίθουσα συσσιτίων και 4 παραρτήματα σε λαϊκούς οικισμούς και προσφέρει γεύμα σε 800 ορφανά και άπορα παιδιά των κοινοτικών σχολείων.

- Το εκπαιδευτικό έργο της κοινότητας: τη χρονιά 1923-24 περιλαμβάνει 10 σχολεία με 54 τάξεις, όπου φοιτούν 2.450 μαθητές, επί το πλείστον αγόρια. Καθώς δεν υπάρχουν ιδιαίτερα σχολεία για κορίτσια, πολλά σχολεία διαθέτουν προπαρασκευαστικές τάξεις και λιγότερα κανονικές τάξεις μεικτής φοίτησης. Τα παιδιά που παρακολουθούν τα σχολεία αυτά έχουν ηλικίες από 5 μέχρι 12-13 χρονών. Τα σχολεία αυτά παρέχουν στοιχειώδη εκπαίδευση στα παιδιά που φοιτούν, διδάσκοντάς τους και την εβραϊκή, ελληνική και γαλλική γλώσσα, ενώ το 25-30% των μαθητών απαλλάσσονται από τα δίδακτρα. Πριν την πυρκαγιά λειτουργούσαν δύο τεχνικές σχολές, τεχνικών και επαγγελματιών για αγόρια και ραπτικής κ.λ. για κορίτσια, των οποίων η λειτουργία πρέπει να εξασφαλιστεί ξανά για να βοηθηθούν οι πολυάριθμοι πλέον φτωχοί Εβραίοι. Επιπροσθέτως, ένα γυμνάσιο είναι απαραίτητο για να παρέχει γενική μόρφωση στους νέους που επιθυμούν να φοιτήσουν στο πανεπιστήμιο της Αθήνας, αλλά και αλλού.¹⁶⁹

Ο Εγκόλπιος Οδηγός της Θεσσαλονίκης του 1920 (του Σωτ. Αργυροπούλου, εκδ. Καστρινάκη & Γεωργαντά, σ. 84), παραθέτει τα εξής εβραϊκά σχολεία, κοινοτικά και ιδιωτικά: Αλλιάνς (οδός Τσιμισκή), Αλλιάνς θηλέων (οδ. Σπάρτης), Αλλιάνς θηλέων (οδ. Β. Γεωργίου), Αλλιάνς αρρένων (οδ. Όθωνος) Ταλμούδ Τόρα Αγκαδόλ (οδ. Βαλαωρίτου), Φράκιου Ισραήλ (λεωφ. Στρατού), Ταλμούδ Τόρα (Β. Χιρς), Καλαμαριά (Β. Χιρς), Αλτσέχ (οδ. Κολοκοτρώνη), Γκατενίνο (οδ. Θ. Χαρίση), Πίντο (οδ. Φιλίας), Αχινούχ (οδ. Β Πέτρου) και Αχινούχ (οδ. Προφήτου Ηλιού).

¹⁶⁹ Χασταόγλου Βίλμα: «Για την κατάσταση της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης μετά την Πυρκαγιά του 1917. Ανέκδοτο υπόμνημα και άλλα στοιχεία από το αρχείο του Ε. Μόρκεντάου(ΗΠΑ)», *Σύγχρονα Θέματα*, σελ. 33 – 44.

Μία επιπρόσθετη τροχοπέδη στην κυριαρχία των εβραίων στο εμπόριο της Θεσσαλονίκης, αλλά και στη γενικότερη θέση τους στην πόλη, αποτέλεσε και η αθρόα εισροή προσφύγων μετά την Μικρασιατική Καταστροφή και την ανταλλαγή πληθυσμών (1922-1923). Το 1931, σημειώθηκαν αναταραχές στο συνοικισμό Κάμπελ, οι οποίες ακολούθησαν τις εκλογές και είχαν αντισημιτικό χαρακτήρα. Οπλισμένοι χούλγκαν κατέκαψαν μια ολόκληρη Εβραϊκή συνοικία και αυτό είχε ως συνέπεια, οι περισσότεροι από τους Εβραίους που κατοικούσαν στο συνοικισμό Κάμπελ, μετά τις ταραχές να φύγουν για την Παλαιστίνη. Το 1935 ζούσαν περίπου 60.000 Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη και παρόλη τη μείωση του Εβραϊκού πληθυσμού από την αρχή του αιώνα και όλες τις ταραχές και τις πυρκαγιές¹⁷⁰, ισχυροποίησαν τη θέση τους στην οικονομική δραστηριότητα της πόλης, ανέπτυξαν μεγάλη επιχειρηματική δραστηριότητα, δημιούργησαν πολλά σχολεία και συναγωγές, αθλητικούς συλλόγους και κατασκηνώσεις, τύπωσαν πολλές εφημερίδες και πρόσφεραν στην Εβραϊκή και Ελληνική κοινότητα, μέσα από το τεράστιο φιλανθρωπικό τους έργο. Ενσωματώθηκαν στην Ελληνική κοινωνία, με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία, διατηρώντας ωστόσο τις παραδόσεις και τη γλώσσα τους. Όμως η ευημερία αυτή δεν έμελλε να κρατήσει.

Τα χρόνια που ακολουθούν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ζούσαν αρμονικά με τους Χριστιανούς συμπολίτες τους. Εκτελούσαν το καθήκον τους στο ακέραιο απέναντι στην Ελληνική πατρίδα και στον πόλεμο του 40-41 12.989 απ' αυτούς στελέχωσαν τις ένοπλες δυνάμεις (343 αξιωματικοί), ενώ οι απώλειές τους ανέρχονταν σε 513 νεκρούς και 3.743 τραυματίες. Όμως η υποδούλωση της Θεσσαλονίκης στις δυνάμεις του άξονα (9-4-41) σήμανε την αρχή του τέλους. Οι Ναζί εγκαινίασαν τα αντιεβραϊκά μέτρα από τις πρώτες κιόλας μέρες. Απαγόρευαν την είσοδο των Εβραίων σε καφενεία, ζαχαροπλαστεία κλπ. Οι πρώτες στρατιωτικές φάλαγγες των Γερμανών μπήκαν στη Θεσσαλονίκη στις 9 Απριλίου 1941 ενώ δύο μέρες αργότερα, ανεστάλη η λειτουργία της «Μεσατζέρο» - της μόνης Ισπανοεβραϊκής καθημερινής εφημερίδας, που λειτουργούσε έως τότε. Ένας μεγάλος αριθμός σπιτιών και δημοσίων κτιρίων επιτάχθηκε, συμπεριλαμβανομένου και του Εβραϊκού νοσοκομείου που ιδρύθηκε από το Βαρόνο ντε Χιρς και έφερε το όνομά του. Στις 15 Απριλίου συνελήφθη όλο το Διοικητικό συμβούλιο της Κοινότητας, έγινε επιδρομή στα

¹⁷⁰ Κατά το πέρασ των χρόνων πολλαπλά ήταν τα πλήγματα που δέχτηκε η Θεσσαλονίκη από πυρκαγιές που προκλήθηκαν. Θα ήθελα να αναφέρω τις πυρκαγιές του 1545, 1560, 1569, 1589, 1620, 1734, 1754, 1810, 1817, 1839, 1856, 1877, 1890, 1896, 1898, 1917 οι οποίες ερήμωσαν μερικά ή και ολικά την εβραϊκή συνοικία της Θεσσαλονίκης και τις συναγωγές της (Ναρ Αλμπέρτος: «Ναοί στο σχήμα του ουρανού», *Χρονικά*, 70(Σεπτέμβριος 1984), σελ. 51).

γραφεία της Κοινότητας και κατέστρεψαν τα αρχεία και τις Εβραϊκές βιβλιοθήκες. Οι Γερμανοί διόρισαν ένα νέο πρόεδρο για την κοινότητα, ώστε να μεταδίδει τις εντολές τους.

Οι διωγμοί των Εβραίων ξεκίνησαν το καλοκαίρι του 1942, όταν όλοι οι άντρες Εβραίοι ηλικίας από 18 έως 45 διατάχθηκαν να παρουσιαστούν στην πλατεία Ελευθερίας, για να επιστρατευτούν για καταναγκαστική εργασία. Τη συγκεκριμένη μέρα, 6.000-7.000 απ' αυτούς συγκεντρώθηκαν μαζί κάτω από τον καυτό ήλιο μέχρι το απόγευμα, περικυκλωμένοι από στρατιώτες με αυτόματα όπλα και αφού βίωσαν απερίγραπτα μαρτύρια και εξευτελισμούς, οδηγήθηκαν σε καταναγκαστικά έργα. Πολλοί στάλθηκαν αμέσως σε περιοχές που τις μάζιζε η ελονοσία, όπου δούλευαν δέκα ώρες την ημέρα με πολύ λίγο φαγητό. Μέσα σε δέκα εβδομάδες το 12% από αυτούς που οδηγήθηκαν εκεί, είχε πεθάνει. Μετά από παρατεταμένες διαπραγματεύσεις με την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, οι Γερμανοί τελικά συμφώνησαν να απαλλάξουν τους Εβραίους από την καταναγκαστική εργασία με αντάλλαγμα ως λύτρα το ποσό των δύομισι δισεκατομμυρίων δραχμών, ένα εξωφρενικό ποσό για εκείνη την εποχή, το οποίο η κοινότητα συγκέντρωσε με τεράστιες δυσκολίες. Στους επόμενους μήνες συνεχίζονταν οι κατασχέσεις Εβραϊκών επιχειρήσεων, αποθηκών και περιουσιών. Το Δεκέμβριο του 1942, το αρχαίο εβραϊκό νεκροταφείο που περιελάμβανε περίπου 500.000 τάφους και χρονολογούνταν σίγουρα από τον 15ο αιώνα, απαλλοτριώθηκε και έτσι έγινε λατομείο για ολόκληρη την πόλη. Ταφόπλακες ανεκτίμητης ιστορικής αξίας αφαιρέθηκαν, ανεξάρτητα από την παλαιότητά τους και μέχρι πριν λίγο καιρό θα μπορούσε να τις αντικρίσει κανείς σκόρπιες σε όλη την πόλη ακόμη και ως πλάκες πεζοδρομίου.

Σ' αυτό το στάδιο, οι Γερμανοί αντικατέστησαν τον πρόεδρο της κοινότητας, που αυτοί είχαν τοποθετήσει όταν εισέβαλαν στην πόλη, με το Ραβίνο Δρα Τσβι Κόρετς, που δεν ήταν γηγενής Θεσσαλονικιός. Η κοινότητα ήλπιζε ότι εφόσον εκείνος μιλούσε Γερμανικά, θα μπορούσε να είναι πιο αποτελεσματικός στις συναλλαγές του με τις Γερμανικές αρχές, ενώ ο ίδιος είχε πειστεί ότι με την πειθήνια συμμόρφωση, οι Ναζί θα μπορούσαν να κατευναστούν. Τότε πια, με τη διπλή ιδιότητα του Ραβίνου και του Προέδρου, όχι μόνο εκτελούσε όλες τις εντολές των Γερμανών, αλλά και παρότρυνε την κοινότητά του να υπακούσει. Στις 6 Φεβρουαρίου 1943, κατέφτασε στη Θεσσαλονίκη μία επιτροπή με επικεφαλής τον Ντίτερ Βισλιτσένι και τον Αλόις Μπρύνερ για να θέσει σε εφαρμογή τους φυλετικούς νόμους. Δύο μέρες αργότερα δόθηκε η διαταγή που υποχρέωνε τους Εβραίους να φοράνε το κίτρινο Άστρο του Δαβίδ, ενώ τα καταστήματα και τα γραφεία τους σηματοδεύτηκαν με παρόμοιο τρόπο.

Μερικές περιοχές που κατοικούνταν ως επί το πλείστον από Εβραίους περικλείστηκαν, ενώ ήταν η πρώτη φορά σε σχεδόν 2.000 χρόνια που οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης αναγκάστηκαν να μείνουν σε γκέτο, καθώς μέχρι εκείνη την ημέρα η έννοια του δεν τους ήταν γνωστή. Όποιος Εβραίος άλλαζε κατοικία χωρίς άδεια θεωρούνταν λιποτάκτης και τον πυροβολούσαν εν ψυχρώ. Κανένας Εβραίος δεν επιτρεπόταν να κυκλοφορεί στους δρόμους μετά τη δύση του ήλιου και κανένας Εβραίος δεν επιτρεπόταν να χρησιμοποιεί το τηλέφωνο ή τραμ. Στις 15 Μαρτίου 1943 αναχώρησε ο πρώτος συρμός με προορισμό τα στρατόπεδα του θανάτου Άουσβιτς-Μπιερκενάου. Ακλούθησαν, μέχρι τον Αύγουστο του 1943, άλλες δεκαοχτώ αποστολές, που μετέφεραν όλους σχεδόν τους Εβραίους στον τόπο της εξόντωσης, στοιβαγμένους σε βαγόνια για ζώα. Ένας μόνο ασήμαντος αριθμός μπόρεσε, με τη βοήθεια Χριστιανών φίλων, να διαφύγει ή να ενταχθεί στην αντίσταση. Αυτοί επέστρεψαν στη Θεσσαλονίκη, με την απελευθέρωσή της, τον Οκτώβριο του 1944, όταν η Θεσσαλονίκη, της οποίας η ιστορία είχε συνυφανθεί τόσο στενά με αυτήν της εβραϊκής κοινότητας για 2.000 χρόνια, επανακτήθηκε από τις Ελληνικές και τις Συμμαχικές δυνάμεις.

Μετά το πέρας του πολέμου, οι επιζώντες του Ολοκαυτώματος της κοινότητας της Θεσσαλονίκης μαζί με τους εναπομείναντες από μικρότερες κοινότητες, συγκεντρώθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Καθώς οι Εβραίοι των άλλων κοινοτήτων μιλούσαν Ελληνικά, τα Ισπανοεβραϊκά, γλώσσα που μιλούσαν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, σχεδόν εγκαταλείφθηκαν από καθομιλουμένη γλώσσα της κοινότητας. Λόγω των δύσκολων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών πολλοί από τους Εβραίους επιζώντες, μετανάστευαν στο Ισραήλ και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Σήμερα, παρά τον αφανισμό του 96% των μελών της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης, υπάρχει μια οργανωμένη κοινότητα με δύο ενεργεία συναγωγές. Οι θρησκευτικές λειτουργίες τελούνται καθημερινά και στις Μεγάλες Γιορτές. Τα παιδιά της κοινότητας ξεκινούν τη σχολική ζωή τους στο Εβραϊκό νηπιαγωγείο και δημοτικό σχολείο, το οποίο στεγάζεται στο παραδοσιακό κτήριο της φιλανθρωπικής οργάνωσης Ματανόθ Λαεβιονίμ, η οποία προσέφερε σίτιση σε ορφανά και άπορα παιδιά των κοινοτικών σχολείων μέχρι το ολοκαύτωμα.

Ακολουθεί η δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους σε Ελληνικά σχολεία, ωστόσο υπάρχει πρόνοια για Εβραϊκή παιδεία την οποία χειρίζεται το Mercaz Hadracha με τη βοήθεια δασκάλων από το Ισραήλ. Ενδιαφέρον έχει και η αρωγή, κυρίως οικονομική, η οποία προσφέρεται σε άπορους μαθητές γυμνασίων, λυκείων, αλλά και σε σπουδαστές ανωτέρων – ανωτάτων σχολών. Οι άποροι ενισχύονται με επιχορηγήσεις και δάνεια, ενώ στους άριστους φοιτητές απονέμονται υποτροφίες.

Υπάρχουν δύο κέντρα νεολαίας και ένα κοινοτικό κέντρο για όλες τις ηλικίες. Στη Θεσσαλονίκη υπάρχει ένα Εβραϊκό Γηροκομείο, το «Σαούλ Μοδιάνο», το οποίο ιδρύθηκε το 1932 και ξαναλειτούργησε πληρώντας όλες τις σύγχρονες προδιαγραφές το 1982 (οι προσπάθειες επαναλειτουργίας του είχαν ξεκινήσει από το 1974). Επιπροσθέτως, η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης οργανώνει θερινές κατασκηνώσεις για την Ελληνική Εβραϊκή νεολαία, ενώ η φίλαθλη νεολαία έχει το σύλλογό της, τη Μακαμπή, στην οποία λειτουργούν τμήματα καλαθοσφαίρισης και επιτραπέζιας αντισφαίρισης. Όσον αφορά το εβραϊκό νεκροταφείο, είναι γνωστό ότι οι Ναζί το κατέστρεψαν. Το αρχαίο Εβραϊκό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης καταλάμβανε έκταση 300.000τ.μ. και βρισκόταν στο χώρο της σημερινής πανεπιστημιούπολης. Τα ταφικά μνημεία που βρίσκονταν εκεί, λεηλατήθηκαν και διασκορπίστηκαν σε όλη την Ελλάδα. Μετά την απελευθέρωση, η εβραϊκή κοινότητα χρησιμοποιεί το νέο νεκροταφείο που της παραχωρήθηκε το 1938, στην περιοχή της Σταυρούπολης, όπου και μεταφέρθηκαν όσα μνημεία διασώθηκαν από το παλιό και ανεγέρθηκε μνημείο των θυμάτων του ολοκαυτώματος. Σε κεντρικό σημείο της πόλης υπάρχει το Μνημείο του Ολοκαυτώματος που ανήγειρε η Ελληνική Πολιτεία, μετά από μακροχρόνιες προσπάθειες της Κοινότητας προς στις Αρχές. Τέλος σήμερα υπάρχει το Εβραϊκό Μουσείο της Θεσσαλονίκης, το οποίο ανεγέρθη με την υποστήριξη του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης «Θεσσαλονίκη 1997»^{171,172,173,174,175}.

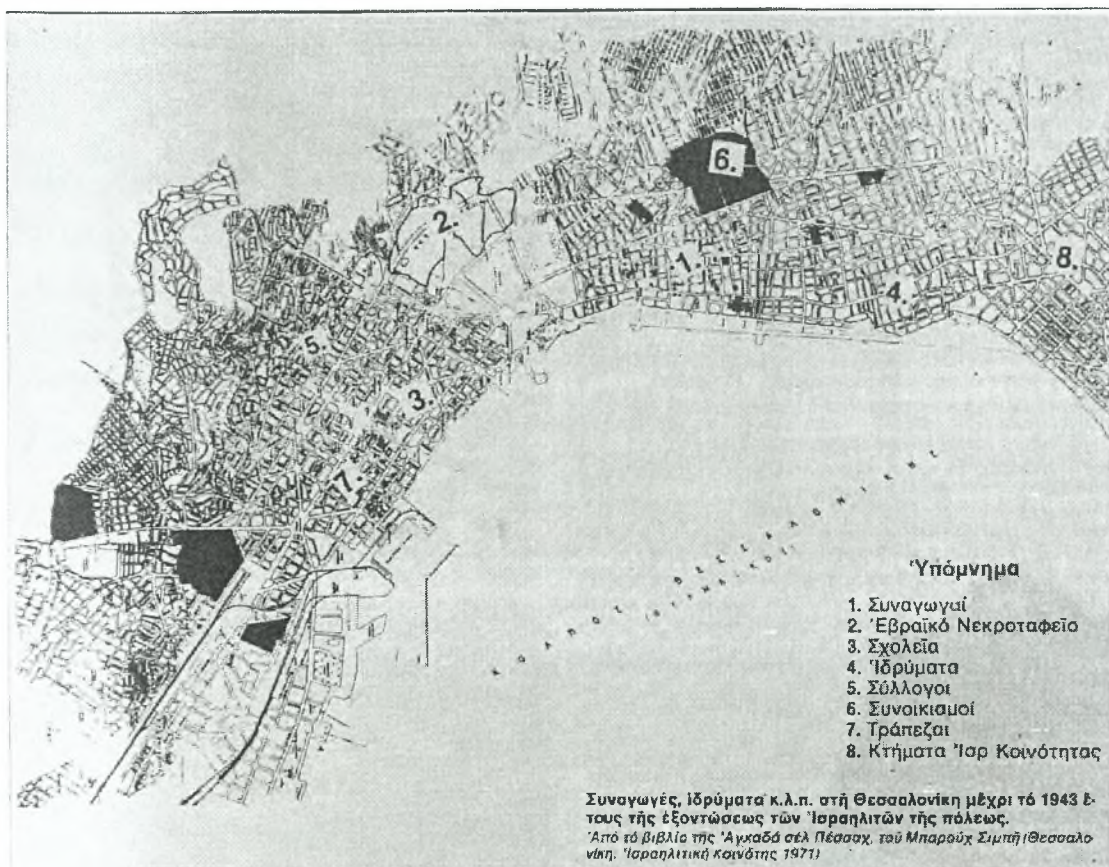
¹⁷¹ «Η διαδρομή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στους αιώνες». Ημερομηνία Ανάκτησης: Ιούνιος 2006. www.abisso.gr.

¹⁷² Ναρ Αλμπέρτος: *Πορεία*, σελ.3-16.

¹⁷³ Μόλχο Ρένα: *Η αβεβαιότητα*, σελ.25-32.

¹⁷⁴ Χαστάόγλου Βίμα: *Για την κατάσταση*, σελ.33-44.

¹⁷⁵ Μπενμαγιόρ / The Jewish Museum of Thessaloniki, Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης. Ημερομηνία Ανάκτησης: Ιούνιος 2006. <http://www.jmth.gr>.

Εικόνα 51. Συναγωγές, Ίδρύματα κ.λ.π. στη Θεσσαλονίκη μέχρι το 1943¹⁷⁶.

Εικόνα 52. Νοσοκομείο Χιρς, σημερινό «Ιπποκράτειο»¹⁷⁷.

¹⁷⁶ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.14.

¹⁷⁷ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.67.

Εικόνα 53. Νοσοκομείο του στραλοεβραίου Βαρόνου Χιρς και Μαιευτήριο Μπενουζίλιο (1907). Σήμερα στεγάζεται το Ιπποκράτειο νοσοκομείο¹⁷⁸ (Χρονικά, τ.122 σελ.15).

Εικόνα 54. Το προσωπικό του νοσοκομείου “Χιρς” το 1939¹⁷⁹.

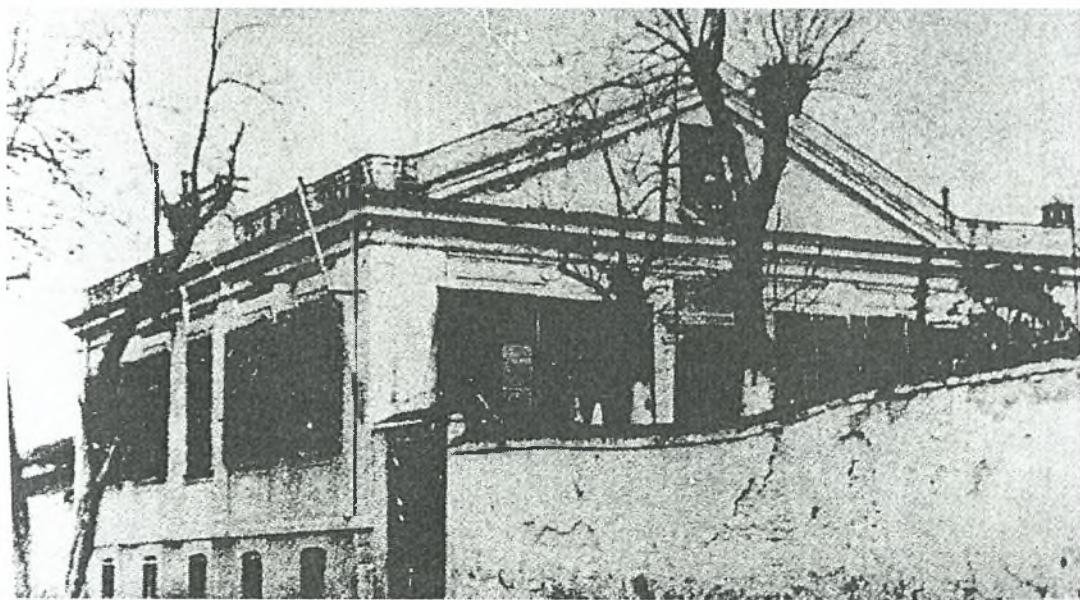

Εικόνα 55. Ο Μύλος Αλατίνι, ο μεγαλύτερος όλης της Ανατολής. (Από το βιβλίο του Ν. Μουτσόπουλου «Θεσσαλονίκη 1900-1917»¹⁸⁰).

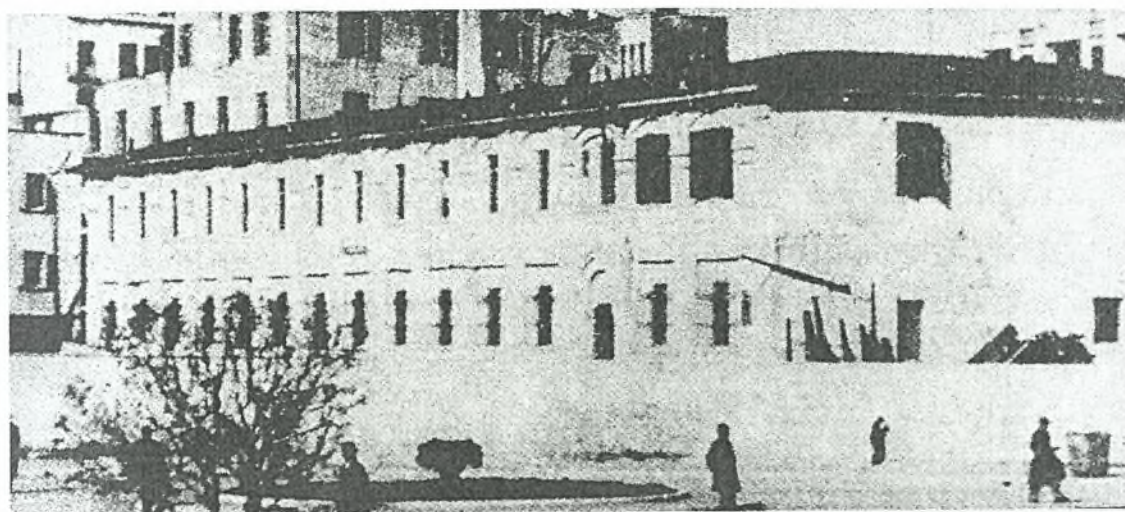
¹⁷⁸ «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης» *Χρονικά*, 122 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1992), σελ.15.

¹⁷⁹ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.89.

¹⁸⁰ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.37.

Εικόνα 56. Το άσυλο ψυχοπαθών Λιέτο Νόαχ.
 Αρχείο Ι.Κ.Θ. (Αλμπέρτος Ναρ, βιβλίο: Μελέτες και άρθρα για την Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης¹⁸¹).

Εικόνα 57. Η Σχολή της «Alliance Israélite Universelle» (Κολέγιο Αλλατίνι).
 Αρχείο Ι.Κ.Θ.¹⁸².

¹⁸¹ Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμένη επί ακτής θαλάσσης*, University Studio Press 1997,σελ.170.

¹⁸² Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμένη*, σελ. 147.

Εικόνα 58. Μαθητές της Alliance στις αρχές του 20ου αιώνα.
Φωτογραφία του Paul Zerpci. Αρχείο Ι.Κ.Θ.
(Αλμπέρτος Ναρ, βιβλίο: Μελέτες και άρθρα για την Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης¹⁸³).

Εικόνα 59. Συσσίτιο άπορων μαθητών στο σχολείο της Alliance¹⁸⁴.

¹⁸³ Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμήλη*, σελ.162.

¹⁸⁴ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.52.

Εικόνα 60. Θεσσαλονίκη, 16ος αιώνας: Διανομή ματισμού στους μαθητές της σχολής Ταλμούδ Τορά. Υαλογραφία – Μουσείο της Διασποράς. Τελ Αβίδ^{185,186}.

Εικόνα 61. Περιθαλπόμενες του ορφανοτροφείου Θηλέων Αμποάβ το 1927. Αρχείο Ι.Κ.Θ.

(Αλμπέρτος Ναρ, βιβλίο: Μελέτες και άρθρα για την Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης¹⁸⁷).

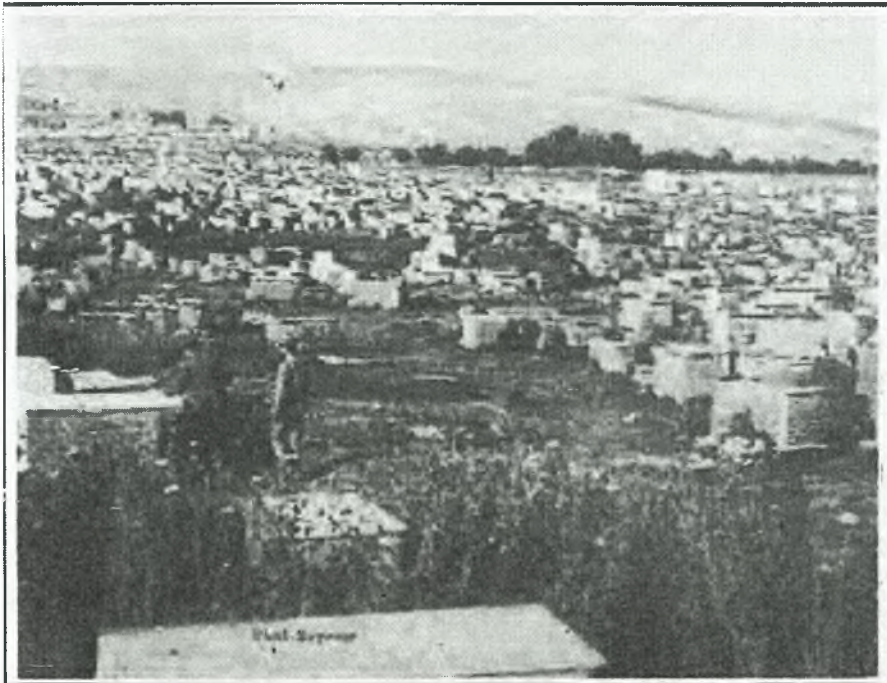
¹⁸⁵ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» Χρονικά, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.53.

¹⁸⁶ Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμήλη*, σελ.14.

¹⁸⁷ Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμήλη*, σελ.163.

Εικόνα 62. Αποψη του Εβραϊκού Νεκροταφείου Θεσσαλονίκης πριν από την καταστροφή του από τους Ναζί. Αρχείο Ι.Κ.Θ.¹⁸⁸

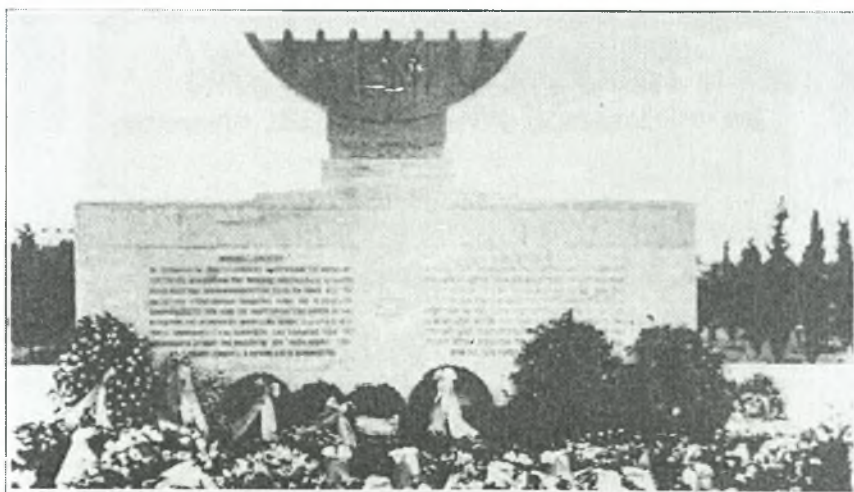
Εικόνα 63. Εβραϊκό Νεκροταφείο¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμήλη*, σελ.147.

¹⁸⁹ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.25.

Εικόνα 64. Στελέχη της Φιλανθρωπικής οργάνωσης Ματανώθ Λαεβιονίμ το 1926. Η οργάνωση αυτή ιδρύθηκε το 1901. Παρέθετε καθημερινά γεύματα στους άπορους μαθητές των Εβραϊκών σχολείων της Θεσσαλονίκης. Καθήμενος στο κέντρο ο Μητροπολίτης Γεννάδιος. Αριστερά του ο Δήμαρχος Θεσσαλονίκης Μηνάς Πατρίκιος¹⁹⁰.

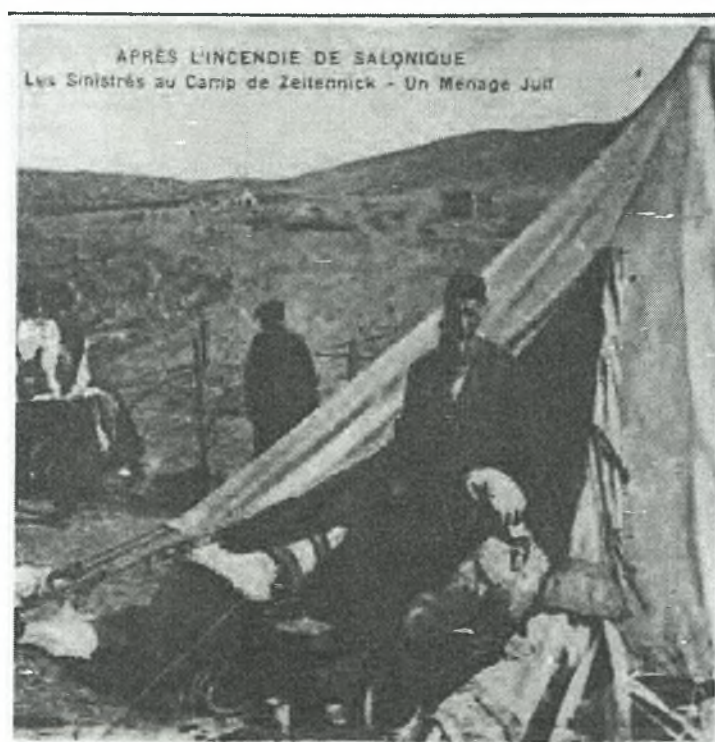
Εικόνα 65. Νινήμης ένεκεν. Το μνημείο των Ισραηλιτών Θεσσαλονίκης¹⁹¹.

¹⁹⁰ Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμένη*, σελ.171.

¹⁹¹ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.83.

Εικόνα 66. Ερείπια της ιστορικής Συναγωγής «Καταλάν» μετά την πυρκαγιά του 1890¹⁹².

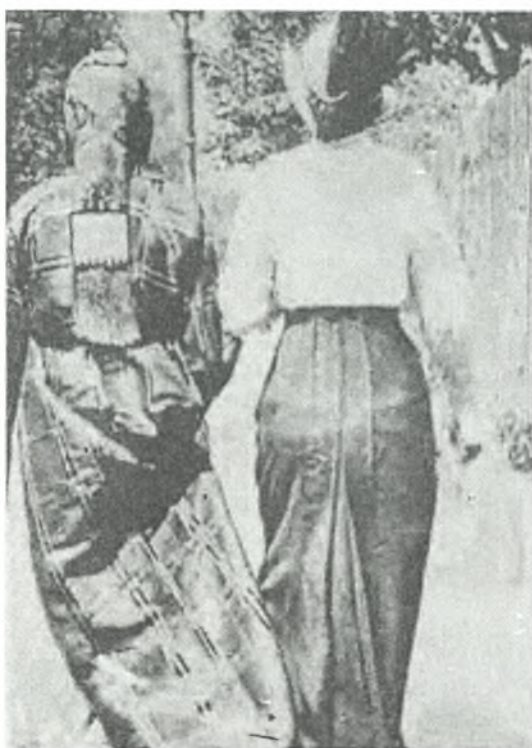
Εικόνα 67. Μετά την πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης, στο στρατόπεδο Zeifennick, μία οικογένεια Εβραίων¹⁹³.

¹⁹² «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.43.

¹⁹³ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.27.

Εικόνα 68. Εβραϊκή συνοικία μετά την πυρκαγιά του 1917.

Εικόνα 69. Χαρακτηριστική φωτογραφία των κοινωνικών αλλαγών στη ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Η μητέρα με την παραδοσιακή ενδυμασία, ενώ η κόρη είναι ντυμένη με την παριζιάνικη μόδα¹⁹⁴.

¹⁹⁴ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.32.

Εικόνα 70. Σεμπατάι Σεβή.

Συναγωγές	Προέλευση μελών	Χρόνος ίδρυσης
1) «Ετς Αχαΐμ βε ετς Ααδάτ»	Ρωμανική	1ος αϊ. μ.Χ.
2) «Ασκενάζ»	Ασκεναζική (Κεντρικής Ευρώπης)	1376
3) «Προβιναια»	Γαλλία (Προβηγκία)	1394
4) «Ιτάλια Γισσάν»	Ιταλία	1423
5) «Γκέρους Σεφεράδ»	Ισπανία	1492
6) «Καστίλια»	Ισπανία (Καστίλη)	1492
7) «Μαγιόρ Ρισών»	Ισπανία (Μαγιόρκα)	1492
8) «Καταλάν Γισσάν»	Ισπανία (Καταλωνία)	1492
9) «Αραγκόν»	Ισπανία (Αραγών)	1492
10) «Ισμαέλ»	Ιταλία (Καλαβρία)	1497
11) «Πούλια»	Ιταλία (Απούλια)	1502
12) «Σισίλια Γισσάν»	Ιταλία (Σικελία)	1505
13) «Λισμπόν Γισσάν»	Πορτογαλία (Λισσαβών)	1510
14) «Ταλμούδ Τορά Αγκαδόλ»	Κεντρική Συναγωγή	1520
15) «Πορτογκάλ»	Πορτογαλία	1525
16) «Εστρούκ»	Ιταλία (Απούλια)	1535
17) «Καταλάν Χαδάς»	Ισπανία (Καταλωνία)	16ος αιώνας
18) «Μαγιόρ Σενή»	Ισπανία (Μαγιόρκα)	16ος αιώνας
19) «Έβορα»	Πορτογαλία	1535
20) «Λισμόν Χαδάς»	Πορτογαλία (Λισσαβών)	1536
21) «Νεβέ Σαλώμ»	Ιταλία (Καλαβρία)	1537
22) «Οτράντο»	Ιταλία	1537
23) «Κιάνα»	Ιταλία (Καλαβρία)	1545
24) «Νέβε Σεδέκ»	Ιταλία (Καλαβρία)	1550
25) «Γιαχιά»	Πορτογαλία	1560
26) «Σισίλια Χαδάς»	Ιταλία (Σικελία)	1562
27) «Μπέθ Ααρών»	Ιταλία (Σικελία)	1575
28) «Ιτάλια Χαδάς»	Ιταλία	1582
29) «Ιτάλια Σιαλώμ»	Ιταλία	1606
30) «Σιαλώμ»	Μικτή	1608
31) «Αρ Γκαβόα»	Ιταλία (Απούλια)	1663
32) «Μογραμπής»	Βόρεια Αφρική	17ος αιώνας

Εικόνα 71. Συναγωγές που λειτουργούσαν μετά το 1680 έως 1943¹⁹⁵.

¹⁹⁵ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» Χρονικά, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.49.

Εικόνα 72. Διαφημίσεις Εβραϊκών καταστημάτων στο ετήσιο ημερολόγιο «Διάττων Αστήρ» του 1924. (Χρονικά, τ.70, σελ. 58)

Εικόνα 73. Απρίλιος του 1943, οι Εβραίοι υποχρεούνται να φέρουν το κίτρινο άστρο. Η φωτογραφία ανήκει στον κ. Δαβίδ Σιών, τον μόνο επιζώντα. Οι τρεις φίλοι του εξοντώθηκαν στο Άουσβιτς-Μπρεγκενάου. Από αριστερά όρθιοι: Αλμπέρ Ναχμίας, Δαβίδ Σιών, Ινο Αλγκάβα. Καθισμένος: Ζακ Μαράς. (Αλμπέρτος Ναρ, βιβλίο: Μελέτες και άρθρα για την Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης. "Κεϊμένη επί ακτή Θαλάσσης...", σελ. 222)

Εικόνα 74. Η φοβερή ώρα της συγκεντρώσεως στην πλατεία Ελευθερίας. Η αρχή του τέλους των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης¹⁹⁶.

Εικόνα 75. 11 Ιουλίου 1942. Οι Ναζί βασανίζουν Εβραίους στην πλατεία Ελευθερίας. Αρχείο Ι.Κ.Θ.¹⁹⁷.

Εικόνα 76. Στο σταθμό των τρένων. Τελευταίες στιγμές των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα. Από τους 56.000 θα επέστρεφαν μόλις 1.950¹⁹⁸.

¹⁹⁶ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.82.

¹⁹⁷ Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμένη*, σελ.208.

¹⁹⁸ «Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), σελ.75.

Εβραίοι και Φιλανθρωπία

Ένας πολύ σημαντικός παράγοντας στη ζωή των εβραίων, ο οποίος χρήζει αναφοράς και μελέτης, είναι η φιλανθρωπία. Ο λαός αυτός έχει περάσει πολλές δοκιμασίες και έχει καταφέρει να διαβιώσει έπειτα από ποικίλα προβλήματα που συνάντησε στο διάβα του, κατά το πέρασ των αιώνων· διωγμοί, κατατρεγμοί, πογκρόμ απαρτίζουν την ιστορία αυτού του έθνους.

Όπως αναφέρει ο Μπαρούχ Σιμπή^{199,200}, συνήθως όταν μία μάνα νανουρίζει το νεογέννητο μωρό της, σκέφτεται το πως αυτό θα μεγαλώσει και θα γίνει το καμάρι της. Όμως τα πράγματα για μία εβραία μάνα διαφέρουν, αυτή σκέφτεται αν και πως το σπλάγχο της θα μεγαλώσει, αλλά και το αν η ίδια θα είναι εκεί για να το καμαρώσει. Ανά τους αιώνες έχουν εμφανιστεί πλήθος σφαγέων, που επικαλούμενοι μια πολιτική άποψη ή μία άρρωστη ιδεολογία, ή ακόμη ακολουθώντας έναν ηγέτη που «οραματίζεται ένα καλύτερο μέλλον» κατέτρεξαν, σκότωσαν ή και εξολόθρεψαν το εβραϊκό στοιχείο από τα κράτη στα οποία ζούσε για γενεές ολόκληρες. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην ύπαρξη πληθώρας ταλαιπωρημένων και κατατρεγμένων Εβραίων· ορφανά, άστεγοι, άποροι, και απροστάτευτες υπάρξεις συχνά χρήζουν επείγουσας και άμεσης βοήθειας-ενίσχυσης στα πλαίσια της Εβραϊκής κοινότητας. Αυτό αποτέλεσε μία πολύ σημαντική παράμετρο στον τρόπο ζωής και στην ίδια τη διάρθρωση και τη δομή της κοινωνίας των Ισραηλιτών.

Λέξη «ελεημοσύνη» ή «Φιλανθρωπία» (με τη σημερινή έννοια), δεν υπάρχει στην Εβραϊκή γλώσσα. Ελεημοσύνη θα λέγαμε ότι είναι η βοήθεια που παρέχεται στον αναξιοπαθόντα για να ανακουφιστεί προσωρινά, ενώ φιλανθρωπία η προσπάθεια να βοηθηθεί αυτός που έχει ανάγκη, με σκοπό να ορθοποδήσει και να παράγει μόνος του αυτά που του είναι απαραίτητα για να επιβιώνει. Η λέξη που υπάρχει στην Εβραϊκή γλώσσα είναι «Τσεδακά», η οποία αν μεταφραστεί, σημαίνει «δικαιοσύνη». Με αυτή τη λέξη υπονοείται το ηθικό χρέος των ανθρώπων για την προσπάθεια επικράτησης δικαιοσύνης ανά τον κόσμο, όσο περισσότερο και όπου αυτή μπορεί να επιτευχθεί. Οι έχοντες καλούνται να παρέχουν βοήθεια στους αναξιοπαθόντες, έχοντας ηθική υποχρέωση απέναντι στο Θεό, αλλά και στο συνάνθρωπό τους, να δημιουργήσουν «δικαιοσύνη» στον κόσμο που ζουν, σύμφωνα με το Θέλημά Του.

¹⁹⁹ Μπαρούχ Σιμπή: «Οι Εβραίοι και η φιλανθρωπία. Κοινωνιολογική και Θρησκευτική ανάλυση», *Χρονικά*, 34 (Δεκέμβριος 1980), σελ. 3-5.

²⁰⁰ Μπαρούχ Σιμπή: «Κοινωνιολογικοί στοχασμοί. Οι Εβραίοι και η φιλανθρωπία», *Χρονικά*, 108(Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1989), σελ.23.

Ο καθένας λοιπόν έχει καθήκον ενώπιον του Θεού να ενδιαφέρεται έμπρακτα και αποτελεσματικά για την εξασφάλιση της κοινωνικής ισορροπίας και για την ύπαρξη πρόνοιας. Ακόμη ο άνθρωπος δεν πρέπει να ταπεινώνεται από άνθρωπο, κατά την Εβραϊκή θρησκεία. Μάλιστα αυτός που λαμβάνει βοήθεια θεωρείται ότι προσφέρει μία ηθική και ψυχική ικανοποίηση, άπειρα πολυτιμότερη από το βοήθημα που έλαβε. Η ενίσχυση που έλαβε κάποιος δεν έχει καταναγκαστικό και υποχρεωτικό χαρακτήρα, δηλαδή αυτός που την έλαβε δεν υποχρεούται να την επιστρέψει. Η υποχρέωση και η δέσμευση είναι ηθική, δηλαδή όταν κάποιος ξεπεράσει τα προβλήματά του και αποκτήσει κάποια άνεση και ευημερία, οφείλει να βοηθήσει κάποιον άλλο, ο οποίος το έχει ανάγκη. Με αυτόν τον τρόπο, ο κύκλος της αλληλοβοήθειας των Εβραίων συνεχίζεται αέναα. Άλλωστε αυτό αποτελεί και έναν από τους βασικούς μηχανισμούς στήριξης και αλληλοβοήθειας των Ισραηλιτών, ο οποίος μάλιστα τους βοηθάει σε μεγάλο βαθμό στην επιβίωση τους, παρά τις αντίξοες κατά καιρούς συνθήκες.

Για το Ταλμούδ (Αβόθ. 1,2) η ελεημοσύνη («Τσεδακά») αποτελεί μία από τις τρεις βάσεις της κοινωνικής ισορροπίας. Εκεί, καθορίζεται ότι ο κάθε Ιουδαίος έχει την υποχρέωση να διαθέτει το 1/10 της περιουσίας του για φιλανθρωπικούς σκοπούς (Κατουμπά 50α. Πεά 1, 15β), το οποίο μάλιστα πήρε υποχρεωτική μορφή κατά τον Μεσαίωνα. Ο Ραμπή Ακιβά έλεγε ότι: *«Ο Θεός πατέρας των πλουσίων και των φτωχών, επιθυμεί όπως οι μεν βοηθούν τους δε, γιατί έτσι ο κόσμος θα είναι μια φωλιά αγάπης»*. Στο βιβλίο του προφήτη Ησαΐα (58.7) εντέλλεται ο άνθρωπος να μοιράζεται το ψωμί με τον πεινασμένο και να δίνει ρούχα και στέγη στους έχοντες ανάγκη. Στο βιβλίο του Ιώβ (19,5) αναφέρεται ότι *«ο άνθρωπος πρέπει να είναι μάτια για τον τυφλό, πόδια για τον χωλό και πατέρας για τον φτωχό»*. Ενώ κατά τους ιεροδιδασκάλους, ο ενδεής έχει υποχρέωση να δεχτεί την ελεημοσύνη που του παρέχεται: *«Όποιος θέτει σε κίνδυνο τη ζωή του αρνούμενος να δεχτεί την ελεημοσύνη όταν τη χρειάζεται, διαπράττει έγκλημα»* (Πεά 8, 21β)²⁰¹.

²⁰¹ Σιμπή Μπαρούχ: *Κοινωνιολογικοί*, σελ. 23.

Ανά τους αιώνες η πραγματικότητα αυτή έχει ενσωματωθεί στην καθημερινή ζωή των Εβραίων. Αυτό διαφαίνεται από το πλήθος συλλόγων που έχουν σχηματιστεί τόσο στο εξωτερικό όσο και στις ελληνικές εβραϊκές κοινότητες. Παραπάνω αναφέρθηκαν φιλανθρωπικοί Ισραηλιτικοί σύλλογοι σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, όπως ο Φιλανθρωπικός και Πολιτισμικός σύλλογος Καβάλας²⁰². Ακόμη αναφέρθηκαν περιπτώσεις όπως αυτή της Φλώρινας, όπου η κοινωνία ήταν πολύ κλειστή, με ισχυρούς δεσμούς μεταξύ των μελών της, με δικό της τρόπο ζωής και δικές της αντιλήψεις. Εκεί παρατηρήθηκαν φαινόμενα, όπως η προικοδότηση άπορων κοριτσιών: όταν επρόκειτο να παντρευτεί μία φτωχή Εβραιοπούλα, ο θρησκευτικός ηγέτης «Χαχάμης», καλούσε τους Εβραίους της κοινότητας να συνεισφέρουν στην προίκα της²⁰³. Ενώ στον Βόλο από την πρώτη δεκαετία του 1900, ιδρύθηκαν διάφοροι φιλανθρωπικοί και άλλοι Σύλλογοι της κοινότητας, όπως ο «ΑΒΑΑΘ ΡΕΙΜ» (1901), τον οποίο διαδέχθηκε (το 1921) ο Σύλλογος Αλληλοβοήθειας «Αγουντάτ Αχίμ». Το 1910 συστήθηκε ο Σιωνιστικός Σύλλογος «Ποαλέ Σιών» και αργότερα η Αδελφότης Κυριών «Οζέρ Νταλίμ»²⁰⁴. Στις μέρες μας ελεημοσύνη, εκτός από την βοήθεια στον έχοντα ανάγκη, θεωρείται και απονομή βραβείων στους φτωχούς, αλλά και στους καλούς σπουδαστές, φοιτητές και λόγιους. Ακόμη λειτουργούν και επιδοτούνται και κατασκηνώσεις για τα νεαρά εβραϊόπουλα^{205,206}.

²⁰² Στεφανίδου Αιμιλία: *Η πόλη- λιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*. Διδακτορική Διατριβή Α.Π.Θ. Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Θεσσαλονίκη 1991, σελ.218-236 - Χατζηιωάννου: «Στοιχεία για τις Ισραηλιτικές κοινότητες της Ελλάδας», *Χρονικά*, 122 (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1992), 17-22, σελ.18-19 - Ρούσσοσ-Μηλιδώνης Μάρκος: «Οι Εβραίοι στην Καβάλα», *Χρονικά*, 148 (Μάρτιος - Απρίλιος 1997), 17, σελ. 17.

²⁰³ Τσομπάνος Γιάννης: «Η Ισραηλιτική Κοινότητα της Φλώρινας», *Χρονικά*, 124 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1993), 9-10, σελ. 10.

²⁰⁴ Ν.Κ.: «*Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου*», *Χρονικά*, 54(Δεκέμβριος 1982), 10-11, σελ. 11.

²⁰⁵ Σιμπή Μπαρούχ: *Οι Εβραίοι*, σελ. 3-5.

²⁰⁶ Σιμπή Μπαρούχ: *Κοινωνιολογικοί*, σελ. 23.

Εβραίοι, παιδεία, αθλητισμός (Ιδεολογική και κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση)

Η Εβραϊκή παράδοση ακολουθείται από έναν ιδιαίτερο τρόπο διατροφής, από μια σειρά δηλαδή υγιεινών διατροφικών συνηθειών αλλά και από νηστείες, που στοχεύουν στην πρόληψη ασθενειών, στην προαγωγή της σωματικής υγείας και στην πνευματική διαύγεια (κασρούτ). Ακόμη σύμφωνα με την Εβραϊκή θρησκεία, κατά την διάρκεια των μεγάλων Θρησκευτικών γιορτών και το Σάββατο (Σαμπάτ), οι πιστοί υποχρεούνται να μη χρησιμοποιούν μεταφορικά μέσα αλλά να πηγαίνουν όπου χρειάζεται με τα πόδια. Οι κανόνες αυτοί στοχεύουν στην διαπαιδαγώγηση των ανθρώπων, δημιουργώντας συνειδητό σεβασμό για το σώμα τους. Ο σεβασμός αυτός γίνεται προσπάθεια να επιτευχθεί, μέσω της πειθαρχίας. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η γυμναστική και το αθλητικό ιδεώδες δεν θα μπορούσε να αφήσει ασυγκίνητους τους Ισραηλίτες ανά τον κόσμο.

Στην Ελλάδα η άθληση βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}. Σημαντικό αθλητικό γεγονός αποτέλεσε η αναβίωση των Ολυμπιακών αγώνων το 1896, όπου η αθλητική πρακτική και το θέαμα νομιμοποιήθηκαν. Ακόμη πλήθος γυμναστικών συλλόγων με έντονο ιδεολογικό και εθνικό χαρακτήρα συστάθηκαν, όπως: Απόλλων, ο Πανιώνιος, Πανελλήνιος, ο Εθνικός Όμιλος Αντισφαίρισης, ο Σύνδεσμος Ελληνικών και Γυμναστικών Σωματείων ΣΕΑΡΣ (1897), ο οποίος μετονομάστηκε σε ΣΕΓΑΣ το 1928. Μάλιστα το 1899 η σωματική άσκηση που μέχρι τότε ήταν περιφρονημένη και ταυτισμένη με τη χειρωνακτική εργασία, εισχώρησε στην εθνική εκπαίδευση με νόμο. Το γυμνασμένο σώμα που θέτονταν στην υπηρεσία της πατρίδας, αποτελούσε πρότυπο για τους νέους και τις νέες.

Η γυμναστική απέκτησε σύμφωνα με τις κοινωνικοπολιτισμικές επιταγές της εποχής, παιδαγωγικό, αισθητικό και εθνικό χαρακτήρα. Οι εβραίοι, οι οποίοι δεν είχαν δικό τους κράτος, από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα προσπάθησαν να ενταχτούν στα κράτη που ζούσαν²⁰⁷. Έτσι, πλήθος σημαντικών Εβραίων αθλητών εμφανίστηκαν στα κράτη όπου κατοικούσαν, όπως ο Ντάνιελ Μεντόζα ή Μεντόζα ο Εβραίος, ο οποίος κατείχε τα σκήπτρα του Μποξ στην Αγγλία και πολλοί άλλοι. Όχι μόνο στο εξωτερικό αλλά και στην Ελλάδα εμφανίστηκαν σημαντικοί αθλητές, και ιδιαίτερα στην πόλη της Θεσσαλονίκης όπου ο πληθυσμός της, περίπου μέχρι και το 1922, αποτελούνταν κατά το ήμισυ από Ισραηλίτες²⁰⁸.

²⁰⁷ Ζάικος Νίκος: *Γυμναστικός Σύλλογος Μακαμπή Θεσσαλονίκης 1908- 2010*, Έλληνες Εβραίοι Αθλητές και Αθλήτριες. Η Συμβολή της Θεσσαλονίκης, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης 2010, σελ.16.

²⁰⁸ Χεκίμογλου Ευάγγελος- Χεκίμογλου Αχιλλέας: *Ημερολόγιο 2004- Τα Πρώτα Βήματα του Αθλητισμού στη Βόρεια Ελλάδα, 1900-1960*, Εκδόσεις Κέρκυρα 2003, σελ.21.

Κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα πλήθος δυσχερειών επικρατούσαν όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στο εξωτερικό. Φτώχεια, και ανεργία μάστιζαν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, με αποτέλεσμα να γίνονται μεγάλες προσπάθειες για την επαγγελματική χειραφέτηση της νέας γενιάς. Το γεγονός αυτό, οδήγησε στην ανάγκη δημιουργίας εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, τα οποία θα ήταν ικανά να διδάξουν και να καταρτίσουν επαρκώς τους νέους, σύμφωνα με τις ανάγκες της νέας εποχής. Μάλιστα περίπου από το 1720 και μετά οι σχέσεις της Εβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης με τη Γαλλία σταδιακά συσφίχθηκαν, ενώ μία νέα οργάνωση συστήθηκε στο Παρίσι το 1860, η «Alliance Israélite Universelle»²⁰⁹, σύμφωνα και με τα πρότυπα του διαφωτισμού και της βιομηχανικής επανάστασης. Σκοπός της, ήταν το να εκσυγχρονίσει τη νεολαία των Εβραίων, η οποία θα μεταλαμπάδευε σταδιακά και στην οικογένειά της, τα όσα θα αφομοίωνε. Ακόμη, αποσκοπούσε στο να διαπαιδαγωγήσει τους νέους και να τους γαλουχήσει, σύμφωνα με τα νέα πρότυπα της εποχής, αλλά και στον να αυξήσει την εθνική τους συνείδηση, ώστε να διαβιούν καλύτερα στις χώρες όπου διέμεναν. Για να επιτευχθούν τα παραπάνω, το 1962 συστήθηκε νέο εκπαιδευτικό σύστημα, όπου εκτός από την θρησκευτική ενσωμάτωσε και τη κοσμική παιδεία, ενώ διδάσκονταν στους αδαείς μαθητές και τέχνες. Από το 1873 (επιτροπή της Αλλιάνς υπήρχε ήδη από το 1864 στη Θεσσαλονίκη), λειτουργούσε στη Θεσσαλονίκη το πρώτο σχολείο Αρρένων, στο οποίο μάλιστα φοιτούσαν και μη Εβραίοι μαθητές, ώστε να προωθηθεί η αλληλοεκτίμηση, η αγάπη και ο σεβασμός μεταξύ των μαθητών, με απώτερο σκοπό την ειρηνική συμβίωση των διαφορετικών εθνοτήτων²¹⁰. Λίγο αργότερα δημιουργήθηκαν και μεικτά σχολεία (όσον αφορά το φύλο των μαθητών) και η μόρφωση των γυναικών δεν υστερούσε. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Εβραϊκό τρόπο σκέψης αυτή είναι απαραίτητη. Η γυναίκες είναι αυτές που ασχολούνται κατά κύριο λόγο με την ανατροφή των παιδιών, άρα αυτές είναι σε μεγαλύτερο βαθμό υπεύθυνες και για την διαπαιδαγώγησή τους. Έτσι, το γεγονός αυτό καθιστά απαραίτητη την μόρφωσή τους. Μάλιστα, ήδη από το Σεπτέμβριο του 1974 είχε ιδρυθεί παρθεναγωγείο, ενώ το 1910 υπήρχαν 6 παρθεναγωγεία και 3 τεχνικές σχολές για γυναίκες.

²⁰⁹ Ζάικος Νίκος: *Γυμναστικός Σύλλογος Μακαμπή Θεσσαλονίκης 1908- 2010, Έλληνες Εβραίοι Αθλητές και Αθλήτριες. Η Συμβολή της Θεσσαλονίκης*, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης 2010, σελ.15.

²¹⁰ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.16.

Σιγά-σιγά τα χρόνια πέρασαν και οι αντιλήψεις άλλαξαν. Η ισότητα των λαών επικυρώθηκε από τη γενική ιστορία και η μελέτη της εβραϊκής ιστορίας νομιμοποιήθηκε. Άλλη μία σημαντική οργάνωση ήταν η Γερμανική Χίνσμπερέιν ντερ Ντόιτσην Τζούντεν του Βερολίνου, η οποία ιδρύθηκε το 1908 από επιφανείς Γερμανοεβραίους²¹¹. Τη βοήθειά της ζήτησε ο ραβίνος Ιακώβ Μείρ για να ιδρύσει Σιωνιστικά σχολεία, τα οποία θα αντιστάθμιζαν την επιρροή της Αλλιάνς. Και αυτή η οργάνωση, όπως η Αλλιάνς στόχευε στην βελτίωση της κοινωνικής κατάστασης των ομοθρήσκων Εβραίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ η διδασκαλία πολλών μαθημάτων γινόταν στην εβραϊκή γλώσσα (αντίθετα με τα σχολεία της Αλλιάνς). Ακόμη, γινόταν προσπάθεια να ενταχθεί η άθληση και η κίνηση στην σχολική τάξη και επικεντρώνονταν στην προσωπική ανάπτυξη και στην ενίσχυση της πειθαρχίας του μαθητή.

Το έργο της εκπαιδευτικής και πολιτισμικής ανανέωσης δεν περιορίστηκε μόνο στα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Επιπροσθέτως, δημιουργήθηκαν ποικίλες οργανώσεις και σύλλογοι. Οι απόφοιτοι των σχολών της Αλλιάνς εγγράφονταν στο Σύλλογο Αποφοίτων της Αλλιάνς, που ιδρύθηκε το 1897 και σε μικρό χρονικό διάστημα, αριθμούσε 150 μέλη²¹². Σύμφωνα με το καταστατικό του (1908), αποσκοπούσε στην φυσική, ηθική και πνευματική διαμόρφωση της νεολαίας και στο να δημιουργηθούν δεσμοί μεταξύ των νέων Εβραίων, ενώ αποτέλεσε πρότυπο της κοινωνικής αναδιοργάνωσης των Ισραηλιτών. Επιπλέον και οι Εβραίες της Θεσσαλονίκης δημιούργησαν αξιόλογους συλλόγους, όπως τη Μπιεμφεζάνς, την οποία ίδρυσαν τον 1895 οι απόφοιτες της Αλλιάνς. Το 1905 ιδρύθηκε από τις απόφοιτες του σχολείου Ισαάκ Πελαντού, ο Σύλλογος Υποστήριξης Ορφανών Κοριτσιών και το 1909 ο Θυγατρικός Σύλλογος των αποφοίτων μαθητριών της Αλλιάνς Ασοσιασιόν ντε Ζανσιάν Αλέβ. Ακόμη, τον Απρίλιο του 1908, ιδρύθηκε η Νέα Λέσχη Φιλαλληλών, που στόχευε αρχικά στην ηθική και υλική ανόρθωση του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης, με δημιουργία σχολής τεχνών και επαγγελμάτων²¹³. Μετέπειτα σχηματίστηκε νέα οργάνωση Εβραϊκού Εθνικού προσανατολισμού που ονομάστηκε Νέα Λέσχη, η οποία προήλθε από σχίσμα του Συλλόγου Αποφοίτων της Αλλιάνς, λόγω ιδεολογικών διαφωνιών των μελών της (εθνικισμός-Σιωνισμός).

²¹¹ Λιάκος Αντώνης: *Η Εμφάνιση των Νεανικών Οργανώσεων- Το Παράδειγμα της Θεσσαλονίκης*, Λωτός 1988, σελ.34.

²¹² Rodrigue Aron: «Jewish Society and Schooling in a Thracian Towh: The Alliance Israelite Universelle in Demotica, 1897-1924» *Jewish Social Studies* 45 (Summer - Autumn, 1983), 263-286, p.270.

²¹³ Λιάκος: *Η Εμφάνιση*, σελ.35-39.

Άλλος ένας σημαντικός σύλλογος ήταν η Μακαμπή. Η Μακαμπή ιδρύθηκε το 1908 και ξεκίνησε ως ένας πολιτιστικός – αθλητικός σύλλογος, που είχε ως σκοπό το να προσελκύσει τους νέους. Ήταν ένας σιωνιστικός σύλλογος που προσπαθούσε να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των νέων Ισραηλιτών²¹⁴. Η Μακαμπή προσέλκυε και εκπαιδευε νέους μέσα από ποικίλες πολιτιστικές δραστηριότητες όπως με:

- Τμήματα προσκόπων.
- Ειδικά αθλητικά τμήματα.
- Γυμναστικές επιδείξεις.
- Μεικτή χορωδία όπου τραγουδούσαν εβραϊκά και ισπανοεβραϊκά άσματα.
- Ορχήστρα πνευστών οργάνων.
- Καλλιτεχνικές δραστηριότητες.
- Παρουσίαση θεατρικών παραστάσεων.
- Δημόσιες τελετές.
- Εκδηλώσεις με λόγους που προσφωνούσαν μέλη του σιωνιστικού κινήματος.
- Διαλέξεις πάνω σε εθνικά θέματα και πάνω στον σιωνισμό.
- Εκδρομές στα περίχωρα.

Οι τελετές και οι παραστάσεις των Μακαμπαίων ήταν ιδιαίτερα αγαπητές στο Εβραίο της Θεσσαλονίκης. Στις παρελάσεις που οργάνωναν, οι Μακαμπαίοι φορούσαν ειδική στολή και κρατούσαν ειδική σημαία με το έμβλημα του Συλλόγου, στο οποίο μάλιστα αναγραφόταν η πρόταση «Νους υγιής εν σώματι υγιεί»²¹⁵. Μετά το 1910, που άλλαξε η παλαιά, σύμφωνα με την Οθωμανική νοοτροπία, ανεκτική στάση των Νεότουρκων, δόθηκε περισσότερο βάρος στην αθλητική δραστηριότητα του συλλόγου. Άλλωστε το πρότυπο του νέου Εβραίου, είχε αρχίσει να στρέφεται προς τη δημιουργία ατόμων ικανών να προστατεύσουν τον εαυτό τους και την πατρίδα τους, έχοντας μία καλή φυσική κατάσταση²¹⁶. Στην αλλαγή του προσανατολισμού του συλλόγου, ηγετικό ρόλο έπαιξε ο δημοσιογράφος Αβραάμ Ρικανάτι, ο οποίος συγκέντρωσε γύρω του έναν στενό κύκλο φίλων και συνεργατών.

²¹⁴ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.22.

²¹⁵ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.18.

²¹⁶ Eisen George: «Jewish History and the Ideology of Modern Sport: Approaches and Interpretations», *Journal of Sport History*, 25(Fall, 1998), 482-522, p. 489.

Το 1912 έγινε ακόμα πιο ευρύς ο σύλλογος και αποτέλεσε πλατιά λαϊκή κίνηση, μάλιστα ιδρύθηκε και ένα παράρτημα για νέες το οποίο είχε μεγάλη απήχηση (120 μέλη με την ίδρυσή του). Από το 1913 η Μακαμπή είχε 600 μέλη και το συμβούλιο της εξέδιδε ετήσιο δελτίο 60 σελίδων, το Ελ Μακαμπαίος (ο Μακαμπαίος), το οποίο περιείχε άρθρα πολιτικής ενημέρωσης και λογοτεχνικά κείμενα. Μετά το 1913 τα μέλη της Μακαμπή αυξήθηκαν και δημιουργήθηκαν νέες αθλητικές ομάδες και παραρτήματα στις Εβραϊκές Συνοικίες. Το 1915 προέκυψαν ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα στα ηγετικά στελέχη του συλλόγου: κάποιοι υποστήριζαν ότι έπρεπε να ενταχθούν στην Κεντρική Σιωνιστική Ομοσπονδία ενώ άλλοι, με επικεφαλής τον Ριγκανάτι, ότι έπρεπε να παραμείνει ανεξάρτητη η Μακαμπή, ώστε να είναι πιο προσιτή στην ανένταχτη νεολαία²¹⁷. Η διαφωνία κατέληξε με την ψήφιση της ένταξης στην Κεντρική Σιωνιστική Ομοσπονδία από το διοικητικό συμβούλιο και ο Ριγκανάτι με τους υπόλοιπους διαφωνούντες παραιτήθηκαν και ίδρυσαν άλλους συλλόγους, αναθεωρητικής κυρίως κατεύθυνσης, όπως την Ισράχη, την Μπεντάρ και την Ακόαχ. Η Μακαμπή από το 1919 περιορίστηκε μόνο στις αθλητικές της δραστηριότητες, ενώ δεχόταν και μη εβραίους αθλητές. Αλλά και πολλοί εβραίοι αθλητές, συναντώνται σε μη εβραϊκούς συλλόγους.

Μη ξεχνάμε ότι μέχρι το 1912 ή και το 1922 ακόμη, ο μισός πληθυσμός της πόλης ήταν Εβραίοι, οπότε είναι αναμενόμενο να αντιπροσωπεύονται σε όλες τις δραστηριότητες της πόλης, σε όλα τα επαγγέλματα και να υπάρχει πλήθος Εβραϊκών συλλόγων. Όσον αφορά την περίπτωση της Θεσσαλονίκης, Εβραίοι και μη Εβραίοι συνυπήρχαν και δραστηριοποιούνταν μαζί, ενώ υπήρχαν πάρα πολύ μικτοί σύλλογοι αθλητικοί και μη, όπου εμφανίζονται όλοι οι εκπρόσωποι της πόλης.

---

²¹⁷ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.22.

Εβραίοι αθλητές και αθλήτριες²¹⁸

Όπως αναφέρθηκε, ο συστηματικός αθλητισμός στην Ελλάδα ξεκίνησε έπειτα από το 1896, ενώ στην αρχή συγκέντρωνε κυρίως μέλη της αστικής τάξης. Ήδη πριν από το 1896 είχε ιδρυθεί ο σύλλογος Sporting Club με 60 μέλη προερχόμενα από την αστική κοινωνία της Θεσσαλονίκης, συμπεριλαμβανομένων των μεγάλων οικογενειών Αλλατίνι, Μοδιάνο, Μορκούργο και υπό την προεδρία του Εμέκ Κάουμπερς (πρόξενος Βελγίου και πρόεδρος Εταιρείας Υδάτων Θεσσαλονίκης)²¹⁹. Το 1898 ιδρύθηκε το Τένις και Κρόκετ Κλάμπ, το οποίο δεχόταν τα μέλη του από την καλή κοινωνία της Θεσσαλονίκης, ανεξαρτήτου θρησκείας. Ακολούθησαν αθλητικά τμήματα των διακεκριμένων σχολών της πόλης, όπως ο Σύλλογος των Αποφοίτων της Αλλιάν (1897). Την πρώτη Ιουλίου 1899 ιδρύθηκε η Ένωσις Φιλομούσων, ανοικτή μόνο σε Έλληνες Χριστιανούς Ορθόδοξους, που από το 1902 περιλάμβανε τον αθλητισμό. Όμως το πρώτο κατεξοχήν αθλητικό σωματείο που ιδρύθηκε ήταν η «Ουνιόν Σπορτίβ», το 1902²²⁰. Σ' αυτήν συμμετείχαν εβραίοι και χριστιανοί, αλλά και μέλη από τις ξένες παροικίες, ενώ σ' αυτήν οφείλεται και η πρώτη εμφάνιση του ποδοσφαίρου. Τον Απρίλιο του 1905 διεξήχθη ο πρώτος επίσημος ποδοσφαιρικός αγώνας, μεταξύ της Ουνιόν Σπορτίβ και της Ένωσις Φιλομούσων. Το 1906, που άρχισε να διαδίδεται περισσότερο ο αθλητισμός, η Ουνιόν Σπορτίβ οργάνωσε τους πρώτους αγώνες αντοχής, από τον Λευκό Πύργο έως τον κήπο πριγκίπων, Μπεχτισινάρ, ενώ παράλληλα διατηρούσε και τμήμα ξιφασκίας.

Σημαντικός Γυμναστικός Σύλλογος της Θεσσαλονίκης ήταν η Μακαμπή, η οποία αρχικά εστιάστηκε στο άθλημα της Γυμναστικής και στη διοργάνωση ομαδικών επιδείξεων και παρελάσεων. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι Αβραάμ Εσκενάζι, Σαπετάι Φρανσέζ, Λέων Πίνχας, Αβραάμ Μαλάχ, Μεναχέμ Βουρλά και ο γυμναστής Ααρών Πάρδος. Ακόμη, εκτός από αθλητικές συναντήσεις και πολιτιστικές εκδηλώσεις, παρείχε και κοινωνικό έργο (π.χ. περίθαλψη Εβραίων προσφύγων, οι οποίοι από τη Ρωσία μετέβηκαν στην Παλαιστίνη, περνώντας από τη Θεσσαλονίκη).

²¹⁸ Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμένη*, σελ.

²¹⁹ Molho Rena: «Les Juifs en Grèce au XXe siècle», *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 71(2003), 39-48, p.40.

²²⁰ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.16.

Παράλληλα μ' αυτήν και τον Ηρακλή, ιδρύθηκαν και άλλα εβραϊκά σωματεία όπως της Αλλιάνς, η Ένωση των παλαιών μαθητών της γαλλογερμανικής σχολής Γκατένιο, η Προγκρές Σπορτίβ (Αθλητική Πρόοδος), τα οποία είχαν ισχυρές ποδοσφαιρικές ομάδες και αθλητικά τμήματα²²¹. Ανάμεσα στα μέλη των οποίων διακρίνονται οι πρώτοι σπουδαίοι Εβραίοι ποδοσφαιριστές: Γκορμεντζάνο, Λεβή, Κλάιμπερ, Μπρέχτερ, Ζακ Ναάρ, Σίλερ, Νατζαρίτ, Ναχμίας, Μπαρού.

Το 1920 υπήρχαν διάφορα σωματεία που διατηρούσαν τμήματα αθλητισμού όπως η Ισραχή, με ομάδες ποδοσφαίρου, ποδηλασίας και κλασσικού αθλητισμού, το σωματείο Μάξ Νορδάου, Θεόδωρος Χέρζιν και ο Γυμναστικός Ισραηλιτικός Σύνδεσμος Ακόαχ. Η Ακόαχ ιδρύθηκε το 1924 με σκοπό τη διαμόρφωση τέλειων Ελλήνων πολιτών και χρηστών Ισραηλιτών, μέσω της σωματικής και διανοητικής ανάπτυξης, αλλά και της σύσφιξης σχέσεων Ελλήνων-Ισραηλιτών²²². Γύρω στο 1920 αριθμούσε 400 μέλη και διατηρούσε τμήματα ποδοσφαίρου, ποδηλασίας, κλασσικού αθλητισμού, ναυτικών αθλημάτων, γυναικείου αθλητισμού και προσκοπικές ομάδες. Διέθετε γήπεδο με αθλητικές εγκαταστάσεις, το οποίο της το παραχώρησε ο Ισαάκ Μοδιάνο, στην οδό Τομπάζη. Τόσο η Μακαμπί όσο και η Ακόαχ διέθεταν άρτια οργανωμένα προσκοπικά τμήματα, η κοινωνική συμβολή των οποίων φάνηκε ιδιαίτερα με την πυρκαγιά του 1917, όπου οι πρόσκοποι βοηθούσαν με αυτοθυσία τους πληγέντες, τόσο κατά τη διάρκειά της φωτιάς, όσο και έπειτα. Άλλωστε ο προσκοπισμός αποσκοπούσε στην δημιουργία καλών πολιτών και στρατιωτών²²³.

Στην πόλη της Θεσσαλονίκης, όπως είναι αναμενόμενο, πραγματοποιούνταν αγώνες μεταξύ των Γυμναστικών Συλλόγων που υπήρχαν, χριστιανικών και εβραϊκών. Παραδείγματος χάριν το 1913 διεξήχθη στο γήπεδο της Αλλιάνς, το οποίο βρισκόταν δίπλα στο νοσοκομείο Χιρς, το πρώτο πρωτάθλημα ποδοσφαίρου. Στους αγώνες αυτούς συμμετείχαν και η Ισραηλιτική Ένωση, η Προγκρές Σπορτίβ, η Γαλλογερμανική Σχολή, ο Ηρακλής²²⁴. Μάλιστα δεν παρατηρούνται ιδιαίτερα εμπόδια στην συμμετοχή εβραίων αθλητών, σε ομάδες που είχαν ιδρυθεί από χριστιανούς και το αντίστροφο. Επιπροσθέτως, κάποιες φορές αθλητικοί σύλλογοι «δανείζονταν αθλητές» ο ένας από τον άλλο, ασχέτως με το εάν είχαν ιδρυθεί από εβραίους ή χριστιανούς.

²²¹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.16-17.

²²² Tsokopoulos Vassias: «La formation de la vie sportive à Thessalonique (première moitié du XXe s) », *Études balkaniques*,11 (2004), 127-144, p.129.

²²³ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.25.

²²⁴ Tsokopoulos Vassias: *La formation*, p.139.

Το 1914 κατά τη διάρκεια του πρωταθλήματος ενίσχυσαν τον Ηρακλή οι Ουμβέρτος Ερρέρα, Ραούλ Νισσίμ, Μπενμαγιόρ, αλλά και ποδοσφαιριστές από τις ξένες παρειακές της πόλης. Ακόμη, όταν το 1914 πραγματοποιήθηκε ποδοσφαιρική συνάντηση μεταξύ της Αλλιάνς και του Εθνικού Αθηνών, η Αλλιάνς, η οποία κιόλας νίκησε, ενισχύθηκε από τους παίκτες του Ηρακλή: Λιόντα και Κίτσο²²⁵.

Η Μακαμπί παρουσίασε επιτυχή παρουσία στο άθλημα του ποδοσφαίρου, στα μέσα της δεκαετίας του 1920, όπου συμμετείχε στο πρωτάθλημα Θεσσαλονίκης Β΄ Κατηγορίας, μαζί με τις ομάδες: ΑΕΚ, Μέγας Αλέξανδρος, Νεολαία Τούμπας, Εργατικός Αστέρας, Όμιλος Θεσσαλονίκης, Όμιλος Ταχυδρομικών και Νέα Γενεά. Στο δυναμικό της Μακαμπί συμμετείχαν την εποχή εκείνη οι παίκτες: Γουλιέλμος Ερρέρα, Αλφρέδο Σάντζελ, Δαβίδ Ασέο, Νίκο Μπερεσί, Αλφρέδο Μορδό, Δαβίδ Κοένκα, Γιουδάι Ηλιέζεν, Σαμ Σαμπόρτα, Γαβριήλ Χασίδ, Ηλίας Σαλιτέλ, Δανιήλ Ναμίας, Ιωσήφ Στρούμσα, Πέπο Μπεράχα, Λέων Μπουρλά, Σεντόβ Χασίδ, Ααρών Χαλέγουα, Φρεντ Σπίτσερ, Μουσής Σαλιχέλ, Μωής Λεβή, Μενκάδος Μπεσόα, Νισίμ Μπενσασον. Η πορεία της ποδοσφαιρικής ομάδας της Μακαμπί συνεχίστηκε και τη δεκαετία του 30.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 υπήρξε μαζική συμμετοχή νέων Εβραίων σε ποικίλα αθλήματα, όπως αγώνες ανωμάλου δρόμου (υπό την αιγίδα της ΧΑΝΘ), ποδηλατικούς αγώνες, αγώνες στίβου εφήβων. Κάποιοι από τους Εβραίους αθλητές της περιόδου εκείνης είναι οι ακόλουθοι: Σεντόβ Μπενοζίλιο, Ζακ Αλαλούφ, Ιωσήφ Σαπόρτα, Ισαάκ Αλτζέφ, Νίκο Μπερισί, Μουσή Μπαταλόν, Τζι Ρεβάκ, Σαφή Σαραφαντή, Μισέλ Κοέν, Νίκο Ματαράσο, Χαίμ Μαρόν, Αλμπέρτ Εζρατή, και οι ποδηλάτες: Ανμπαστάρδο, Νατζαρίμ, Πεπιλόν, Μαγρίζο. Ακόμη η Μακαμπί και η Ακόαχ είχαν σημαντικές επιτυχίες και στο χώρο της Πετοσφαίρισης, αλλά και της Αντισφαίρισης, η οποία ήταν διαδεδομένη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην αστική τάξη. Γύρω στο 1925 δέσποζαν οι Ισραηλιτικοί σύλλογοι: Ράκετ Κλάμπ και Μισιόν Λαϊκ²²⁶.

²²⁵ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.98.

²²⁶ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.98.

Τον Ιούνιο του 1928 πραγματοποιήθηκαν, μεταξύ Σόφια- Θεσσαλονίκης, οι πρώτοι Διεθνείς Αγώνες Αντισφαίρισης στη Θεσσαλονίκη, στο γήπεδο του Ελληνικού Ομίλου Αντισφαίρισης. Μεταξύ των αθλητών αντισφαίρισης που συμμετείχαν ήταν ο Αμπραβανέλ, οι τενίστριες Σιμχά της Μισιόν Φρανσέζ και η Σαλέμ του Τένις Κλαμπ, οι οποίες μάλιστα επικράτησαν των αντιπάλων τους και συντέλεσαν στην ελληνική νίκη. Κατά τη δεκαετία του 30 συνεχίστηκαν οι επιτυχίες στην αντισφαίριση, με κορυφαίες τις αθλήτριες Κοέν και Σαλέμ. Την ίδια περίοδο, όσον αφορά την κολύμβηση, συμμετείχαν στην ομάδα του Άρη ο Σολομών Σαλκέλ και ο Βιτάλ Βενβενίστ, οι οποίοι συμμετείχαν και στους πανελλήνιους αγώνες Κολύμβησης το 1938 στην Αθήνα.

Εβραίοι αθλητές όμως δεν συμμετείχαν μόνο στις αθλητικές εκδηλώσεις της Θεσσαλονίκης, αλλά οπουδήποτε υπήρχαν εβραϊκές συνοικίες στην Ελλάδα. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η Καβάλα, όπου υπήρχαν Εβραίοι αθλητές στους αγώνες του Μουσικογυμναστικού της πόλης το 1912. Μάλιστα οι αθλητές Χαΐμ Αβραάμ, Σολομών Ισαάκ, Αβραάμ Κοέν αναφέρονται σε αφίσα του συλλόγου, η οποία έχει διασωθεί. Επιπροσθέτως, από τους «Φίλιππους» Καβάλας ξεκίνησε και ο Λέων Πασσύ, σημαντικός αθλητής στίβου^{227,228}. Στην Ξάνθη υπήρχε προσκοπική ομάδα «Μακαμπή», και στην Καστοριά λειτουργούσαν οργανωμένες προσκοπικές ομάδες, που μόρφωναν τους νέους τους αλλά και δύο αθλητικοί σύλλογοι, η Χασμοναήμ και η Μακαμπή, που παρείχαν την ευκαιρία στην νεολαία τους να επιδίδεται στα σπορ. Επίσης στο Βόλο υπήρχε η αθλητική Ομάδα νέων «Ατικβά»²²⁹ την οποία διαδέχθηκε η «Ακοάχ», καθώς και η προσκοπική ομάδα «Μακαμπή» (1933), ενώ παράλληλα υπήρξαν και οι επιτροπές «Μπικούρ Χολίμ», «Χεβρά Κεντουσά» αλλά και άλλα παρεμφερή υπό την εποπτεία του αρχιραβίνου Μωυσή Πεσάχ. Επιπροσθέτως, στα Τρίκαλα δρούσε ο Γυμναστικός Σύλλογος Τρικάλων, ο οποίος ιδρύθηκε το 1896 και είχε παράδοση 80 περίπου χρόνων²³⁰. Η ιστορία του ήταν γεμάτη με πολυάριθμες νίκες και θριάμβους σε όλους τους τομείς του κλασικού αθλητισμού. Μάλιστα με μετά το 1902, ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής ενώ οργάνωνε μεγάλο χορό, για αρκετά χρόνια (1900-1920), το τελευταίο Σαββατόβραδο της αποκριάς, που ονομαζόταν ο «Χορός των Τρικαλινών». Ενώ τέλος ακόμη και σήμερα υπάρχει στην Λάρισα ο Σιωνιστικός Σύλλογος Λάρισας, ο οποίος διοργανώνει συνέδρια και τουρνουά πινγκ-πονγκ (1975-Διοργάνωση τουρνουά Πινγκ-Πονγκ με απονομή κυπέλλων) και άλλων αθλημάτων.

²²⁷ Μποντικούλης Δημήτρης: *Λέων*, σελ.24.

²²⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.46.

²²⁹ Χεκίμογλου Ευάγγελος- Χεκίμογλου Αχιλλέας: *Ημερολόγιο 2004- Τα Πρώτα*, σελ.68.

²³⁰ Χεκίμογλου Ευάγγελος- Χεκίμογλου Αχιλλέας: *Ημερολόγιο 2004- Τα Πρώτα*, σελ.71.

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου 13.000 εβραίοι υπηρέτησαν υποδειγματικά στο στρατό, για να υπερασπιστούν την Ελλάδα στο Αλβανικό μέτωπο. Στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και στην γενοκτονία των εβραίων που τον συνόδευε, πλήθος Ισραηλιτών θανατώθηκαν. Ανάμεσα σε αυτούς συγκαταλέγονται και αναρίθμητοι εβραίοι αθλητές και Ολυμπιονίκες. Όπως έγραψε ο Μικαέλ Μόλχο: *«ο Αλμπέρτ Τσενίο, παλαιός Βουλευτής της Θεσσαλονίκης, ο οποίος μάλιστα έπαιρνε ενεργό μέρος σε πλήθος οργανώσεων κοινωνικής ωφέλειας, ήταν επίτιμος πρόεδρος της Μακαμπή και χάθηκε στο Μπίρκεναου»*. Ο Μωρίς Μπενουζίλιο, ο Αλμπέρ Γκαρτένιο, ο πυγμάχος Γεσουά Μάτσας από τα Γιάννενα και η πυγμαχική ομάδα της Μακαμπή χάθηκαν, όπως και πλήθος άλλων Εβραίων Αθλητών. Μετά το πέρας του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, οι Εβραϊκές Κοινότητες της Ελλάδας, όπως και ολόκληρου του κόσμου, προσπάθησαν να ανασυνταχθούν. Ο αθλητισμός, όπως είναι φυσικό δεν κατείχε θέση προτεραιότητας στις ανάγκες τους. Παρόλα αυτά την 25^η Μαρτίου του 1946, οι αθλητές της Μακαμπή παρέλασαν στο στάδιο του Ηρακλή.

Σταδιακά παρατηρήθηκαν προσπάθειες επαναδραστηριοποίησης στον αθλητικό χώρο από Εβραίους αθλητές και αθλήτριες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι Αθηναίοι αθλητές: ο Αρδίτης, Πανελληνιονίκης στην κολύμβηση το 1948, η Ρουμπέν με δεκάδες ρεκόρ, η Σούση με πανελλήνιο ρεκόρ στη κολύμβηση, η Γκαμπάη, Πανελληνιονίκης στην κωπηλασία το 1950. Αξιοσημείωτες είναι και οι προσπάθειες του Ντίνου Ουζιέλ και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, στην αρχή ως αθλητή και μετέπειτα ως προπονητή, διαιτητή (εθνικών και διεθνών αγώνων) και αθλητικό παράγοντα. Οι προσπάθειες του για την αναζωογόνηση της αθλητικής κίνησης στα πλαίσια της Εβραϊκής νεολαίας της πόλης, είναι αξιοσημείωτες. Μάλιστα, ο Ντίνος Ουζιέλ, μαζί με τον Ραφαέλ Κοέν και τον Ντικ Μπενβενίστε κατά την περίοδο αυτή ανέλαβαν σημαντικό ρόλο στη διαχείριση της Μακαμπή.

Ο Σόλων Παρέντε από την Θεσσαλονίκη ασχολήθηκε με την Πυγμαχία, το 1966 έως το 1970, ενώ μαζί με τους Νισήμ Ατάς, Ντάνη Ατάς και Αβρ μεταξύ Σόφια- Θεσσαλονίκης αάμ Ταρφόν, αποτέλεσαν την νεανική ομάδα Πυγμαχίας της Μακαμπή από το 1966 και μετέπειτα. Στον πρώτο αγώνα που συμμετείχε ανακηρύχτηκε πρωταθλητής Ελλάδας στην Γ΄ κατηγορία. Στη συνέχεια διακρίθηκε στην Β΄ κατηγορία και ακολούθησε πλήθος διακρίσεων στους διεθνείς στρατιωτικούς αγώνες ΣΙΣΜ, ενώ προσκλήθηκε και στην προεθνική ομάδα της πυγμαχίας.

Ένα άλλο σημαντικό κομμάτι του Εβραϊκού Ελληνικού Αθλητισμού, αποτελούν οι συμμετοχές της ελληνικής αποστολής στις Μακαμπιάδες. Με τον όρο Μακαμπιάδα εννοούνται οι μεγάλοι διεθνείς αγώνες, που πραγματοποιήθηκαν για πρώτη φορά το 1932 στο Τελ Αβίβ της τότε Παλαιστίνης, με σκοπό να συγκεντρωθούν οι καλύτεροι Εβραίοι αθλητές από όλον τον κόσμο^{231,232}. Η δεύτερη Μακαμπιάδα έλαβε χώρα μετά από τρία χρόνια, το 1935, παρόλο που αρχικά είχε οριστεί να πραγματοποιούνται κάθε τέσσερα χρόνια, λόγω της αύξησης Ναζιστικών αντιλήψεων στην Ευρώπη. Οι χώρες που συμμετέχουν στους αγώνες αυτούς, διαγωνίζονται με τα εθνικά τους χρώματα. Το 1969 η Ελλάδα έστειλε αθλητές στην 8^η Μακαμπιάδα, για πρώτη φορά μετά το 1935 (2^η Μακαμπιάδα) και από τότε συνεχίζει η Ελληνική ομάδα να συμμετέχει ανελλιπώς στην μεγάλη αυτή αθλητική δραστηριότητα²³³.

Μέχρι τη δεκαετία του 1970 με την καθοδήγηση του Ντίνου Ουζιέλ, κάνοντας πετυχημένες εμφανίσεις στο άθλημα της καλαθοσφαίρισης, αλλά και σε άλλα αθλήματα. Ο Μπασκετμπολίστας Λέων Ερρέρα διέπρεψε σε πολλές ομάδες μπάσκετ της Ελλάδας, όπως ο Μακαμπή και ο Πιερίκος και συμμετείχε σε τέσσερις Μακαμπιάδες²³⁴. Ο Μπασκετμπολίστας Λάζαρος Αρούγ αγωνίστηκε από τα 15 του σε ομάδες, όπως ο ΠΑΟΚ και ο Έσπερος και κατέχει το ρεκόρ συμμετοχής σε έξι αλληπάλληλες Μακαμπιάδες, από το 1969 μέχρι το 1989. Έχει τελειώσει σχολή προπονητών και διαιτησίας και είναι ο σημερινός πρόεδρος της Μακαμπή. Ο Μανώλης Τζόγιας αγωνίστηκε κατά το χρονικό διάστημα 1972-1981 και διετέλεσε πρωταθλητής Ελλάδας, στις κατηγορίες εφήβων και ανδρών στην Ελληνορωμαϊκή πάλη. Ήταν μέλος της Εθνικής ομάδας πάλης και κάτοχος χάλκινου μεταλλίου σε Βαλκανικούς αγώνες. Μάλιστα το 1977 κατέκτησε το χρυσό μετάλλιο στην Μακαμπιάδα. Τις τελευταίες μάλιστα δεκαετίες, η Μακαμπή έχει αξιόλογη ομάδα μπάσκετ, η οποία διακρινόταν και διακρίνεται έως και σήμερα, τόσο σε τοπικό όσο και σε πανελλήνιο επίπεδο. Επιπροσθέτως πλέον διαθέτει εκτός από τμήματα καλαθοσφαίρισης και αξιόλογα τμήμα επιτραπέζιας αντισφαίρισης (πινγκ πονγκ)²³⁵.

²³¹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.63.

²³² Μποντικούλης Δημήτρης: *Λέων*, σελ.23-24.

²³³ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.58-60.

²³⁴ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.135.

²³⁵ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.136.

Σήμερα αξιοσημείωτη είναι η ελπιδοφόρα νέα αθλήτρια σπρίντερ Σάρα Ασκενάζη. Η 17χρονη δρομέας ταχυτήτων θεωρείται η καλύτερη αθλήτρια στην ηλικία της, στα πλαίσια του Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου. Άλλος ένας νεαρός Εβραίος αθλητής, είναι ο έφηβος Μπασκετμπολίστας Μάριος Ματαλόν. Ο αθλητής αυτός με την ομάδα του Άρη, έχει κατακτήσει το κύπελλο Θεσσαλονίκης, ενώ αποτελεί και βασικό στέλεχος της Ελληνικής εθνικής ομάδας για την ηλικία κάτω των 19 ετών.

Εικόνα 77. Έμβλημα Μακαμπί, 1908²³⁶.

Εικόνα 78. Γμήμα Γυμναστικής Μακαμπί 1915²³⁷.

Εικόνα 79. Έμβλημα της Ακόαχ²³⁸.

²³⁶ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.16.

²³⁷ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.17.

²³⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.20.

Εικόνα 80. Λέσχη της Ακόαχ, Καλοκαίρι 1925²³⁹.

Εικόνα 81. Λέσχη της Ακόαχ, Καλοκαίρι 1925²⁴⁰.

²³⁹ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.21.

²⁴⁰ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.20.

Εικόνα 82. Πρόσκοποι της Ακόαχ,
Ιούλιος 1925.

Εικόνα 83. Ο Ραούλ Κουένκα και άλλοι πρόσκοποι της
Μακαμπί σε εκδρομή με ποδήλατα προς τις Σέρρες, 1-5-1926.

Εικόνα 84. Κολυμβητικό Τμήμα της Ακόαχ, 1929²⁴¹.

²⁴¹ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.36.

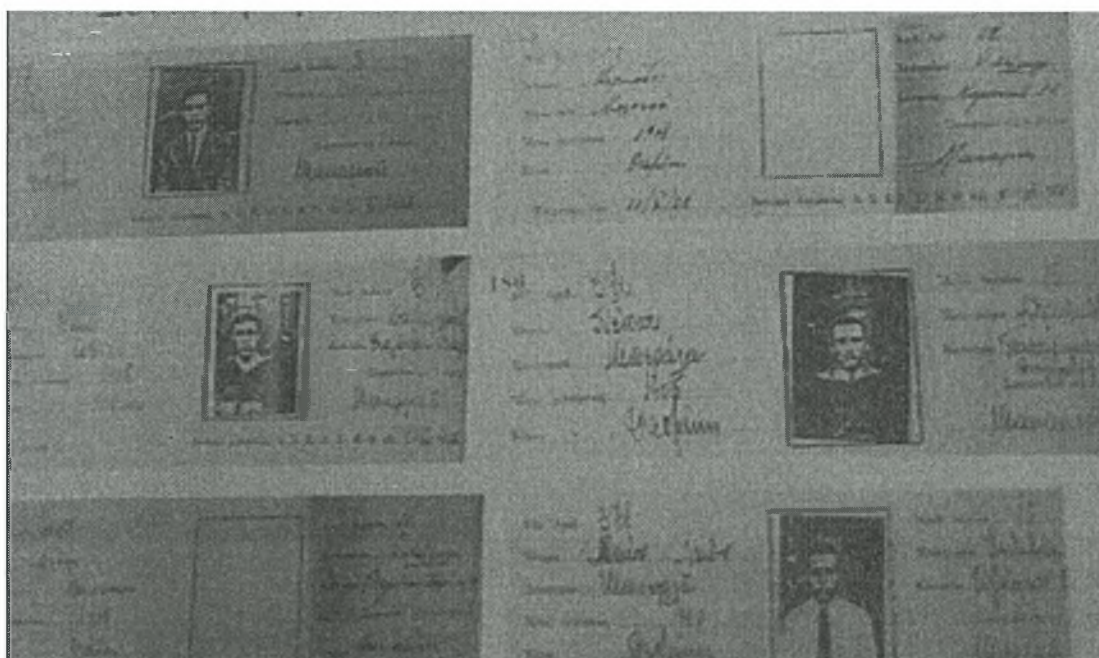
Εικόνα 85. Κολυμβητικό Τμήμα της Ακόαχ, 1929.

Εικόνα 86. Κολυμβητικό Τμήμα της Ακόαχ, 1929.

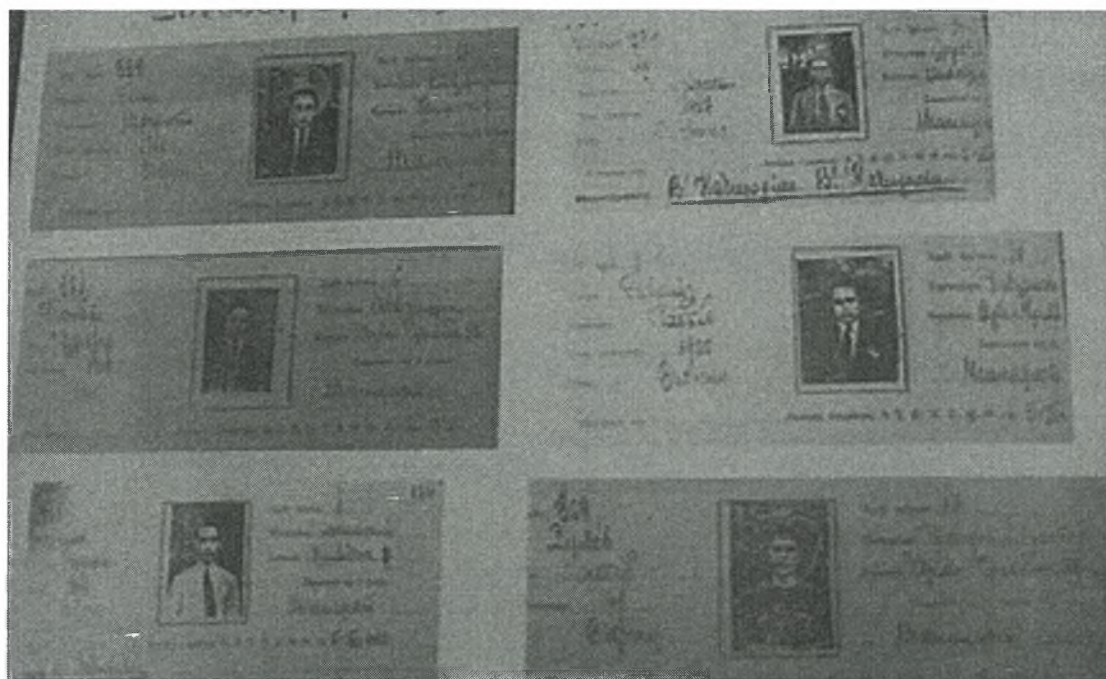
Εικόνα 87. Ποδοσφαιρική Ομάδα Ηρακλής, 1914-1915.
 Ουμβέρτος Ερρέρα, Ραούλ Νισσίμ, Μπενμαγιόρ²⁴².

Εικόνα 88. Σύνθεση Ομάδας Ποδοσφαίρου Μακαμπί, 1926²⁴³.

²⁴² Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.98.

²⁴³ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.99.

Εικόνα 89. Σύνθεση Ομάδας Ποδοσφαίρου Μακαμπί, 1926²⁴⁴.

Εικόνα 90. Ομάδα Ποδοσφαίρου Μακαμπί, 1933²⁴⁵.

²⁴⁴ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.99.

²⁴⁵ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.101.

Εικόνα 91. Ομάδα Ποδοσφαίρου Μακαμπί, Μέσα Δεκαετίας 1930²⁴⁶.

Εικόνα 92. Η ποδοσφαιρική ομάδα του συνοικισμού Ρεζή Βαρδάρ, γύρω στα 1930.
Αρχείο Ι.Κ.Θ.^{247, 248}.

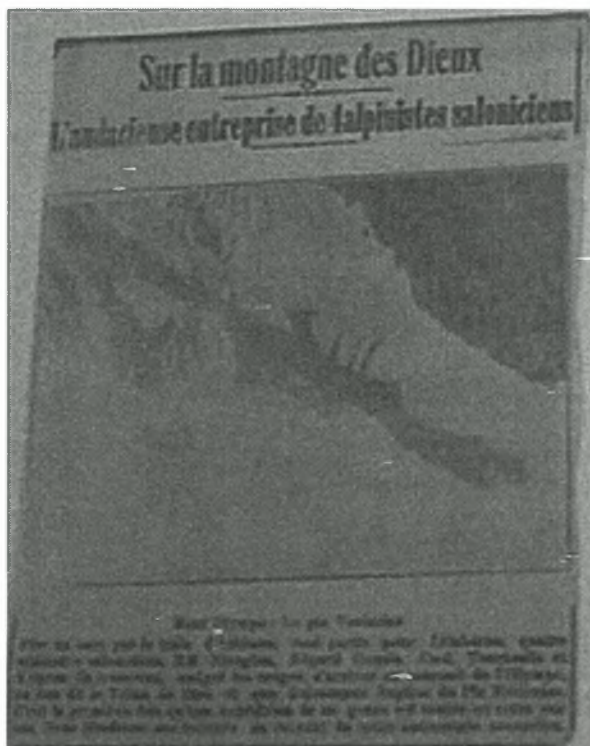
²⁴⁶ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.103.

²⁴⁷ Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμένη*, σελ.170

²⁴⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.98.

Εικόνα 93. Ομάδα Εφήβων στίβου της Μακαμπί, 1928²⁴⁹.

Εικόνα 94. Αθλητικές δραστηριότητες Εβραίων της Θεσσαλονίκης κατά την προπολεμική περίοδο. Ορειβασία²⁵⁰.

²⁴⁹ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.32.

²⁵⁰ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.114.

Εικόνα 95. Αθλητικές δραστηριότητες Εβραίων της Θεσσαλονίκης κατά την προπολεμική περίοδο.
Καγιάκ²⁵¹.

Εικόνα 96. Ιστιοπλοΐα στο Βόλο.
Στο κέντρο ο Ηλίας Κοέν.
(© Από το Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος)

²⁵¹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.111.

Εικόνα 97. Ομάδα ποδοσφαίρου, 1925 Βόλος.
(© Από το Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος)²⁵²

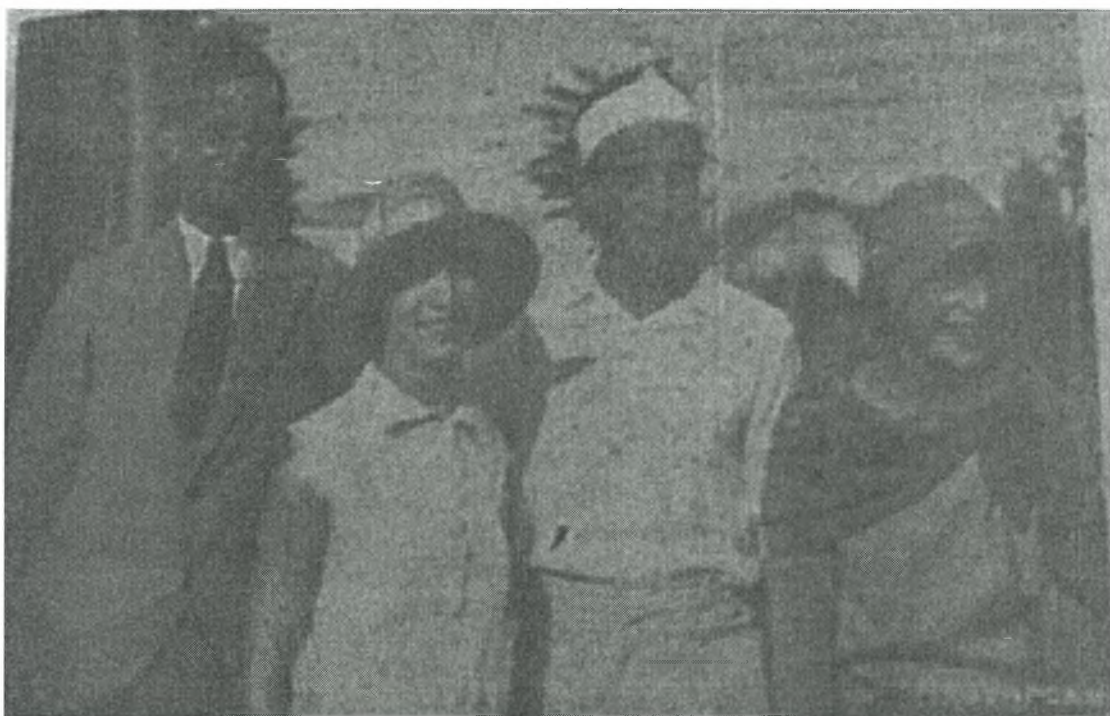

Εικόνα 98. Η Ακόαχ στο Πρωτάθλημα Πετόσφαιρας 1928²⁵³.

²⁵² Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.25.

²⁵³ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.106.

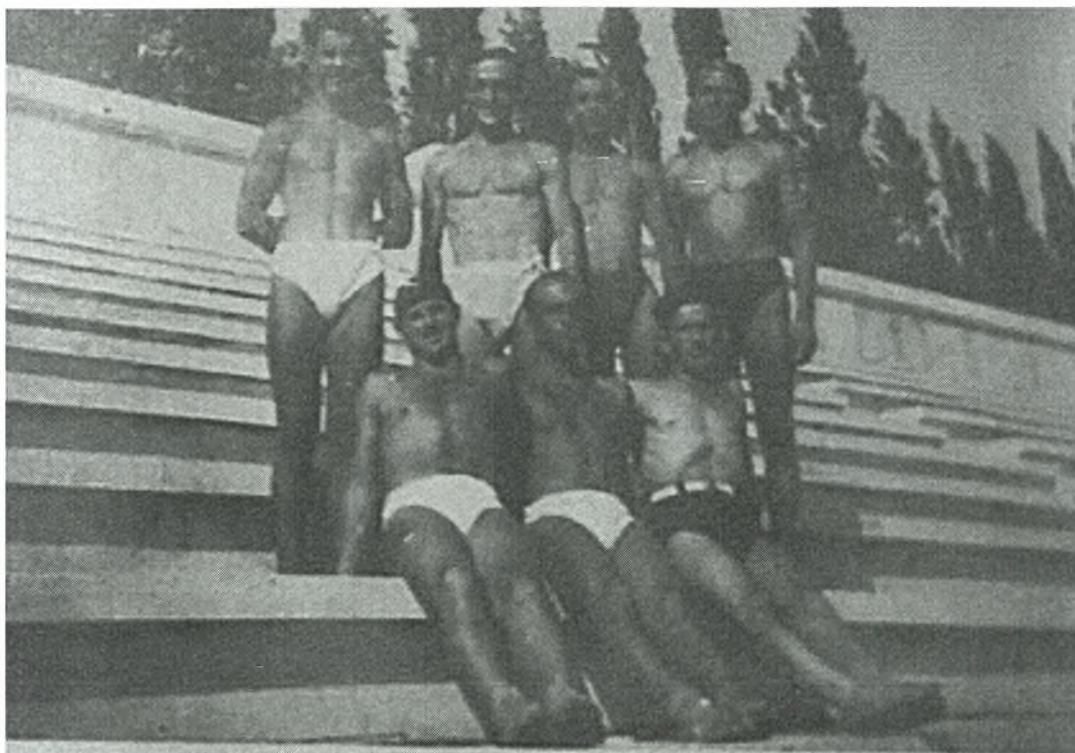
Εικόνα 99. Οι τενίστριες Σιμχά και Σαλέμ κατά την πρώτη διεθνή συνάντηση τένις στη Θεσσαλονίκη, 1928²⁵⁴.

Εικόνα 100. Κολύμβηση, Άρης, 1936-1940.
Σολομών Σαλιέλ, Βιτάλ Μπενβένιστε²⁵⁵.

²⁵⁴ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.112.

²⁵⁵ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.110.

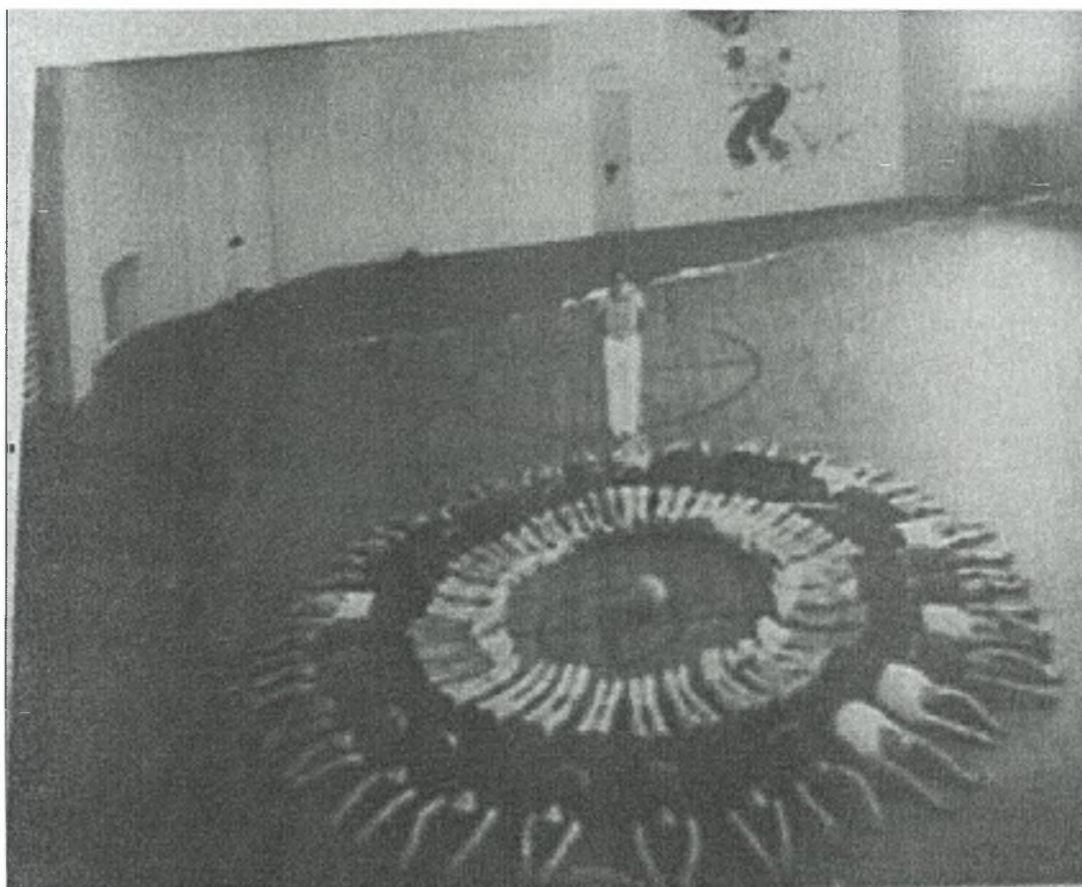

Εικόνα 101. Πανελλήνιοι Αγώνες Κολύμβησης, 1938. Η ομάδα του Άρη.

Εικόνα 102. Πανελλήνιοι Αγώνες Κολύμβησης, 1938. Η ομάδα του Άρη²⁵⁶.

²⁵⁶ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.110.

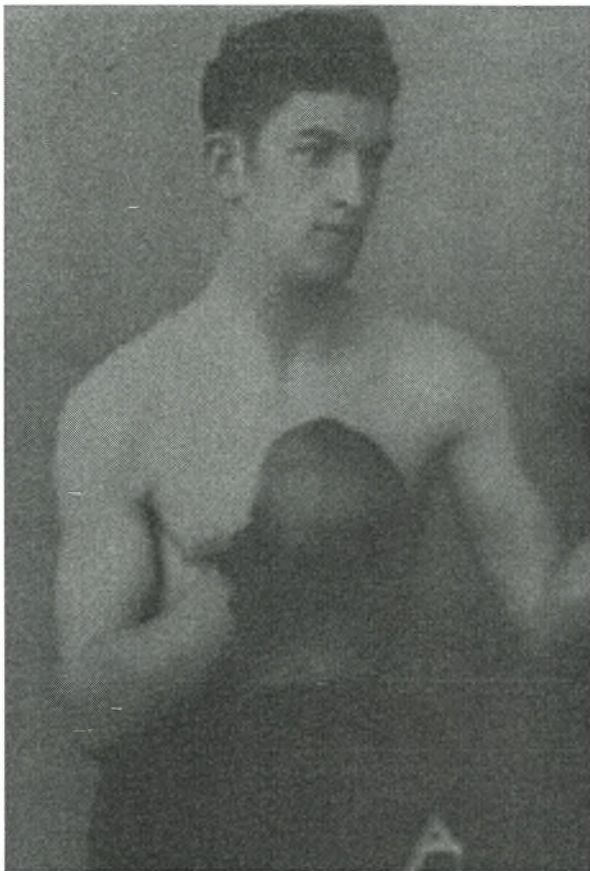
Εικόνα 103. Αθλητικές δραστηριότητες των Εβραίων της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου²⁵⁷.

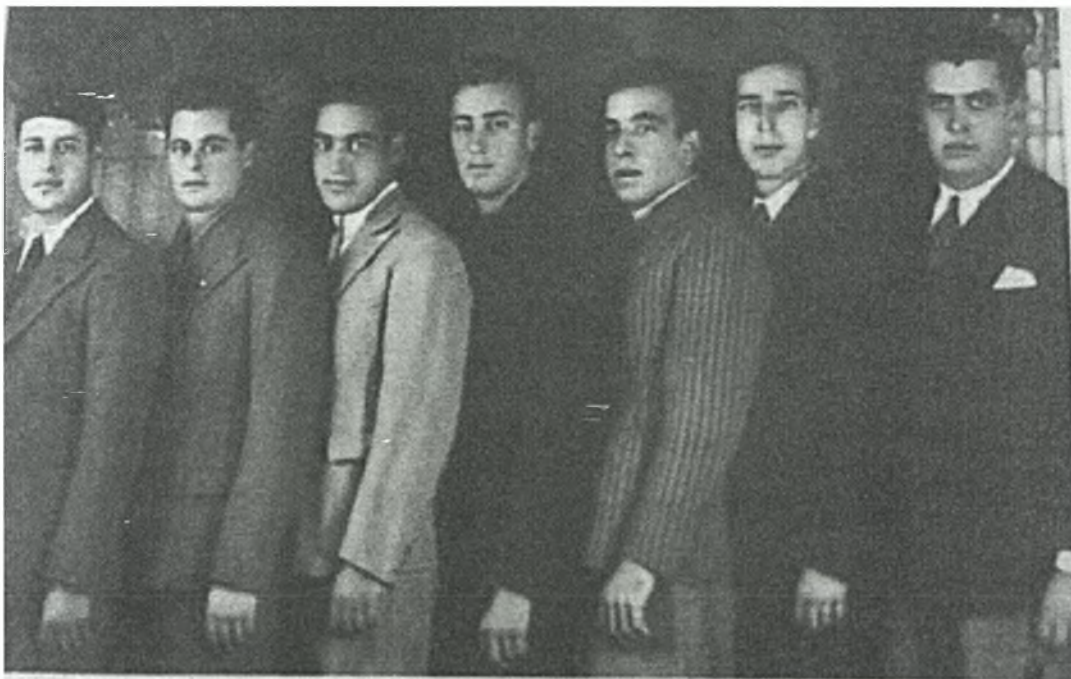
Εικόνα 104. Αθλητικές δραστηριότητες των Εβραίων της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου²⁵⁸.

²⁵⁷ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ. 70.

²⁵⁸ Από το αρχείο της Ζανέτ Αμαρίλιο Μπενσουσάν.

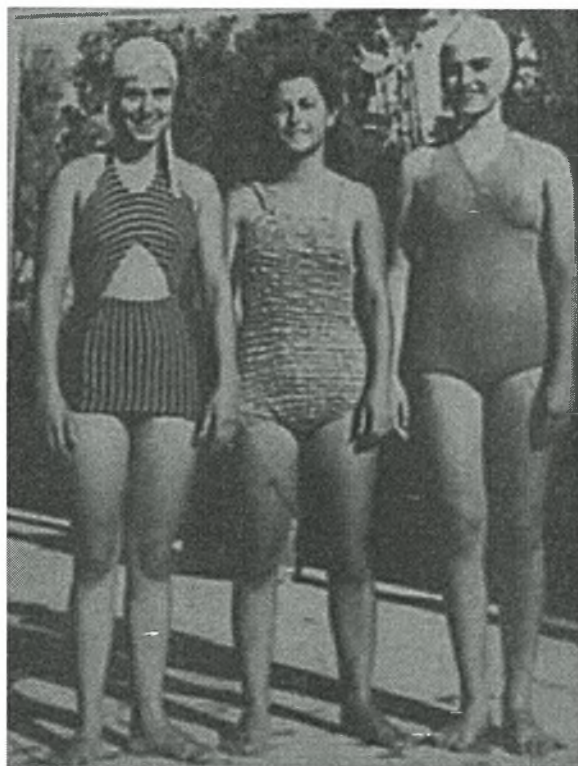

Εικόνα 105. Γεσουά Μάτδας, Πυγμαίος, Γιάννενα²⁵⁹.

Εικόνα 106. Ομάδα Πυγμαχίας Μακαμπή, Ρόδος.

²⁵⁹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.82.

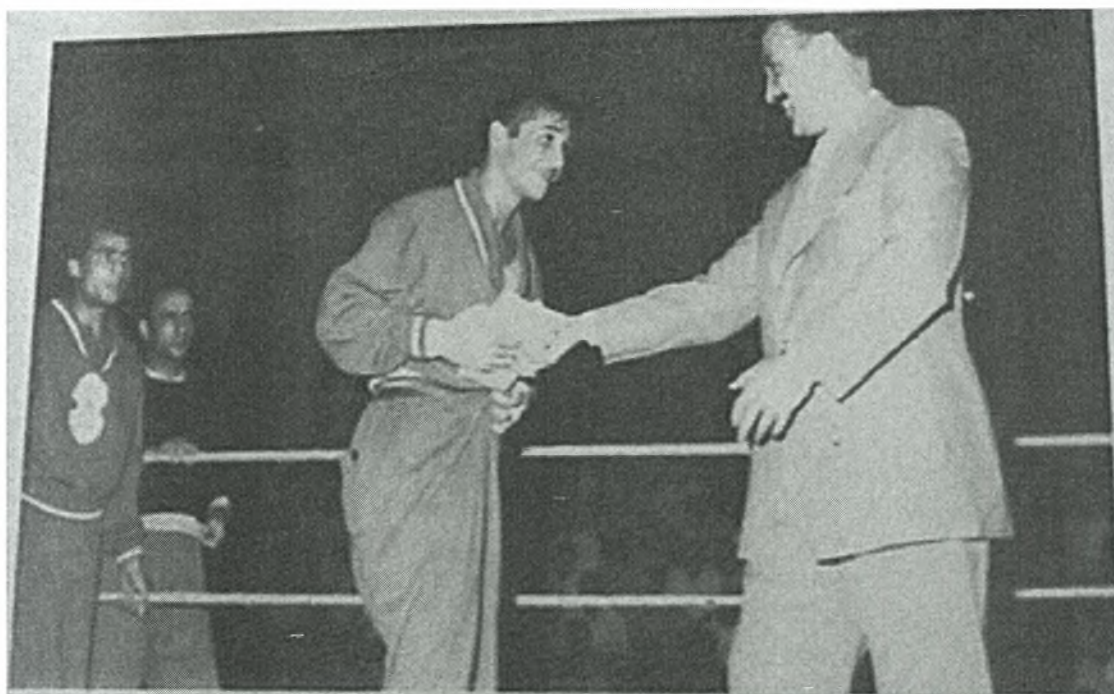

Εικόνα 107. Κολύμβηση και Ναυτικά Αθλήματα (μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο).

Εικόνα 108. Πυγμαχία²⁶⁰.

²⁶⁰ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.88.

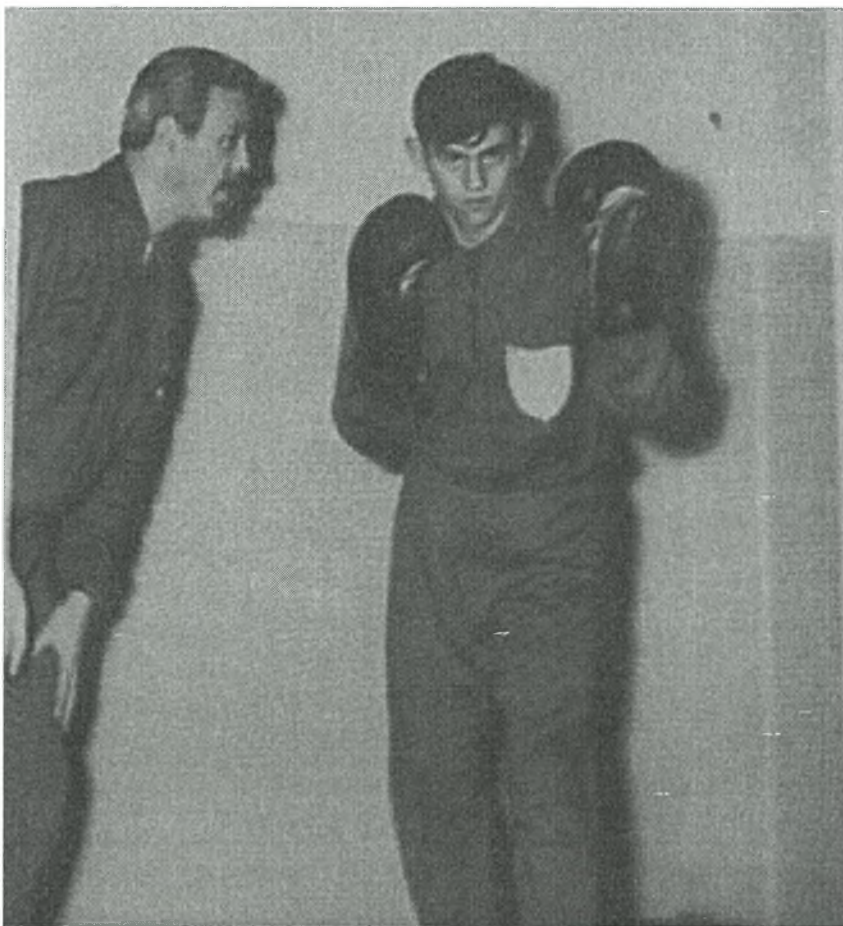

Εικόνα 109. Ο Ντίνος Ουζιέλ σε διεθνείς Πυγμαχικούς Αγώνες στην Κωνσταντινούπολη, 1956²⁶¹.

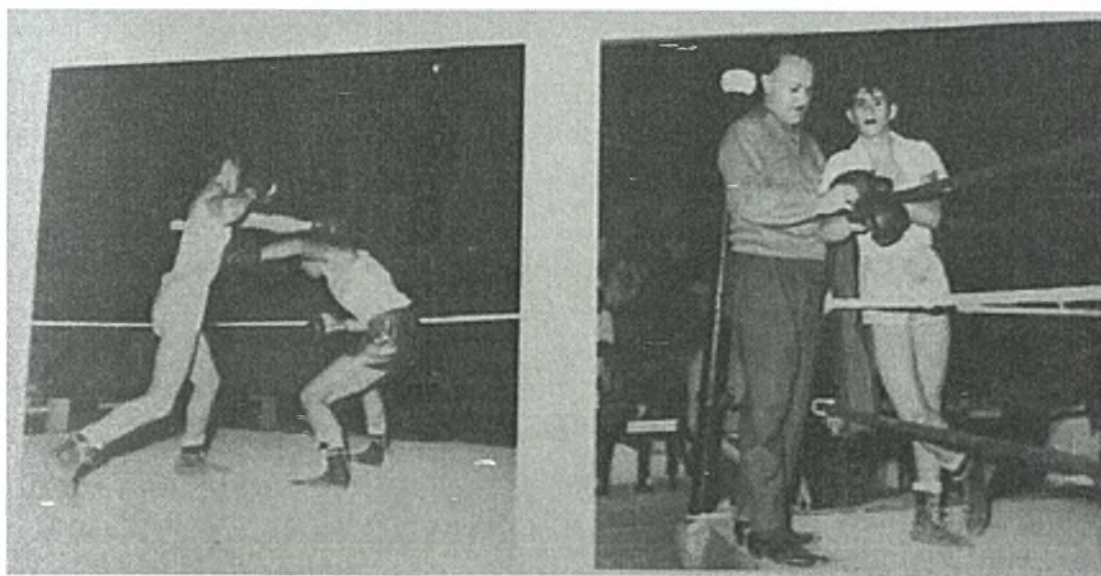

Εικόνα 110. Ο Ντίνος Ουζιέλ σε διεθνείς διασκέψεις και σεμινάρια Πυγμαχίας.

²⁶¹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.89.

Εικόνα 111. Σόλων Παρέντε, Πρωταθλητής Πυγμαχίας Νέων, 1967²⁶².

Εικόνα 112. Ο Σόλων Παρέντε αναδεικνύεται Πανελληνιονίκης στην Πυγμαχία^{263, 264}.

²⁶² Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.130.

²⁶³ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.132.

²⁶⁴ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.131.

Εικόνα 113. Συμμετοχή της Ελλάδας, 8^η Μακαμπιάδα 1969.

Εικονιζόμενη ομάδα καλαθοσφαίρισης: Ιάκωβος Ουζιέλ, Λάζαρος Αρούχ, Λέων Ερρέρα, Γιώφι Μπενμαγιόρ, Αλμπέρτος Εσκενάζης, Μάκης Φλορεντίν και Γκάμπης Μονίνα. (Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης)²⁶⁵.

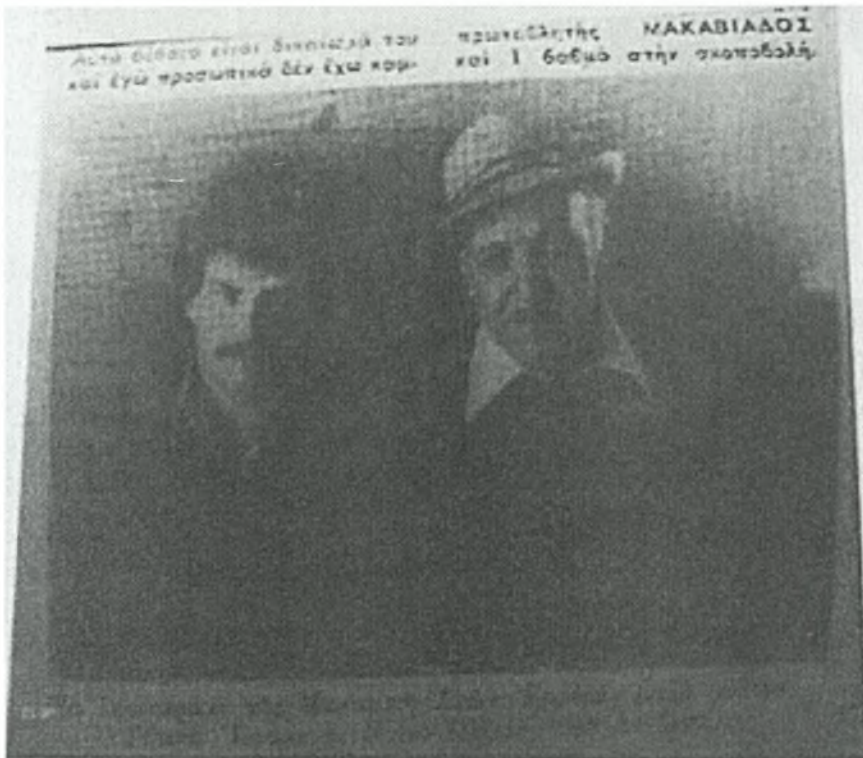

Εικόνα 114. Συμμετοχή της Ελλάδας, 8η Μακαμπιάδα 1969²⁶⁶.

²⁶⁵ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.141.

²⁶⁶ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.142.

Εικόνα 115. Λέων Ερρέρα και Ντίνος Ουζιέλ.

Εικόνα 116. Ελληνική Ομάδα, Μακαμιάδα 1977.

Διακρίνονται: κ. Ίνο Χασόν, Λέων Ερρέρα, Λάζαρος Αρούχ, Αλμπέρτος Ερρέρα, Φίκος Μόλχο, Νίκος και ο Ηλίας Ματανούλ και ο Μανώλης Τζόγιας²⁶⁷.

²⁶⁷ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.142.

Εικόνα 117. Αναμνηστικά από Μακαμπιάδες.

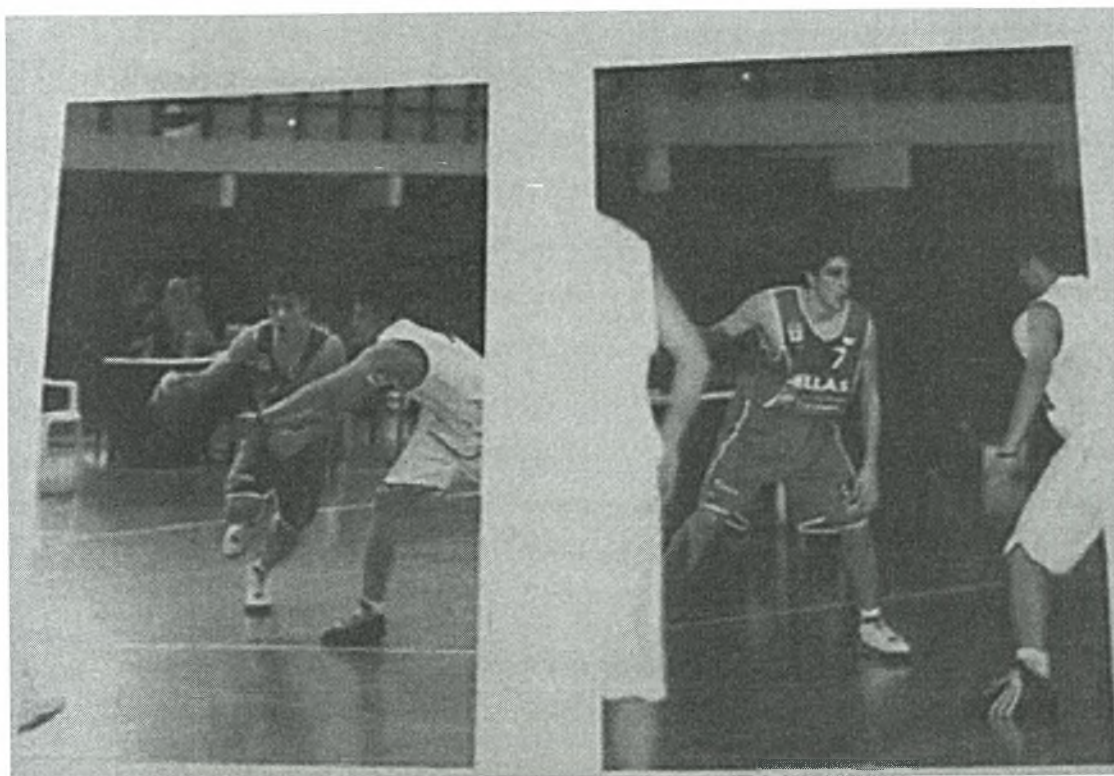
Εικόνα 118. Αναμνηστική Καρφίτσα της Μακαμπή Θεσσαλονίκης²⁶⁸.

Εικόνα 119. Σφραγίδα και Έμβλημα της Μακαμπή Θεσσαλονίκης, 2006²⁶⁹.

²⁶⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.128.

²⁶⁹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.128.

Εικόνα 120. Μάριος Ματαλόν, Εθνική Ομάδα Μπάσκετ^{270, 271}.

---

²⁷⁰ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.146.

²⁷¹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.147.

Αλβέρτος Ναχμίας

Ο Αλβέρτος Ναχμίας, μία από τις σημαντικότερες μορφές του αθλητισμού της Βόρειας Ελλάδας, γεννήθηκε το 1905 στη Θεσσαλονίκη. Ήταν ένας αθλητής με λαμπρή διαδρομή στο χώρο του αθλητισμού για πάνω από μία δεκαετία, τόσο ως δρομέας ταχύτητας και δρόμων μετ' εμποδίων, όσο και ως ποδοσφαιριστής. Το 1926 που εκδόθηκε το αθλητικό του δελτίο από τον Γυμναστικό Σύλλογο «Ηρακλή», κατοικούσε στην οδό Μπιζανίου και εργαζόταν ως υπάλληλος²⁷². Το 1923 έλαβε μέρος στους πρώτους Πανθεσσαλονίκιους Αγώνες που έγιναν. Αυτοί, πραγματοποιήθηκαν κάτω από ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτισμικές συνθήκες, όπως η αθρόα προσέλευση μεταναστών μετά την Μικρασιατική καταστροφή, οι οποίες δεν άφησαν ανεπηρέαστο και τον Αθλητισμό. Οι αγώνες αυτοί έλαβαν χώρα κάτω από δύσκολες συνθήκες, μετά από πολλές καθυστερήσεις και υπό δυσμενείς καιρικές συνθήκες. Παρόλες τις δυσκολίες, ο 19χρονος Αλβέρτος Ναχμίας κατάφερε να διακριθεί, κάνοντας εντυπωσιακές εμφανίσεις και πετυχαίνοντας δύο πρώτες νίκες στα 100 μέτρα και στα 110 μέτρα μετ' εμποδίων. Την επόμενη, Ολυμπιακή χρονιά, αγωνίστηκε στους Πανελλήνιους αγώνες της Αθήνας, με τον «Ηρακλή», διακρίθηκε για τις επιδόσεις του, αλλά δεν συμπεριλήφθηκε στην Ολυμπιακή αποστολή, όπως και κανένας αθλητής από την Βόρεια Ελλάδα²⁷³. Το 1925 εξακολούθησε να πρωτεύει σε τοπικούς αγώνες, ενώ τον Σεπτέμβριο συμμετείχε στους πρώτους Πανμακεδονικούς αγώνες, όπου αναδείχτηκε ως ο καλύτερος δρομέας της Βόρειας Ελλάδας. Οι αγώνες αυτοί χαρακτηρίστηκαν ως το «γιγαντιαίο αθλητικό άλμα» του 1925 και αποτέλεσαν ορόσημα του αθλητικού γίνεσθαι της Θεσσαλονίκης, ενώ μέρος τους κινηματογραφήθηκε²⁷⁴. Ο Αλβέρτος Ναχμίας βγήκε πρώτος στα 100 μέτρα, τρίτος στα 110 μέτρα μετ' εμποδίων, πρώτος στα 400 μέτρα με εμπόδια, και πρώτος σε δύο σκυταλοδρομίες με την ομάδα του Γ' Σώματος Στρατού, μιας και εκείνη την εποχή, υπηρετούσε την στρατιωτική του θητεία.

²⁷² Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.41.

²⁷³ Χριστοδούλου Ν: *Ο Γυμναστικός*, σελ.91-92.

²⁷⁴ Χριστοδούλου Ν: *Ο Γυμναστικός*, σελ.90 και 119.

Οι αθλητικές επιτυχίες του κορυφαίου αυτού αθλητή συνεχίστηκαν και την επόμενη χρονιά στους Πανελλήνιους Αγώνες Κλασσικού Αθλητισμού του 1927, όπου κατέκτησε το χάλκινο μετάλλιο και πάλι με την ομάδα του Ηρακλή. Επιπροσθέτως, από το 1926, σε συνδυασμό με τις επιτυχίες του στον στίβο, συμμετείχε και στην ομάδα ποδοσφαίρου του Ηρακλή, με μεγάλη επιτυχία. Η αθλητική του πορεία συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 30, τόσο στον κλασσικό αθλητισμό, όσο και στο ποδόσφαιρο. Η συμμετοχή του οδήγησε σε πλήθος επιτυχιών για τον Ηρακλή, στις οποίες ο ίδιος συνέβαλλε σημαντικά. Επιπλέον, συμμετείχε και σε διεθνείς ποδοσφαιρικές συναντήσεις, ως βασικό στέλεχος της μεικτής ομάδας Θεσσαλονίκης²⁷⁵. Τον Ιούλιο του 1936, εν όψει Ολυμπιακών αγώνων, επιλέχθηκε ως λαμπαδιοδρόμος μαζί με πολλούς άλλους σημαντικούς αθλητές της εποχής εκείνης²⁷⁶.

Εικόνα 121. Ο Αλβέρτος Ναχμίας με την ομάδα του Ηρακλή, Πανελλήνιοι Αγώνες 1924. Καθήμενος στο κέντρο της εικόνας²⁷⁷.

²⁷⁵ «Εβραίοι της Θεσσαλονίκης που Διακρίθηκαν σε Διαφόρους Κοινωνικούς Τομείς» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), 65-67, σελ.67

²⁷⁶ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.43-45.

²⁷⁷ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.42.

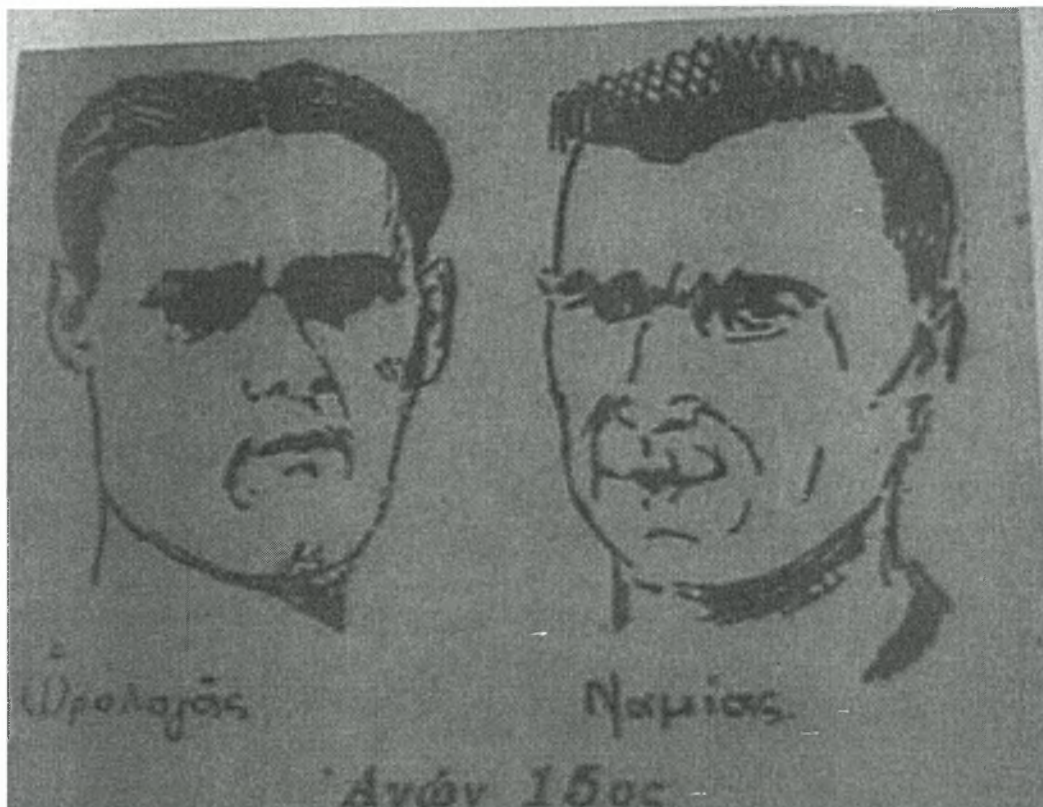
Εικόνα 122. Α΄ Παμμακεδονικοί Αγώνες, Σεπτέμβριος 1925, Θεσσαλονίκη²⁷⁸.

Εικόνα 123. Ομάδα σκυταλοδρομίας Ηρακλή στα 4x100μ²⁷⁹.

²⁷⁸ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.43.

²⁷⁹ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.42.

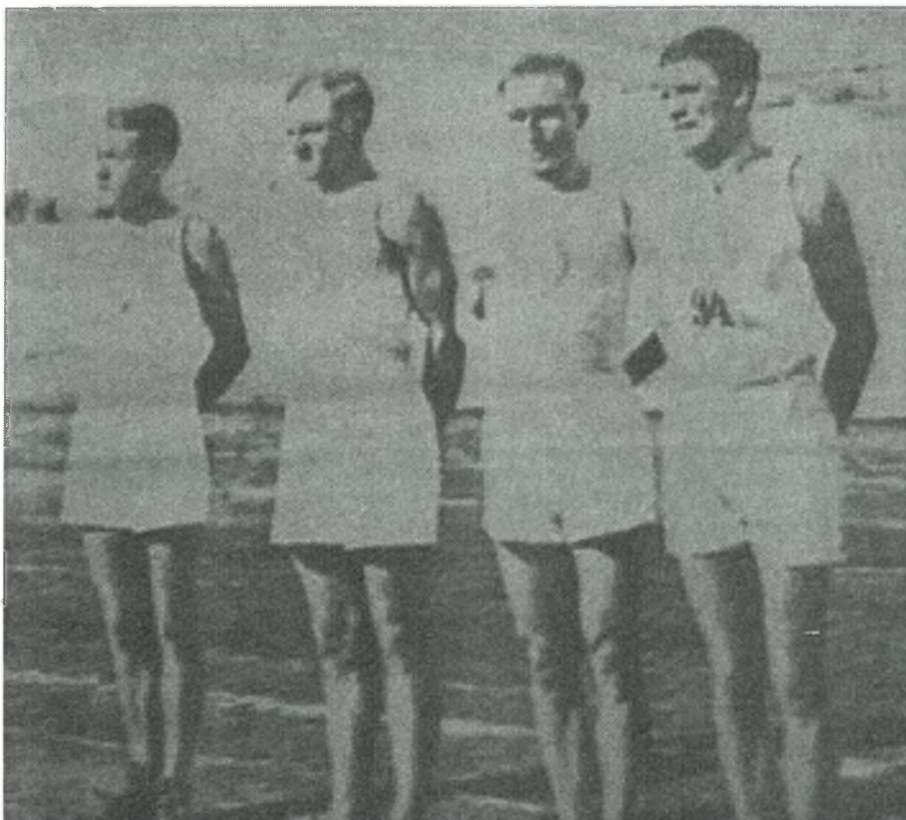
Εικόνα 124. Πανελλήνιοι Αγώνες 1927, Προγνωστικά του «Αθλητισμού», εφημερίδας της εποχής. Συναντάμε τον Ναχμία ως «φαβορί»²⁸⁰.

Εικόνα 125. Πανελλήνιοι Αγώνες 1927, Θεσσαλονίκη. Γήπεδο Ηρακλή και πίσω το Εβραϊκό Νεκροταφείο²⁸¹.

²⁸⁰ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.43.

²⁸¹ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.34.

Εικόνα 126. Πανελλήνιοι Αγώνες 1927²⁸².

Εικόνα 127. Ποδοσφαιρική Ομάδα Ηρακλή, 1926²⁸³.

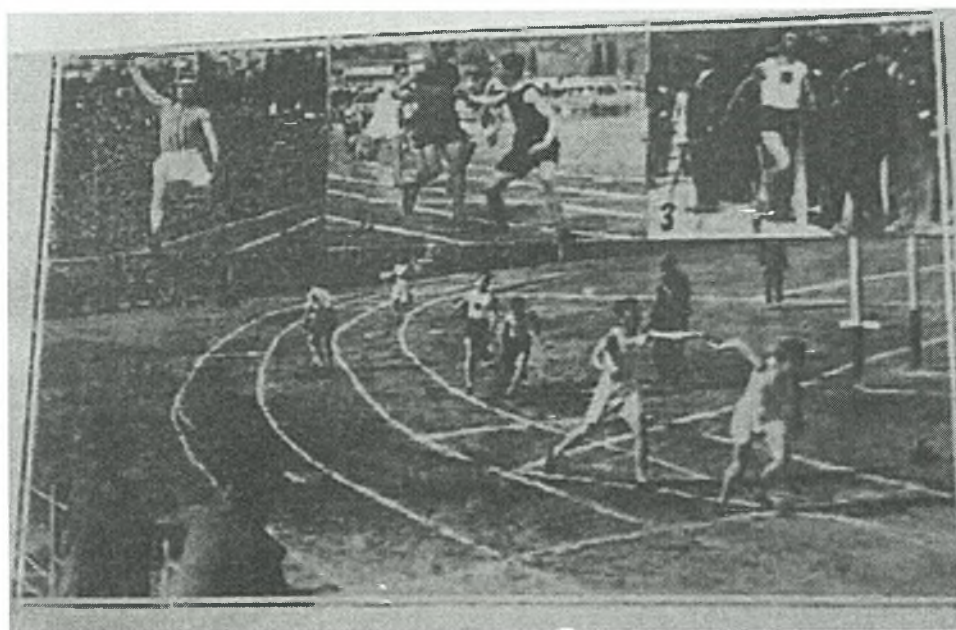
²⁸² Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.43.

²⁸³ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.42.

Εικόνα 128. Ποδοσφαιρική Ομάδα Ηρακλή, 1928²⁸⁴.

Εικόνα 129. Πρωτάθλημα σκυταλοδρομιών 1928²⁸⁵.

²⁸⁴ Ζάικος; *Γυμναστικός*, σελ.40.

²⁸⁵ Ζάικος; *Γυμναστικός*, σελ.43.

Εικόνα 130. Ο Ναχμίας σε διεθνή συνάντηση του Ηρακλή²⁸⁶.

Εικόνα 131. Διαγωνισμός του «Αθλητισμού» για τους καλύτερους ποδοσφαιριστές της Ελλάδας²⁸⁷.

²⁸⁶ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.43.

²⁸⁷ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.43.

Εικόνα 132. Μικτή Θεσσαλονίκης (Άρης-Ηρακλής-ΠΑΟΚ), Ακρόπολη 1930²⁸⁸.

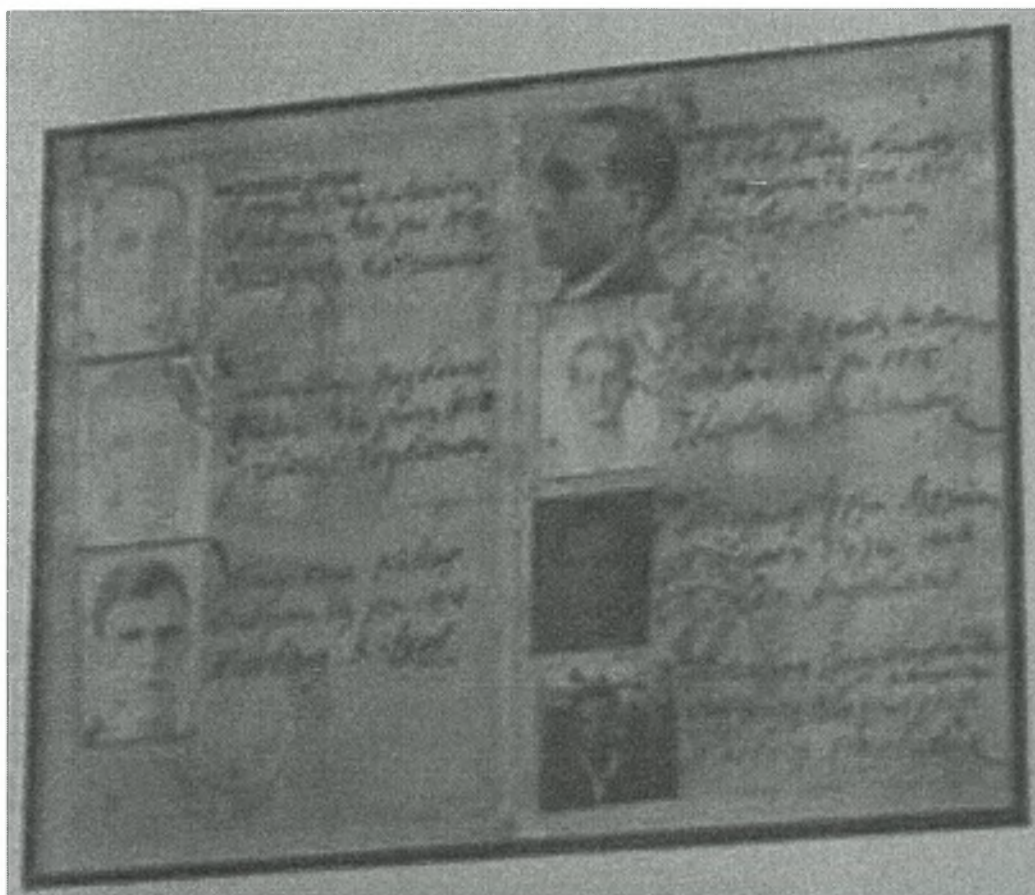

Εικόνα 133. Συνάντηση Ηρακλή - Σλάβια Σόφιας²⁸⁹.

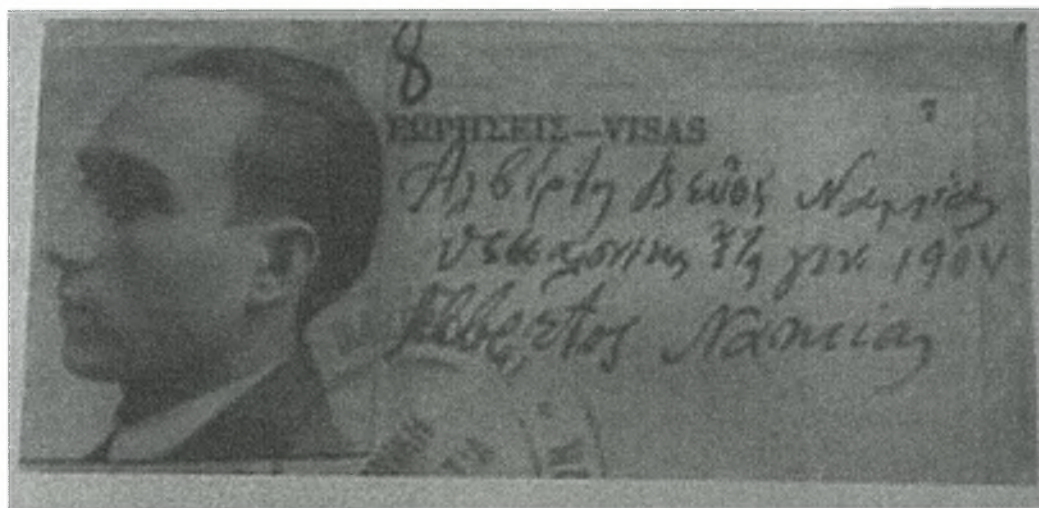
---

²⁸⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.45.

²⁸⁹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.43.

Εικόνα 134. Σόφιας-Θεσσαλονίκης, Ομαδικό διαβατήριο²⁹⁰.

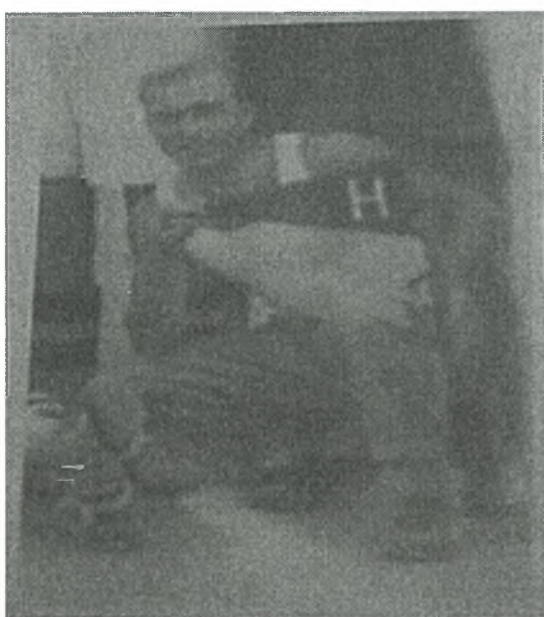
Εικόνα 135. Διαβατήριο του Αλβέρτου Ναυμιά²⁹¹.

²⁹⁰ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.44.

²⁹¹ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.44.

Εικόνα 136. Ολυμπιακή Λαμπαδηδρομία, Ιούλιος 1936, Θεσσαλονίκη.

Εικόνα 137. Αλβέρτος Ναχμίας²⁹².

²⁹² Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.44.

Λέων Πασσού (1909-1977)

Ο Λέων Πασσού γεννήθηκε το 1909 στην Καβάλα, ήταν γιος του Σαμουήλ Πασσού κι είχε άλλα τρία αδέρφια, τα οποία ασχολήθηκαν επίσης με τον αθλητισμό, τον Ισαάκ, τον Τζακ και τον Αλβέρτο. Ξεκίνησε τον αθλητισμό από τους Φίλιππους Καβάλας σε ηλικία 15 ετών (1925), ενώ ταυτόχρονα εργαζόταν σαν καπνεργάτης. Το ύψος του ήταν 1.70μ. και ζύγιζε 58 κιλά κατά τη διάρκεια της αθλητικής του σταδιοδρομίας. Η πρώτη μεγάλη επιτυχία έλαβε χώρα τον Ιούλιο του 1927, παίρνοντας μέρος με τους Φίλιππους στους Πανθρακικούς αγώνες, όπου πήρε το πρώτο του χρυσό μετάλλιο στα 1.500μ.(με 4.42.6)²⁹³. Το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς, συμμετείχε στο πανελλήνιο πρωτάθλημα κατακτώντας το αργυρό μετάλλιο στα 1.500 μέτρα (με 4.39.4) και προκρίθηκε και για τα 800μ.(με 2.11.2), χωρίς όμως να πάρει μετάλλιο. Δημιούργησε άριστες εντυπώσεις στους γνώστες του αθλητισμού και διάφορες φωτογραφίες του, άρχισαν να δημοσιεύονται στον τύπο της εποχής. Από το 1928 έως το 1931, συνέχισε με δεκάδες επιτυχίες στους Πανθρακικούς, Πανμακεδονικούς και σε άλλους αγώνες, σε αγωνίσματα 400 και 800 μέτρων, αλλά και ως στέλεχος της ομάδας σκυταλοδρομίας των Φιλίππων Καβάλας στα 4x400μ. Ακόμη, προόδευε και σε αγώνες 100, 200 και 1.500 μέτρων. Όμως, παρόλα αυτά απέτυχε στους αγώνες πρόκρισης για τη σύσταση της εθνικής ομάδας, που θα έπαιρνε μέρος στους Ολυμπιακούς αγώνες, καθώς η συμμετοχή του, όπως και γενικότερα όλων των αθλητών που προέρχονταν από τη βόρεια Ελλάδα, δεν ήταν μία καθόλου απλή υπόθεση. Οι αθλητές που προέρχονταν από σωματεία των Αθηνών προτιμούνταν από τον ΣΕΓΑΣ, ενώ ήταν αρκετά δύσκολες οι δοκιμασίες στις οποίες υποβάλλονταν οι αθλητές της επαρχίας, σε μία εποχή που ο αθλητισμός ήταν ερασιτεχνικός. Επιπλέον, επιβαρύνονταν ταυτόχρονα από το χρονοβόρο ταξίδι μετακίνησης²⁹⁴.

Το 1931 έγινε μέλος της εθνικής ομάδας του στίβου, ενώ συνέχισε τις επιτυχίες του, σε αγώνες κυρίως της Βόρειας Ελλάδας. Στο πανελλήνιο πρωτάθλημα του 1931 ήταν δεύτερος στα 400 και 800 μέτρα, ενώ απέτυχε να πάρει μετάλλιο στους Βαλκανικούς αγώνες, όπου ήταν πέμπτος στα 800 μέτρα. Το 1932 συμμετείχε για πρώτη φορά στη Μακαμπιάδα του Τελ Αβίβ και αμέσως μετά στην Αίγυπτο για αγώνες της εθνικής. Τον Ιούλιο του 1932 στους Πανθρακικούς αγώνες στην Ξάνθη, κατέρριψε το πανελλήνιο ρεκόρ στα 800 μέτρα (1.58.6). Ήταν ο πρώτος Έλληνας αθλητής που κατέβηκε κάτω από τα 2 λεπτά, αλλά ο ΣΕΓΑΣ αρνήθηκε να το αναγνωρίσει²⁹⁵.

²⁹³ Μποντικούλης Δημήτρης: *Λέων*, σελ. 24.

²⁹⁴ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.46.

²⁹⁵ Μποντικούλης Δημήτρης: *Λέων*, σελ. 24.

Το σπουδαίο ρεκόρ και η συμμετοχή του σε ειδικούς αγώνες για τη σύσταση της ομάδας στίβου, που θα αντιπροσώπευε την Ελλάδα στους Ολυμπιακούς αγώνες του Λος Άντζελες δεν ευδοκίμησε. Παρόλο που κέρδισε την συμμετοχή του στους Ολυμπιακούς αγώνες, ο ΣΕΓΑΣ δεν τον συμπεριέλαβε στην αποστολή²⁹⁶. Το γεγονός αυτό αναφέρθηκε και σε αποκαλυπτικό άρθρο Αθηναϊκής αθλητικής εφημερίδας, με τίτλο «Τα ρεκόρ του Πασσού». Παρά τα προβλήματα και την απογοήτευση που προφανώς ένιωσε ο Λέων Πασσού, δεν σταμάτησε την ενασχόλησή του με τον αθλητισμό. Μάλιστα, τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου στο Περιφερειακό πρωτάθλημα Θράκης, πάλι στην Ξάνθη, κατέρριψε και πάλι το ρεκόρ των 800 μέτρων, με επίδοση κάτω των δύο λεπτών: 1.59.4, και αυτήν τη φορά η επίδοσή του αναγνωρίστηκε²⁹⁷.

Στο πανελλήνιο πρωτάθλημα ήταν πάλι δεύτερος στα 400 και 800 μέτρα. Τον Οκτώβριο του 1932 στους βαλκανικούς αγώνες της Αθήνας, πέτυχε μία από τις μεγαλύτερες νίκες του: κατέκτησε το χρυσό μετάλλιο στα 800 μέτρα, ενώ ήταν δεύτερος στα 400 μέτρα, πρώτος στην Βαλκανική σκυταλοδρομία, και στα 400X100 επίσης πρώτος²⁹⁸. Η δημοσιότητά του, εκτοξεύτηκε στα ύψη και εφημερίδες της εποχής έγραφαν ιδιαίτερα κολακευτικά σχόλια (π.χ. Αθλητικός Τύπος).

Το 1933, ο Πασσού συνέχισε τις επιτυχίες, κατακτώντας τρία μετάλλια στους Βαλκανικούς αγώνες. Το 1934, μετακόμισε στην Θεσσαλονίκη και πήρε μεταγραφή στην Μακαμπή. Η μεταγραφή του αυτή, συνδέθηκε και με έναν πολύ σημαντικό αθλητικό στόχο για τους Εβραίους αθλητές, την συμμετοχή του στην επερχόμενη Μακαμπιάδα (δεύτερη) του 1935²⁹⁹. Στα πλαίσια της Μακαμπή, στη Θεσσαλονίκη, ο Πασσού συνέχισε τις επιτυχίες, ενώ το 1935 κατά τη διάρκεια της Μακαμπιάδας, γνώρισε την μετέπειτα γυναίκα του, Ρίβκα Αμάρα. Μετά τον γάμο τους, το ζευγάρι εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Τελ Αβίβ, όπου η Ρίβκα ήταν δασκάλα. Το 1935, ο ΣΕΓΑΣ τον συμπεριέλαβε στο κλιμάκιο για την συγκρότηση της εθνικής ομάδας, για τους Ολυμπιακούς αγώνες του Βερολίνου, αλλά ο Πασσού δεν εμφανίστηκε να αγωνιστεί. Στην Παλαιστίνη, ο Πασσού γράφτηκε στην Μακάμπη Τελ Αβίβ και συνέχισε να παίρνει μέρος σε αγώνες, καταρρίπτοντας το εθνικό ρεκόρ στα 800 μέτρα. Το 1936 πήρε μέρος με αντιπροσωπευτική ομάδα της Παλαιστίνης σε αγώνες σε διάφορες Γερμανικές πόλεις. Μετά το τέλος της καριέρας του συνέχισε σαν προπονητής³⁰⁰.

²⁹⁶ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.48.

²⁹⁷ Μποντικούλης Δημήτρης: *Λέων*, σελ. 24.

²⁹⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.48.

²⁹⁹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.57.

³⁰⁰ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.59.

Κατά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο έχασε όλη του την οικογένεια, που έμενε στην Ελλάδα, στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και σχεδόν όλους τους συγγενείς του. Με την γυναίκα του Ρίκβα έκαναν τρία παιδιά και στο τέλος πέθανε στο Τελ Αβίβ.

Ήταν ένας αξιόλογος και αξιομνημόνευτος Έλληνας αθλητής του στίβου, μέλος της Εβραϊκής κοινότητας, πανελληνιονίκης, ρέκορντμαν και μέλος της εθνικής ομάδας στίβου³⁰¹.

³⁰²

Διακρίσεις:

- Πανελλήνιο Πρωτάθλημα
  - 400 μέτρα: Αργυρό (1931, 1932)
  - 800 μέτρα: Αργυρό (1931, 1932)
  - 1.500 μέτρα: Αργυρό (1927)
- Πανθρακικοί αγώνες
  - 400 μέτρα: Χρυσό (1932), Αργυρό (1928)
  - 800 μέτρα: Χρυσό (1928, 1931, 1932, 1933)
  - 1.500 μέτρα: Χρυσό (1928, 1931)
  - 4X400: Χρυσό (1931)
- Παμμακεδονικοί αγώνες
  - 400 μέτρα: Χάλκινο (1931)
  - 800 μέτρα: Χρυσό (1931)
  - 1.500 μέτρα: Αργυρό (1931)
  - 4X400: Χρυσό (1931)
- Βαλκανικοί αγώνες
  - 400 μέτρα: Αργυρό (1932, 1933, 1934)
  - 800 μέτρα: Χρυσό (1932), Αργυρό (1933), Χάλκινο (1934)
  - 4X400: Χρυσό (1932, 1933, 1934)
  - Βαλκανική σκυταλοδρομία: Χρυσό (1932)
- Μακαμπιάδες
  - 400 μέτρα: Αργυρό (1932)
  - 800 μέτρα: Χάλκινο (1935)³⁰³

³⁰¹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.60.

³⁰² Μποντικούλης Δημήτρης: «Λέων Πασσού (1909-1977) Εβραϊός της Καβάλας Πρωταθλητής στο τρέξιμο», *Χρονικά*, 149 (Μάιος – Ιούνιος 1997), 24, σελ. 24.

³⁰³ Μποντικούλης Δημήτρης: *Λέων*, σελ. 24.

Ο Λέων Πασσού, εβραϊκής καταγωγής³⁰⁴, ήταν αθλητής των «Φιλίππων». Παρά τη φτώχεια της οικογένειάς του, τον υποσιτισμό και την ανθυγιεινότητα του καπνεργατικού επαγγέλματος από το οποίο ζούσε, ήταν φαινόμενο ψυχικής και σωματικής αντοχής.

Φόρεσε οκτώ φορές την εθνική φανέλα³⁰⁵. Πολύ πριν γίνει μέλος της εθνικής ομάδας, ο Πασσού κλήθηκε από την Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων να λάβει μέρος στους προολυμπιακούς, προκειμένου να λάβει μέρος στους Ολυμπιακούς Αγώνες του Άμστερνταμ το 1928: «Οι Φίλιπποι παρεκλήθησαν τηλεγραφικώς εξ Αθηνών όπως αποστείλουν τον αθλητή των κ. Λέοντα Πασσί ίνα μετάσχη εις τους Ολυμπιακούς αγώνας του Άμστερδαμ, όστις, ως γνωστόν κατέρριψε την Πανελλήνιον επίδοσιν των 800 μέτρων»³⁰⁶. Το τηλεγράφημα υπέγραφε ο Γενικός Γραμματέας Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων³⁰⁷. Τελικά ο Πασσού δεν έλαβε μέρος στους συγκεκριμένους Ολυμπιακούς.

Μετά τις επιτυχίες στους Πανθρακικούς Αγώνες του 1931, έγινε μέλος της ελληνικής εθνικής ομάδας και μετείχε στην Αίγυπτο στους διεθνείς αγώνες και αργότερα, για πρώτη φορά, στους Β΄ Βαλκανικούς τερματίζοντας 5ος στα 800 μέτρα. Από τότε και για τρία συνεχόμενα έτη, συμμετείχε στους Βαλκανικούς, σημειώνοντας επιτυχίες με σημαντικότερη στους Γ΄ Βαλκανικούς το 1932³⁰⁸. Η τελευταία συμμετοχή με τα χρώματα της Ελλάδας ήταν το 1933, στους Διεθνείς Αγώνες Ελλάδας-Αιγύπτου, παίρνοντας μέρος στη Βαλκανική σκυταλοδρομία και κερδίζοντας την πρώτη νίκη³⁰⁹. Μετά τη συμμετοχή και την επιτυχία του στους διεθνείς αγώνες το 1933, έλαβε μέρος στους Ισραηλιτικούς Ολυμπιακούς αγώνες στο Τελ Αβίβ. Από τότε δεν ξαναγύρισε στην Ελλάδα³¹⁰. Ο Πασσού συγκαταλέγεται ανάμεσα στους 175 καλύτερους Έλληνες αθλητές όλων των εποχών στο αγώνισμα των 400 μέτρων³¹¹.

³⁰⁴ Στην Καβάλα την εποχή εκείνη υπήρχαν τρεις κύριες εθνότητες: η Τουρκική, η Ελληνική και η Εβραϊκή. Οι σχέσεις τότε των Ελλήνων με τους Εβραίους ήταν όχι απλά αρμονικές αλλά αδερφικές. Δεν υπήρχε κανενός είδους διαχωρισμός με φυλετικά, θρησκευτικά ή οποιαδήποτε άλλα κριτήρια. Ρουδομέτωφοι: *Η ελληνορθόδοξη κοινότητα*, σελ. 19-20.

³⁰⁵ Εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*: φύλλο 24.11.1953, αρ. 14.

³⁰⁶ Εφημ. *Κήρυξ*: φύλλο 7.7.1928, αρ. 729.

³⁰⁷ Αρχείο Ε.Ο.Ε.: Κ53-Φ2-Ε33.

³⁰⁸ Εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*: φύλλο 17.11.1953, αρ. 13.

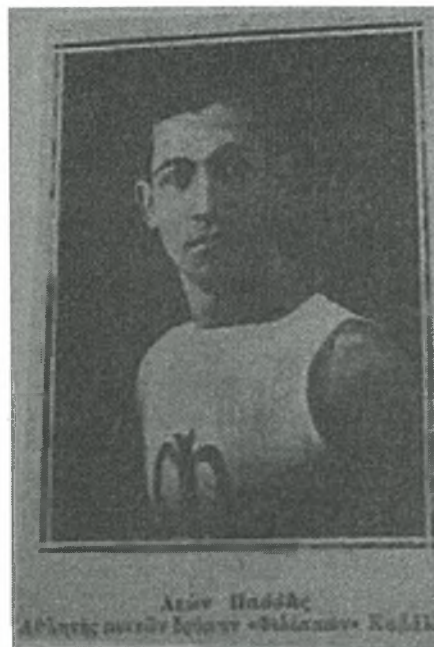
³⁰⁹ Περιοδικό *ΣΕΓΑΣ*: τεύχος 4, (Απρίλιος 1933), σελ. 2.

³¹⁰ Εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*: φύλλο 24.11.1953, αρ. 14.

³¹¹ Περιοδικό *ΣΕΓΑΣ*: τεύχος 44/148, (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1971), σελ. 15.

Εικόνα 138. Λέων Πασσού.

Εικόνα 139. Ο Λέων Πασσού, «Αθλητισμός», 1928.

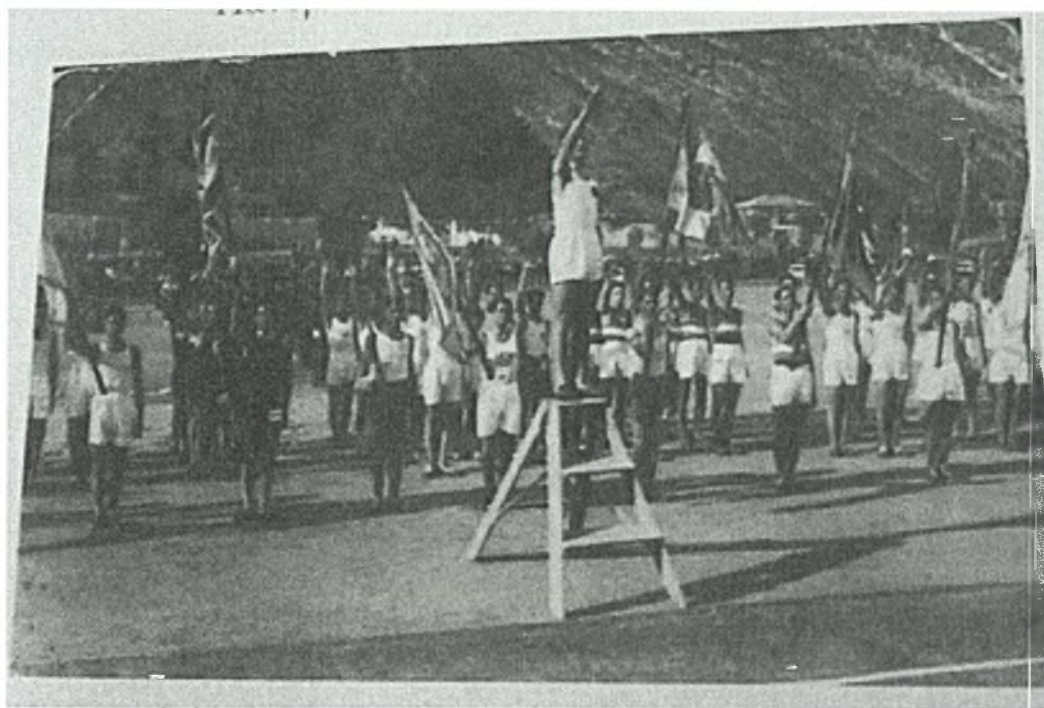

Εικόνα 140. Αγώνες Βόρειας Ελλάδας, Αλεξανδρούπολη 1931.
Εκκίνηση δρόμου 800 μέτρων (Λέων Πασσού δεξιά)³¹².

³¹² Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.48.

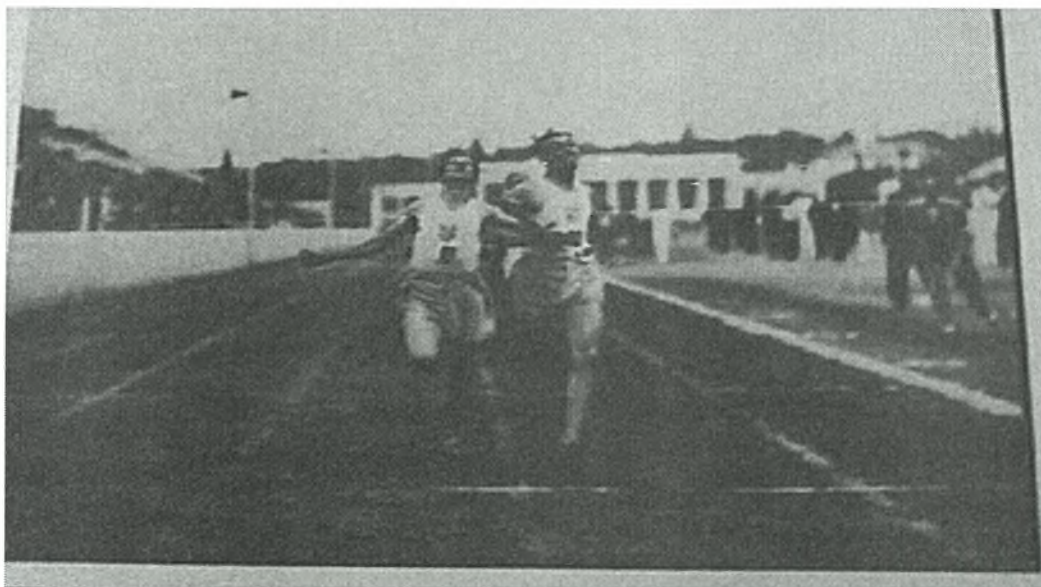
Εικόνα 141. Αγώνες Βόρειας Ελλάδας, Αλεξανδρούπολη 1931.
Λέων Πασσού, Χρήστος Μαυροκορδάτος, Τζακ Πασσού³¹³.

Εικόνα 142. Πανθρακικοί Αγώνες, Ξάνθη 1932³¹⁴.

³¹³ Ζάικος; Γυμναστικός, σελ.47.

³¹⁴ Ζάικος; Γυμναστικός, σελ.50.

Εικόνα 143. Βαλκανικοί Αγώνες, 1932.

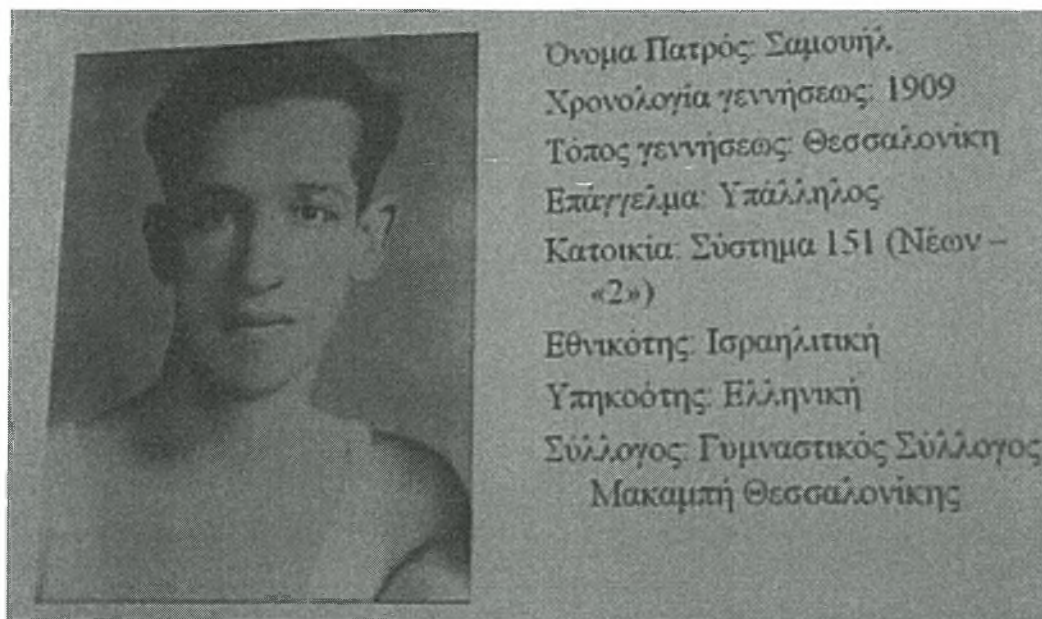
Μία από τις μεγαλύτερες αθλητικές επιτυχίες του Λέων Πασσού. Τερματισμός στα 800 μέτρα, όπου κατέκτησε το χρυσό μετάλλιο³¹⁵.

Εικόνα 144. Ο Λέων Πασσού στον Αθηναϊκό Τύπο³¹⁶.

³¹⁵ Ζάικος; Γυμναστικός, σελ.51.

³¹⁶ Ζάικος; Γυμναστικός, σελ.52.

Εικόνα 145. ΣΕΓΑΣ, Αριθμός Δελτίου (709) 2.2.1934, Λέων Πασού³¹⁷.

Εικόνα 146. Βαλκανικοί Αγώνες 1934, Εθνική Ομάδα Ελλάδος.
 Μαζί με τον Πασού, βλέπουμε πολλές μορφές του αθλητισμού της εποχής εκείνης όπως τους:
 Χρήστο Μάντικα, Νίκο Σίλα, Στέλιο Κυριακίδη κ.α.³¹⁸.

³¹⁷ Μποντικούλης Δημήτρης: *Λέων*, σελ. 24.

³¹⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.53.

Εικόνα 147. Προετοιμασία για Μακαμπιάδα, 1934, Γήπεδο Ηρακλή.
Από αριστερά προς δεξιά: Βενοζίλιο, Φρανσέζ, Μπέζα, Σαλιγκέλ, Ντίνο Ουζιέλ, Λέων Πασσού, Τζακ Πασσού, Αλαλούφ, Σαν Χάγουελ.
(Από το αρχείο του κ. Ιάκωβου Ουζιέλ)³¹⁹.

Εικόνα 148. Προετοιμασία στο στάδιο του Ηρακλή για τη Β' Μακαμπιάδα³²⁰.

³¹⁹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.38.

³²⁰ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.39.

Εικόνα 149. Προετοιμασία στο στάδιο του Ηρακλή για τη Β΄ Μακαμπιάδα³²¹.

Εικόνα 150. Προετοιμασία στο στάδιο του Ηρακλή για τη Β΄ Μακαμπιάδα³²².

---

³²¹ Ζάικος; *Γυμναστικός*, σελ.38.

³²² Ζάικος; *Γυμναστικός*, σελ.39.

Εικόνα 151. Προετοιμασία στο στάδιο του Ηρακλή για τη Β΄ Μακαμπίαδα³²³.

Εικόνα 152. Έμβλημα Α΄ Μακαμπίαδας, 1932³²⁴.

³²³ Ζάικος; *Γυμναστικός*, σελ.38.

³²⁴ Ζάικος; *Γυμναστικός*, σελ.66.

Εικόνα 153. Έμβλημα Β' Μακαμπιάδας, 1935³²⁵.

Εικόνα 154. Μακαμπιάδα 1935, Τελετή Έναρξης.

Εικόνα 155. Μακαμπιάδα 1935, η Ελληνική Αποστολή στην Τελετή Έναρξης³²⁶.

³²⁵ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.66.

³²⁶ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.64.

Εικόνα 156. Η είσοδος της ελληνικής ομάδας κατά την τελετή έναρξης της Β΄ Μακαμπίάδας, 1935. Με σημαιοφόρο τον βαλκανιονίκη και κάτοχο του πανελληνίου ρεκόρ στον δρόμο των 800μ., Λέων Πασσό, ο οποίος διακρίθηκε και στους αγώνες αυτούς³²⁷.

Εικόνα 157. Μακαμπίάδα 1935. Λέων Πασσό, Ντίνος Ουζιέλ και συναθλητές³²⁸.

³²⁷ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.62.

³²⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.67.

Εικόνα 158. Ντίνος Ουζιέλ και Λέων Πασσύ³²⁹.

Εικόνα 159. Ο Λέων Πασσύ κατακτά το χρυσό μετάλλιο στη Μακαμπιάδα 1935³³⁰.

³²⁹ Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

³³⁰ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.57.

Εικόνα 160. Λέων Πασσού, Μακαμπίαδα 1935³³¹.

Εικόνα 161. Λέων Πασσού, Μακαμπίαδα 1935³³².

³³¹ Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

³³² Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.55.

Εικόνα 162. Ο Λέων Πασού, περίπου το 1930³³³.

Εικόνα 163. Ο Λέων Πασού (αριστερά) με τον Γεωργακόπουλο (δεξιά) και με έναν ούγγρο δρομέα³³⁴.

Εικόνα 164. Από αριστερά προς τα δεξιά: Stempfer (Αμερικανός) ύψος και μήκος, Flaxman (Αμερικανός) 1.500μ. και 5.000μ., Λέων Πασού και ένας έφηβος αθλητής των 400μ. και 800μ.³³⁵.

³³³ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.53.

³³⁴ Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

³³⁵ Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

Ντίνος Ουζιέλ

Από το 1935, η Μακαμπή διατηρούσε ένα αξιόλογο τμήμα πυγμαχίας, με το όνομα «Πυγμαχική Ένωσις Ερασιτεχνών Μακαμπή». Έμβλημά της ήταν ο φοίνικας. Ιδρυτής, επιμελητής και προπονητής του τμήματος αυτού, ήταν ο νεαρός αθλητής Ντίνος Ουζιέλ. Ο Ντίνος Ουζιέλ (Θεσσαλονίκη 22 Δεκεμβρίου 1916 - Θεσσαλονίκη 24 Νοεμβρίου 1983) ήταν άριστος ερασιτέχνης πυγμάχος μέσων βαρών, με επίκτητα και φυσικά χαρακτηριστικά. Ήταν γιος του Ντανιέλ Ουζιέλ, βιοτέχνη κρασιού και της Λούνα και είχε άλλες δύο αδελφές, την Πόλα και την Νίνα³³⁶.

Ο Ντίνος Ουζιέλ γράφτηκε από μικρός στην Μακαμπή, αρχικά στο τμήμα προσκόπων και μετέπειτα στο τμήμα κλασσικού αθλητισμού με προπονητή τον Λέων Πασσού, με τον οποίο τον συνέδεσε βαθιά φιλία³³⁷. Πρώτη μεγάλη διοργάνωση στην οποία συμμετείχε, ήταν η Μακαμπιάδα του 1935, όπου εκεί του κέντρισε το ενδιαφέρον η πυγμαχία. Επιστρέφοντας στην Θεσσαλονίκη, συνέχισε να παίρνει μέρος σε αγώνες σαν αθλητής στίβου, σε τοπικές κυρίως διοργανώσεις, κατακτώντας μετάλλια. Παράλληλα, ασχολήθηκε και με την επιτραπέζια αντισφαίριση, όπου με την ομάδα της Μακαμπή, κατέκτησε τα πρωταθλήματα Θεσσαλονίκης του 1935 και του 1937.

Ο Ντίνος Ουζιέλ, άρχισε να ασχολείται με την πυγμαχία προς τα τέλη της δεκαετίας του 30.

Η Πυγμαχική Μακαμπή, ήταν πριν τον πόλεμο το μοναδικό σωματείο στη βόρεια Ελλάδα, που διατηρούσε πλήρες και εκσυγχρονισμένο προπονητήριο με όλα τα αναγκαία εξαρτήματα. Άνηκε στη δύναμη της ομοσπονδία πάλης, πυγμαχίας και άρσης βαρών, που στεγαζόταν στα γραφεία ΣΕΓΑΣ. Ο Αθηναϊκός τύπος, έκανε εκτενείς αναφορές σε αυτήν και έτσι έγινε γνωστό, ότι το Μάρτιο του 1939, είχε ιδρύσει παράρτημα στην αίθουσα του συλλόγου Μπετάρ, υπό την καθοδήγηση του Ουζιέλ³³⁸. Μετέπειτα, είχε σκοπό να ιδρύσει άλλα δύο παραρτήματα, στις συνοικίες Βαρδαρίου και Χιρς, για να βοηθήσει τους ασθενέστερους οικονομικά αθλητές, οι οποίοι βρίσκονταν μακριά από το κυρίως προπονητήριο.

³³⁶ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.83.

³³⁷ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.83.

³³⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.85

Ο Ουζιέλ πίστευε ότι η Θεσσαλονίκη μπορούσε να βγάλει τους καλύτερους πυγμάχους όλης της Ελλάδας. Μάλιστα το 1939, η Μακαμπή διέθετε τα 2/3 των καλύτερων πυγμάχων της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι αριθμούσαν μόνο νίκες και ισοπαλίες, στο ενεργητικό τους.

Ως μέλος της Πυγμαχικής ομάδας της Μακαμπή, έλαβε μέρος σε πολλούς διασυλλογικούς αγώνες. Το 1940 πήρε μέρος με την ομάδα της Θεσσαλονίκης στους εργατικούς αγώνες, απέκτησε πανελλήνια φήμη και οι επιστολές για αναμετρήσεις με άλλους αθλητές, έφταναν η μία μετά την άλλη. Τον Απρίλιο του 1940 αναγγέλθηκε στον τύπο της Θεσσαλονίκης, ότι ο Ουζιέλ και η ομάδα του θα κατέβαινε στην Αθήνα, για μια σειρά αγώνων. Στους αγώνες αυτούς οι αθλητές της Μακαμπή, σημείωσαν εξαιρετική επιτυχία, αντιπροσωπεύοντας αξιοπρεπώς την Βόρεια Ελλάδα και τη Μακεδονική πυγμαχία. Όπως γράφτηκε: «Ο Ουζιέλ και οι μαθητές του θριαμβεύουν στην Αθήνα. Τρεις συναντήσεις, τρία νοκ άουτ». Τον Ιούνιο στον Βόλο, νίκησε τον πρωταθλητή Θεσσαλίας Χατζηγεωργίου με νοκ άουτ στο Β΄ γύρο, ενώ τον Οκτώβριο νίκησε στην Θεσσαλονίκη τον Μανιτσάρη και άτυπα θεωρούνταν πρωταθλητής Ελλάδας ερασιτεχνών. Την ίδια χρονιά είχε αρχίσει να δίνει και φιλανθρωπικούς αγώνες, τα έσοδα των οποίων διατίθενται στο νοσοκομείο Χιρς. Το καλοκαίρι του 1940, ανατέθηκε στον Ουζιέλ και η προπόνηση της Πυγμαχικής ομάδας του Άρη Θεσσαλονίκης³³⁹.

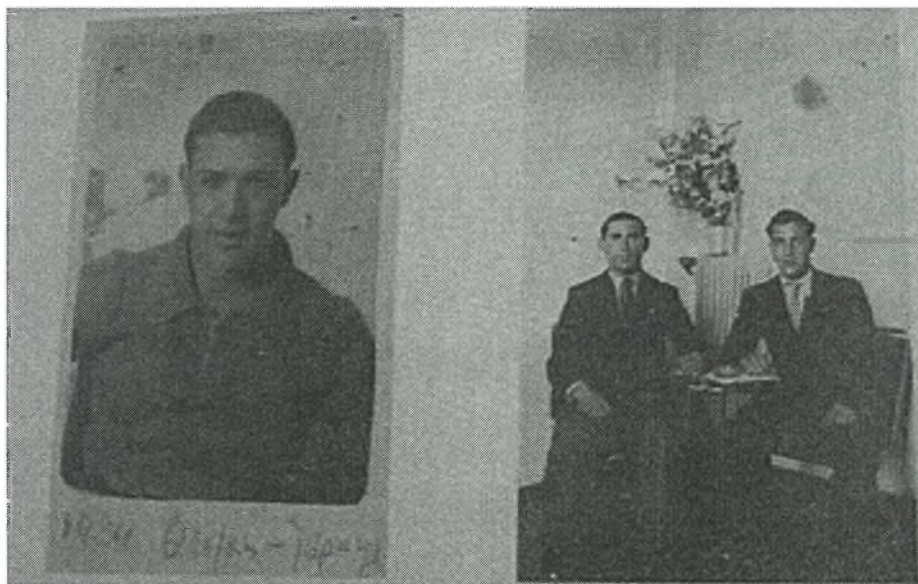
Στον Β' παγκόσμιο πόλεμο, εκτοπίστηκε στο στρατόπεδο Χιρς της Θεσσαλονίκης, όπου έκανε 15 απόπειρες απόδρασης. Στην τελευταία απόπειρα, κατάφερε να αποδράσει και έφυγε στα βουνά, όπου εντάχτηκε στην εθνική αντίσταση³⁴⁰. Έχασε όλη του την οικογένεια στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μετά την απελευθέρωση, επέστρεψε στην Θεσσαλονίκη και στους αγώνες. Το 1946 μάλιστα, ήταν μέλος της ελληνικής αποστολής στους διασυμμαχικούς αγώνες του Λονδίνου. Την ίδια χρονιά, διεκδίκησε το πανελλήνιο πρωτάθλημα ημιβαρέων σε τελικό από τον Τάκη Ανδριτσόπουλο. Στο τέλος της καριέρας του, έγινε διαιτητής αγώνων πυγμαχίας αλλά και προπονητής. Ως προπονητής, δίδασκε στους νέους αθλητές με μεθοδικό και επιστημονικό τρόπο την τεχνική της Πυγμαχίας.

³³⁹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.86.

³⁴⁰ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.89.

Το 1961 απέκτησε δίπλωμα προπονητή στην Γαλλία, ενώ και το 1967 μετέβη πάλι στην Γαλλία, για να αποκτήσει δίπλωμα διαιτητή. Το 1966 πρωτοστάτησε στην επανίδρυση της Μακαμπί και ανέλαβε έφορος πυγμαχίας. Το 1969 ήταν ο αρχηγός της ελληνικής αποστολής στην Μακαμπιάδα, ενώ το 1971 ορίστηκε σύμβουλος της ΤΕ Πυγμαχίας. Το 1981, τιμήθηκε από την Ελληνική ομοσπονδία Πυγμαχίας, για την προσφορά και συμβολή του στην διάδοση και πρόοδο της πυγμαχίας³⁴¹.

Ο Ντίνος Ουζιέλ στην προσωπική του ζωή, ασχολήθηκε με το εμπόριο και παντρεύτηκε την Σάρα-Γεωργία, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά. Ήταν Έλληνας, μέλος της εβραϊκής κοινότητας, πυγμάχος, αθλητής του στίβου και της επιτραπέζιας αντισφαίρισης, μέλος της εθνικής ομάδας πυγμαχίας. Μετέπειτα προπονητής, διαιτητής και διοικητικός παράγοντας. Η συμβολή του στον αθλητισμό, ήταν τεράστια και το έργο του αξιέπαινο και αξιομνημόνευτο³⁴².

Εικόνα 165. Ο νεαρός αθλητής Ντίνος Ουζιέλ³⁴³.

³⁴¹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.91.

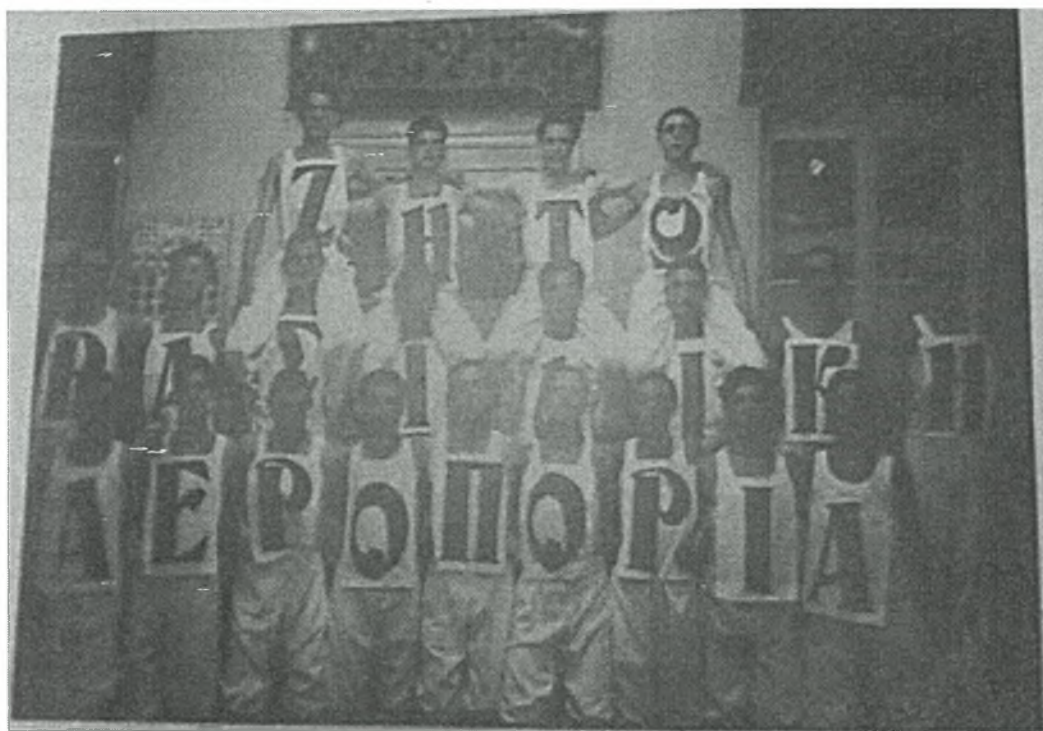
³⁴² Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.91.

³⁴³ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.87.

Εικόνα 166. Ο Ντίνος Ουζιέλ προπονεί νέους πυγμάχους της Μακαμπί, 1936³⁴⁴.

Εικόνα 167. Η Μακαμπί σε εκδήλωση υπέρ της Πολεμικής Αεροπορίας³⁴⁵.

³⁴⁴ Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

³⁴⁵ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.27.

Εικόνα 168. Α΄ Πανελλήνια Αθλητική Έκθεση «Ελλάς-Αθλητισμός», Αθήνα 1938³⁴⁶.

Εικόνα 169. Η Πυγμαχική Μακαμπή στον Αθηναϊκό Τύπο³⁴⁷.

³⁴⁶ Ζάικος; *Γυμναστικός*, σελ.86.

³⁴⁷ Ζάικος; *Γυμναστικός*, σελ.92.

Εικόνα 170. Η Πυγμαχική Μακαμπί στον Εβραϊκό Τύπο της Θεσσαλονίκης³⁴⁸.

Εικόνα 171. Αγώνας Πυγμαχίας, Μακαμπί³⁴⁹.

³⁴⁸ Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος.

³⁴⁹ Ζάικος, *Γυμναστικός*, σελ.92.

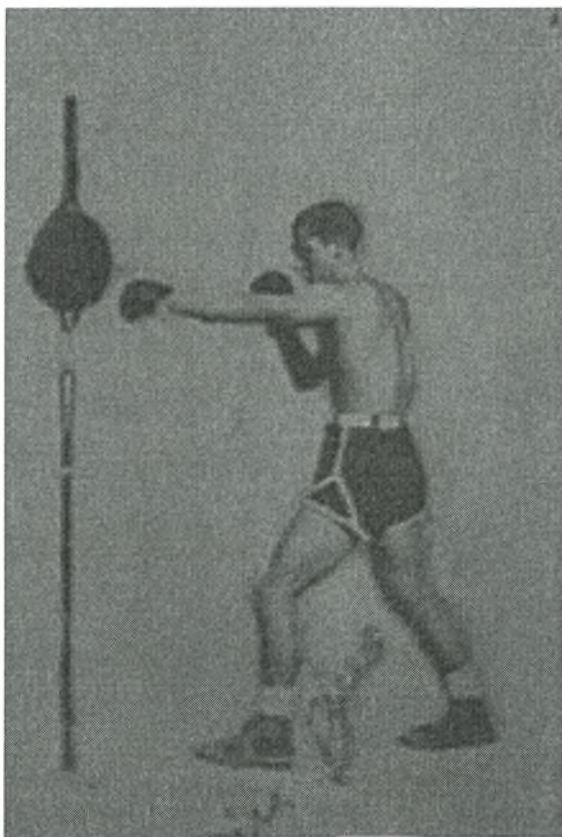
Εικόνα 172. Τμήμα Πυγμαχίας της Μακαμπί, 1939³⁵⁰.

Εικόνα 173. Συνάντηση Μακαμπί με Πυγμαχική Ομάδα Αθηνών³⁵¹.

³⁵⁰ Ζάικος; Γυμναστικός, σελ.83.

³⁵¹ Ζάικος; Γυμναστικός, σελ.82.

Εικόνα 174. Ντίνος Ουζιέλ³⁵².

---

³⁵² Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.87.

Σολομόν Αρούχ

Ο Σολομόν Αρούχ γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 1 Ιανουαρίου 1923, ήταν Έλληνας, μέλος της Εβραϊκής κοινότητας, αθλητής της πυγμαχίας και μετέπειτα προπονητής.

Ο Αρούχ καταγόταν από πολυμελή οικογένεια, είχε τρεις αδελφές κι έναν αδελφό, τόσο ο πατέρας του όσο και ο αδελφός του κι αργότερα και ο ίδιος έγινε λιμενεργάτης. Ο τύπος της εποχής τον αποκαλούσε "Αρουχάκη" ή "Σαλαμώ" σε παραφθορά του ονόματος του. Ξεκίνησε την πυγμαχία από την Μακαμπί, σε μικρή ηλικία, από το 1937 έως το 1939 είχε σημειώσει 24 συνεχόμενες νίκες με νοκ-άουτ κι απέκτησε πανελλήνια φήμη. Το 1940 ήταν υποψήφιος για την ελληνική αποστολή που θα πήγαινε στους Ολυμπιακούς αγώνες που λόγω του Β' Παγκοσμίου Πολέμου δεν έγιναν.

Όταν κηρύχθηκε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος υπηρετούσε την στρατιωτική του θητεία στον Ελληνικό στρατό και ταυτόχρονα ήταν μέλος της πυγμαχικής ομάδας των ενόπλων δυνάμεων. Το 1943 ο ίδιος και η οικογένεια του εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς, εκεί ο Αρούχ για να επιβιώσει έδινε αγώνες με άλλους Εβραίους και Ρομά πυγμάχους επίσης συκρατούμενους. Τους αγώνες παρακολουθούσαν οι Γερμανοί στρατιώτες και στοιχημάτιζαν μεγάλα ποσά. Επειδή έκανε πολλές νίκες οι Γερμανοί τον τοποθέτησαν στα εστιατόρια του Άουσβιτς για εργασία, όποτε είχε την ευκαιρία έδινε κρυφά τροφή και σε άλλους κρατούμενους. Ο Αρούχ στο Άουσβιτς πέτυχε 208 νοκ-άουτ και πάνω από 100 συνεχόμενες νίκες. Στις 27 Ιανουαρίου 1945 απελευθερώθηκε. Ήταν ο μόνος που επέζησε από την οικογένειά του.

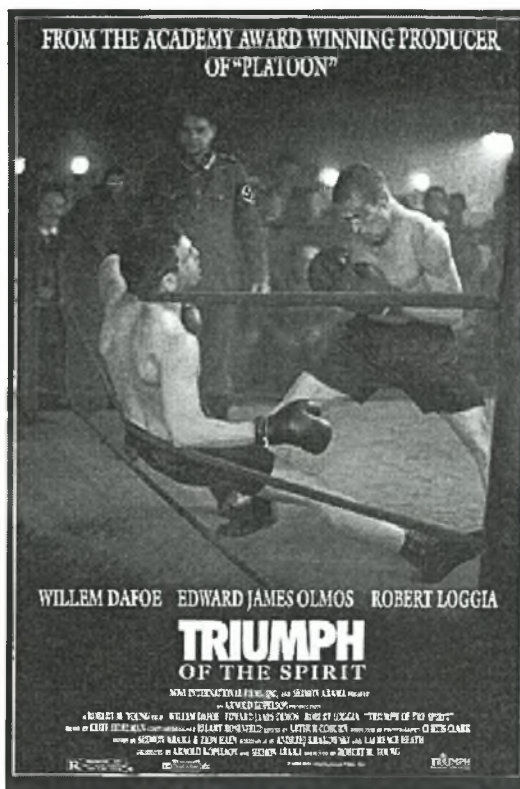
Μετά την κήρυξη ανεξαρτησίας του Ισραήλ ο Αρούχ άρχισε να παίρνει πάλι μέρος σε αγώνες και το 1955 έπαιξε τον πρώτο του επαγγελματικό αγώνα.

Το 1989 γυρίστηκε από τον σκηνοθέτη Ρόμπερτ Γιανγκ η ταινία "**Θρίαμβος του πνεύματος**" (Triumph of the spirit) που βασίστηκε στην ζωή του Αρούχ στο στρατόπεδο του Άουσβιτς. Για τις ανάγκες της ταινίας ο Αρούχ επέστρεψε στο Άουσβιτς σαν τεχνικός σύμβουλος του σκηνοθέτη, όπου παρέδωσε και μαθήματα πυγμαχίας στον πρωταγωνιστή Γουίλεμ Νταφόε.

Ο Σολομόν Αρούχ απεβίωσε στο Τελ Αβίβ στις 26 Απριλίου 2009.

Εικόνα 175. Σολομόν Αρούχ

Εικόνα 176. Διαφημιστική αφίσα της ταινίας "Θρίαμβος του πνεύματος" (Triumph of the spirit). Η ταινία βασίστηκε στην ζωή του Σολομόν Αρούχ στο στρατόπεδο του Άουσβιτς.

Γυναίκες και αθλητισμός

Ακολουθώντας τις διεθνείς τάσεις και παρά τις αναχρονιστικές αντιλήψεις που επικρατούσαν κατά τη διάρκεια του Μεσοπόλεμου, πολλές νεαρές Εβραίες της αστικής κυρίως τάξης αρχικά, ασχολήθηκαν με τον αθλητισμό. Σταδιακά η ενασχόληση των νεανίδων με τα αθλήματα, έγινε πιο διαδεδομένη και οι πρώτοι αθλητικοί σύλλογοι για δεσποινίδες και κυρίες άρχισαν να εμφανίζονται και να πραγματοποιούνται αγώνες. Άρχισαν να ιδρύονται νέοι σύλλογοι, είτε εξολοκλήρου, είτε παραρτήματα, ήδη υπαρχόντων συλλόγων. Για παράδειγμα, η Ακούαχ διέθετε τμήμα πετοσφαίρισης, που συμμετείχε στο πρώτο πρωτάθλημα πετοσφαίρισης δεσποινίδων το Σεπτέμβριο του 1926, το οποίο οργάνωσε ο Πανμακεδονικός. Αυτό, αποτελούσε μία από τις πρώτες οργανωμένες αθλητικές εκδηλώσεις γυναικών σε πανελλήνιο επίπεδο και συμμετείχαν και οι ομάδες γυναικών του Άρη, του Ηρακλή και της ΧΕΝΘ³⁵³. Η ομάδα της Ακούαχ δεν νίκησε, αλλά πραγματοποίησε ικανοποιητικές εμφανίσεις. Αρχηγός της ομάδας ήταν η δεσποινίς Ντεμποτόν και μέλη της η Ματθίλδη Αμαλέθ, Λούση Κοέν, Μπουένα Μπενσοσάν, Αλέγκρα Γκατένιο και Τζούλια Νισήμ³⁵⁴.

Ο στίβος, σε αντίθεση με τα αθλήματα της αντισφαίρισης, της κολύμβησης και της πετοσφαίρισης, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένος με τους άρρενες αθλητές. Στο άθλημα αυτό διέπρεψε η Αλέγκρα Γκατένιο, η οποία είναι ίσως η λιγότερο γνωστή Εβραία πρωταθλήτρια³⁵⁵. Γεννήθηκε το 1921 στη Θεσσαλονίκη και πατέρας ήταν, ο Μόρδος Γκατένιο³⁵⁶. Έπαιρνε μέρος σε αγώνες με το γυμνάσιο Θηλέων και την Μέση σχολή όπου την εντόπισαν παράγοντες του Ηρακλή. Το 1938, σε ηλικία μόλις 16 ετών, έγινε η πρώτη αθλήτρια του συλλόγου. Σημείωσε πολλές διακρίσεις σε τοπικές διοργανώσεις, όπως τον επόμενο χρόνο στο πρωτάθλημα Μακεδονίας, όπου κατέλαβε την πρώτη θέση σε τέσσερα αγωνίσματα: 60μ., 100μ., άλμα εις ύψος και άλμα εις μήκος³⁵⁷.

Στα μέσα της χρονιάς (1939) κατείχε τις καλύτερες επιδόσεις στους δρόμους ταχύτητας, όπως προκύπτει από τον ΣΕΓΑΣ. Έτσι ο Ηρακλής αποφάσισε να συμμετάσχει στους Πανελλήνιους αγώνες γυναικών.

³⁵³ Λιάκος Αντώνης: *Η Εμφάνιση*, σελ.70

³⁵⁴ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.69.

³⁵⁵ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.71.

³⁵⁶ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.71.

³⁵⁷ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.73.

Το 1939 στο πανελλήνιο πρωτάθλημα που πραγματοποιήθηκε στο Παναθηναϊκό στάδιο, ήταν τρίτη στα 60 μέτρα και διακρίθηκε στους τελικούς και άλλων αθλημάτων. Στους επόμενους πανελλήνιους, τον Ιούλιο του 1940, ήταν πρώτη στα 100 μέτρα, δεύτερη στο άλμα εις ύψος, με επίδοση ίδια με αυτή της νικήτριας, και τρίτη στα 60 μέτρα³⁵⁸. Μετά από αυτούς τους αγώνες, προσκλήθηκε από τον ΣΕΓΑΣ, ως υπότροφος σε ένα ειδικό προπονητικό και εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τους καλύτερους Έλληνες αθλητές και αθλήτριες εκτός Αθηνών. Μάλιστα οι επιλεγθέντες αθλητές πήγαν εκεί με φύλλο πορείας της Ε.Ο.Ν.(Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας). Όμως σύμφωνα με το καταστατικό της, για να γίνει μέλος της ένας αθλητής, έπρεπε να είναι Χριστιανός Ορθόδοξος. Έτσι, η Αλέγκρα Γκατένιο έσπασε ένα ακόμη φράγμα της εποχής, αν και ποτέ δεν αγωνίστηκε σε αγώνες της Ε.Ο.Ν. στην Θεσσαλονίκη, Αθήνα ή και σε άλλες πόλεις. Το 1943, η ίδια και η οικογένειά της οδηγήθηκε στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Το τελευταίο έγγραφο που υπάρχει σχετικό με την εν λόγω αθλήτρια, είναι η δήλωση της (λιγοστής)περιουσίας που αναγκάστηκε να υποβάλει η οικογένειά της, τον Μάρτιο του 1943 στις Γερμανικές κατοχικές αρχές³⁵⁹.

Για πολλά χρόνια χάθηκαν εντελώς τα ίχνη της. Μεταπολεμικά υπάρχουν κάποιες μαρτυρίες, που λένε ότι ζούσε για κάποιο διάστημα στην Θεσσαλονίκη. Ο πρώην πρωταθλητής και μετέπειτα αθλητικός παράγοντας, Μενέλαος Γκράτσιος, ο οποίος γνώριζε την Αλέγκρα Γκατένιο προπολεμικά, τη συνάντησε σε αγώνες που λάμβαναν χώρα την άμεση μεταπολεμική περίοδο, αλλά δεν κατάφερε να την αναγνωρίσει. Εμφανίστηκε μία κοπέλα με κάτισχηνη εμφάνιση και πάρα πολύ φτωχικά ρούχα μπροστά του, η οποία πήγε και του μίλησε, αυτή ήταν η Αλέγκρα Γκατένιο³⁶⁰. Σύμφωνα με μαρτυρίες ήταν η μόνη, που είχε επιζήσει από την οικογένειά της και τέλος μετανάστευσε στην Παλαιστίνη, όπου είναι άγνωστη η ζωή της εκεί (παρόλες τις προσπάθειες που κατέλαβε και η καθηγήτρια Ρένα Μόλχο, δεν εντοπίστηκε).

Άλλη μία σημαντική αθλήτρια, που έχει να επιδείξει η Εβραϊκή κοινότητα, στο άθλημα της κολύμβησης αυτήν τη φορά, είναι η **Εβελίνα Σιακή** από τον Βόλο. Ακόμη, η **Κλαιρ Μπενβενίστ** από την Θεσσαλονίκη, κατέκτησε κύπελλο στο άθλημα της ξιφασκίας κατά την προπολεμική περίοδο.

³⁵⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.73.

³⁵⁹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.74.

³⁶⁰ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.76.

Διακρίσεις Αλέγκρα Γκατένιο

Πανελλήνιο πρωτάθλημα:

- 60 μέτρα: Χάλκινο (1939, 1940)
- 100 μέτρα: Χρυσό (1940)
- Άλμα εις ύψος: Αργυρό (1940)³⁶¹

Εικόνα 177. Ελληνίδες Εβραίες Αθλούμενες, Μεσοπόλεμος³⁶².

Εικόνα 178. Ομάδα Αντισφαίρισης Ακόαχ, 1926³⁶³.

³⁶¹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.76.

³⁶² Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

³⁶³ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.68.

Εικόνα 179. Αλέγκρα Γκατένιο³⁶⁴.

Εικόνα 180. Αλέγκρα Γκατένιο και Κατίνα Καζαντζή, 1939³⁶⁵.

Εικόνα 181. ΣΕΓΑΣ, Αριθμός Δελτίου (5009) 24-5-1938, Αλέγκρα Γκατένιο³⁶⁶.

³⁶⁴ Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

³⁶⁵ Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

³⁶⁶ Ζάικος: Γυμναστικός, σελ.71.

**Αί καλλίτερα, επίδοσεις του έτους
τη 31-5-1939**

8) μέτρα	Μ. Μπίσμα	Πανελλ.	8.5
8μ.	Γκατένιο 'Αλ.	'Ηρακλ.	8.5
100 μέτρα	»	»	14.0
μῆκος	Μ. Μπίσμα	Πανελλ.	4.53
ἕψος	'Ισμ. Σαμπράκου	Ν. Βύρ.	1.41
'Ακόντιον	Κ. Καζατζῆ	'Αστ.	29.43
Δισκοβολ.	Α. Λαυρεντάκη	»	23.10
Σφαῖρα	Μ. Τερζοπούλου	Ν. Βύρ.	9.42

Εικόνα 182. Καλύτερες Ελληνίδες Αθλήτριες, Μάιος 1939³⁶⁷.

Εικόνα 183. Πανελλήνιοι Αγώνες Γυναικών, 1939³⁶⁸.

³⁶⁷ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.72.

³⁶⁸ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.73.

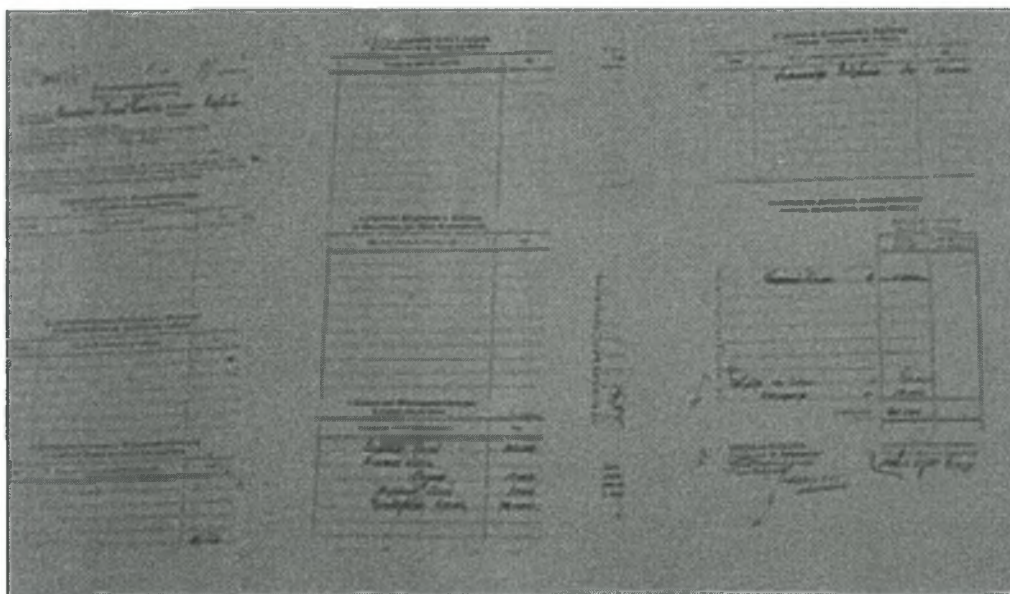
Εικόνα 184. Η Αλέγκρα Γκατένιο σε θέση εκκίνησης, Πανελλήνιοι Αγώνες 1940³⁶⁹.

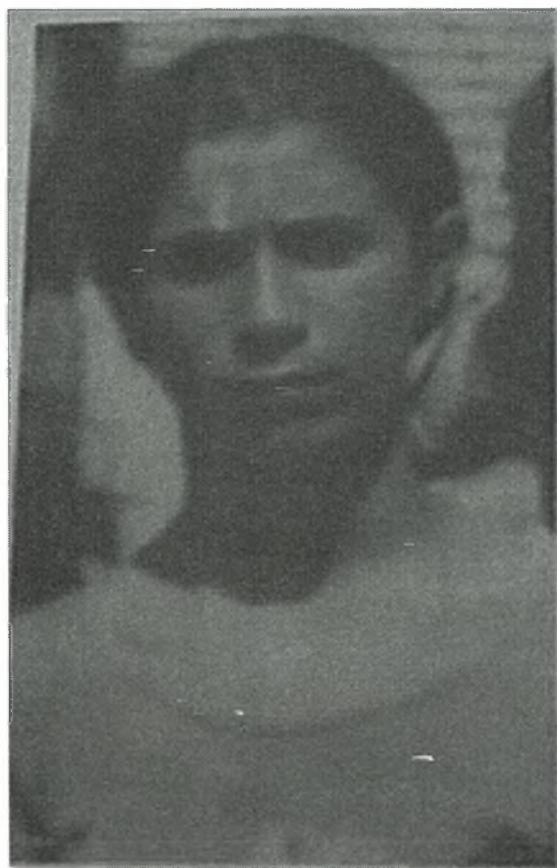
Εικόνα 185. Η Αλέγκρα Γκατένιο και οι συναθλήτριές της, Πανελλήνιοι Αγώνες 1940³⁷⁰.

³⁶⁹ Ζάικος; Γυμναστικός, σελ.74.

³⁷⁰ Ζάικος; Γυμναστικός, σελ.75.

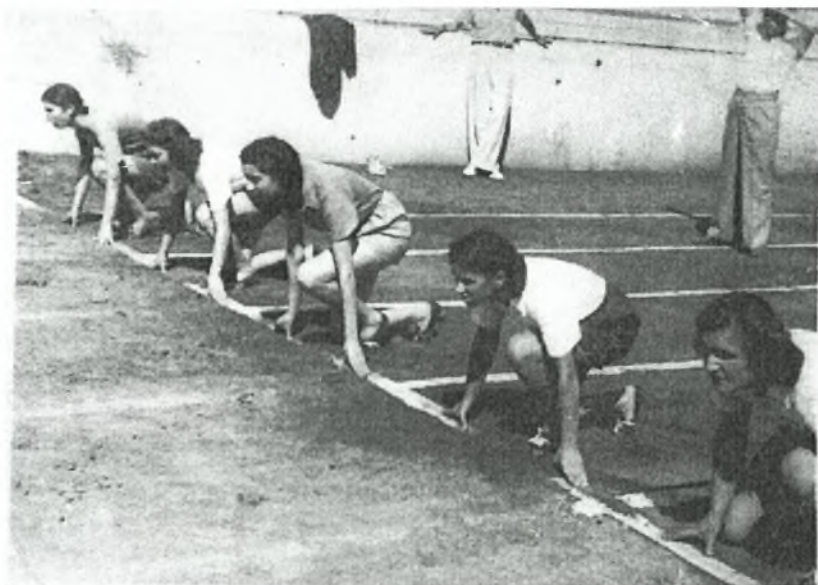
Εικόνα 186. Οικογένεια Γκατένιο, Δήλωση Περιουσίας, 1943³⁷¹.

Εικόνα 187. Αλέγκρα Γκατένιο³⁷².

³⁷¹ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.77.

³⁷² Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

Εικόνα 188. Η Αλέγκρα Γκατένιο (τέρμα αριστερά) από τη Θεσσαλονίκη. Αθλήτρια στα 100μ., ακριβώς πριν από κούρσα 60μ., Αθήνα 16 Ιουλίου³⁷³.

Εικόνα 189. Η Αλέγκρα Γκατένιο, περίπου το 1939³⁷⁴.

³⁷³ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.74.

³⁷⁴ Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.71.

III. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το έναυσμα για τη συγγραφή της έρευνας αυτής, ήταν οι ελάχιστες αναφορές σε θέματα που αφορούν την Εβραϊκή Κοινότητα και ειδικότερα τις αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, που ανέπτυξαν κατά τη διάρκεια της προπολεμικής και μεταπολεμικής περιόδου. Η συλλογή πληροφοριών και τα δεδομένα που παρουσιάζονται σε αυτήν την εργασία, δείχνουν ότι υπήρξε μια σημαντική άνθιση κατά την προπολεμική περίοδο των πολιτιστικών δρώμενων, αλλά και της σύστασης αθλητικών συλλόγων. Επιπλέον, στην παρούσα μελέτη, φωτίστηκε ο τρόπος και οι συνθήκες διαβίωσης των εβραϊκών κοινοτήτων, στις περιοχές της βορείου Ελλάδος· ιδιαίτερα όσον αφορά το κοινωνικό, εκπαιδευτικό και αθλητικό πεδίο, στο οποίο κινήθηκαν οι κοινότητες αυτές.

Οι Εβραίοι ως μια δυνατή πολιτισμική ομάδα, με μεγάλο ιστορικό υπόβαθρο και ισχυρή κοινοτική οργάνωση, φρόντιζαν για την ευημερία των πόλεων, στις οποίες διέμεναν. Δημιούργησαν σημαντικούς πολιτιστικούς συλλόγους, μερικοί από τους σημαντικότερους ήταν ο Σιωνιστικός Σύλλογος Έρετς-Σιών, η Ένωση Φιλόμουσων και Εκδρομέων Τρικάλων, ο Σύλλογος Αβέ Σιών Λάρισας, ο Σιωνιστικός Σύλλογος Ποαλέ Σιών Βόλου, Σιωνιστικός Σύλλογος Καδιμά Θεσσαλονίκης κ.ο.κ. Το τεράστιο φιλανθρωπικό έργο των Ελλήνων Εβραίων σε συνεργασία πολλές φορές με τους Έλληνες χριστιανούς δε μπορούσε να περάσει απαρατήρητο και η δημιουργία φιλανθρωπικών οργανώσεων όπως η Φιλανθρωπική Οργάνωση Ματανώθ Λαεβιονίμ στη Θεσσαλονίκη ήταν από τις σημαντικότερες.

Σημαντική ήταν η δραστηριότητα των Ισπανοεβραίων ή αλλιώς Σεφαραδίμ, οι οποίοι διακρίθηκαν στην υφαντουργία και ανέδειξαν μεγάλες προσωπικότητες του πνεύματος, αλλά και του αθλητισμού. Η παρουσία τους στη Θεσσαλονίκη και η πλούσια φιλανθρωπική και εκπαιδευτική δραστηριοποίησή τους, έδωσαν στην πόλη τον τιμητικό τίτλο της «Μητέρας του Ισραήλ». Η Θεσσαλονίκη αναπτύχθηκε ακόμα περισσότερο πνευματικά και πολιτιστικά με την ίδρυση πολλών νέων εβραϊκών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, γεγονός που αναβάθμισε πολύ το βιοτικό και μορφωτικό επίπεδο των Εβραίων κατοίκων της πόλης και συνέβαλε στη γενικότερη άνθισή της. Το καινοτόμο εκπαιδευτικό σύστημα της κοινότητας καθώς και οι πρωτοπόροι, οι οποίοι εισηγήθηκαν την εφαρμογή νέων μεθόδων διδασκαλίας στα εβραϊκά σχολεία και εκπαιδευτήρια, ήταν από τις πιο αξιέπαινες προσπάθειες που έγιναν, ενώ η ιδιωτική σχολή «Γκατένιο» ή αλλιώς «Gattegno»

ήταν ζωτικής σημασίας, η ίδρυση μιας τέτοιας σχολής για τη εβραϊκή κοινότητα Θεσσαλονίκης, όπως και της θεολογικής σχολής Ταλμούδ Τορά, που υπήρξε το πνευματικό κέντρο της εβραϊκής κοινότητας.

Σημαντικό επίσης είναι ότι από το 1931 υπάρχει στην Κοινότητα Λάρισας εβραϊκό σχολείο που ιδρύθηκε και λειτουργεί με ειδικό Νόμο του Ελληνικού κράτους σαν Δημόσιο με τίτλο " 8ο Δημοτικό Σχολείο Λαρίσης (Ισραηλιτικό)". Η Κοινότητα Λάρισας και πολύ πριν το 1931 διατηρούσε εβραϊκό σχολείο, όπου διδάσκονταν μόνο εβραϊκά από ραβίνους-δασκάλους. Επίσης πολύ νωρίτερα (επί Τουρκοκρατίας) λειτουργούσε Ιεροσπουδαστήριο (Γιεσιβά) Πανεπιστημιακού επιπέδου, από όπου αποφοίτησαν σπουδαίοι Ραβίνοι-δάσκαλοι και θρησκευτικοί λειτουργοί. Εβραϊκά δημοτικά σχολεία υπήρξαν σε πολλές πόλεις όπως και Ισραηλιτικές Σχολές αλλά και Ιερατικές, σε πόλεις όπως η Καβάλα, η Φλώρινα, οι Σέρρες, ο Βόλος, η Δράμα, τα Τρίκαλα και το Διδυμότειχο. Στο Διδυμότειχο επίσης από το 1884 λειτουργούσε και Τεχνική Σχολή η οποία το 1894 έγινε δημόσια. Παράλληλα οι μαθητές που φοιτούσαν στα σχολεία αυτά ανέπτυξαν και πολιτιστική δραστηριότητα ανεβάζοντας θεατρικά έργα και συμμετέχοντας σε θερινές κατασκηνώσεις και προσκοπικές ομάδες. Όσον αφορά τις αθλητικές δραστηριότητες στα σχολεία αυτά τα περισσότερα πραγματοποιούσαν και γυμναστικές επιδείξεις.

Οι Εβραίοι έχουν μια προχωρημένη πολύγλωσση εκπαίδευση, αλλά και μια προσεγμένη αθλητική νοοτροπία, η οποία μέσα από την ίδρυση συλλόγων, τους επιτρέπει να χαιρόνται αξιοσημείωτες επιτυχίες στο χώρο του αθλητισμού, τόσο στους άντρες όσο και στις γυναίκες. Οι Εβραίοι αθλητές διακρίνονται σε Πανελλαδικό επίπεδο, αλλά και εκπροσωπών τη χώρα στο εξωτερικό και στις Μακαμπιάδες. Από την 8^η Μακαμπιάδα και μετά η Ελλάδα στέλνει αθλητικές αποστολές για να συμμετέχουν σε πλήθος αθλημάτων.

Οι Εβραίοι δραστηριοποιήθηκαν έντονα στο χώρο του αθλητισμού, είτε συμμετέχοντας σε σωματεία ως μέλη και αθλητές, είτε ιδρύοντας αμιγώς εβραϊκά αθλητικά σωματεία με παράλληλο στόχο να διαδοθούν τα εβραϊκά ιδεώδη ανάμεσα στον ιουδαϊκό πληθυσμό των πόλεων στις οποίες δημιουργούσαν κοινότητες, το μεγαλύτερο ποσοστό των Ελλήνων Εβραίων ζούσε στη Θεσσαλονίκη, ο γυμναστικός σύλλογος Μακαμπή, ο οποίος δεν ήταν απλά γυμναστικός αλλά μια σιωνιστική οργάνωση, αποτελούσε τον πόλο έλξης της εβραϊκής νεολαίας. Κύρια δραστηριότητα ήταν το ποδόσφαιρο και η πυγμαχία. Τα εβραϊκά σωματεία, ήδη από το 1914, έκαναν αισθητή την παρουσία τους στο χώρο του ποδοσφαίρου, όταν συμμετείχαν στο πρώτο επίσημο ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα της πόλης και, από το 1925, στο χώρο του κλασικού αθλητισμού με τη συμμετοχή στους Α΄ Παμμακεδονικούς Αγώνες στη Θεσσαλονίκη. Ο μοναδικός εβραϊκός αθλητικός σύλλογος που επέζησε μέχρι

σήμερα είναι η Μακαμπή. Άλλα μεγάλα σωματεία ήταν η Μπεντάρ, η Ισραχή, η Ακόαχ, η Προγκρες Σπορτίβ, το Ράκετ Κλαμπ και το Σπόρτινγκ Κλαμπ.

Πολλοί αθλητές αναδείχτηκαν μέσα από τους αξιόλογους συλλόγους που δημιουργούσαν οι νέοι κυρίως Εβραίοι, διότι θεωρούσαν ότι οι σύλλογοι αυτοί συνέβαλαν όχι μόνο στη φυσική καλλιέργεια αλλά στην ηθική και πνευματική και αποσκοπούσαν στη δημιουργία δεσμών μεταξύ τους. Επίσης αποτελούσαν πρότυπο κοινωνικής αναδιοργάνωσης. Αθλητές όπως οι Ντανιέλ Μεντόζα, ο Ντίνος Ουζιέλ και ο Σαλομόν Αρούχ, ο Γεσουά Μάτσας και ο Σόλων Παρέντε, όλοι τους αθλητές την Πυγμαχίας χάρισαν πολλές νίκες και υπήρξαν αξιοθαύμαστοι για τα επιτεύγματά τους στο χώρο του αθλητισμού. Επίσης σημαντικές νίκες έφεραν στο άθλημα του στίβου αθλητές όπως ο Αλβέρτος Ναχμίας, ο Λέων Πασσύ, η Αλέγκρα Γκατένιο και νεότεροι αθλητές όπως η Σάρα Ασκενάζη. Σημαντικοί αθλητές του Μπάσκετ είναι ο Λέων Ερρέρα, ο Μάριος Ματαλόν, ο Λάζαρος Αρούχ.

Παρά την πορεία των εβραϊκών συλλόγων και την προσφορά τους στην Ελλάδα, σε όλους της τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες για τη δράση τους και για τη μετέπειτα πορεία τους. Θα είχε λοιπόν, ιδιαίτερο ενδιαφέρον να πραγματοποιηθούν και άλλες ερευνητικές προσπάθειες πάνω στη μελέτη των πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων της εβραϊκής κοινότητας, καθώς και να ανακαλυφθούν και άλλες πτυχές της δραστηριοποίησής τους στον ελλαδικό χώρο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abravanel, the Blog, «*Jewish life and not only in Greece / Εβραϊκή ζωή και όχι μόνο στην Ελλάδα*».

Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006.

<http://abravanel.wordpress.com>.

Αλεξίου Γιώργος, «*Σύντομη Ιστορία των Εβραίων της Καστοριάς*»,
Χρονικά, τεύχος 137, σελίδες 6-10 (Μάιος-Ιούνιος 1995).

«*Αφιέρωμα στην Εβραϊκή Κοινότητα Τρικάλων*»,
Χρονικά, τεύχος 98, σελίδες 6-8 (Δεκέμβριος 1987-Ιανουάριος 1988).

«*Αφιέρωμα στους Εβραίους των Σερρών*»,
Χρονικά, τεύχος 82, σελίδες 11-20 (Δεκέμβριος 1985).

«*Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη*»,
Χρονικά, τεύχος 70, σελίδες 4-82 (Σεπτέμβριος 1984).

Βακαλόπουλος Απόστολος, «*Ιστορία της Θεσσαλονίκης*»,
Εκδ. Κυριακίδη 1997, Θεσσαλονίκη.

Βακαλόπουλος Απόστολος, «*Στοιχεία ιστορίας των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης*»,
Χρονικά, τεύχος 70, σελίδες 15-17 (Σεπτέμβριος 1984).

Baron N, S. W., «*Social and Religious History of the Jews*», τ. XVIII, New York 1983.

Bashan, «*The Rise and Decline of the Sephardi Communities in the Levant -
The Economic Aspects*».

Βαφείδη Αρχιμανδρίτου Νικ., «*Η Ισραηλιτική Κοινότητα Διδυμοτείχου*»,
Χρονικά, τεύχος 44, σελίδες 5-8, 14 (Δεκέμβριος 1981).

- Βέργου - Γκαμπέση Μαρούλα, «Οι Εβραίοι της Καστοριάς»,
Χρονικά, τεύχος 147, σελίδες 3-7 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1997).
- Γιαννούσης Δημήτρης, «Οι Εβραίοι της Καστοριάς»,
Χρονικά, τεύχος 41, σελίδες 10-19 (Σεπτέμβριος 1981).
- «Για τους Εβραίους των Σερρών»,
Χρονικά, τεύχος 155, σελίδα 26 (Μάιος-Ιούνιος 1998).
- «Εβραϊκή κοινότητα Λαρίσης»,
Χρονικά, τεύχος 142, σελίδες 28-29 (Μάρτιος-Απρίλιος 1996).
- «Εβραϊκή κοινότητα Βόλου»,
Χρονικά, τεύχος 142, σελίδα 20 (Μάρτιος-Απρίλιος 1996).
- «Εβραϊκές Κοινότητες Φλωρίνης και Καστοριάς»,
Χρονικά, τεύχος 142, σελίδες 31-32 (Μάρτιος-Απρίλιος 1996).
- «Εβραίοι της Θεσσαλονίκης που διακρίθηκαν σε διάφορους κοινωνικούς τομείς»
Χρονικά, τεύχος 70, σελίδες 65-67 (Σεπτέμβριος 1984).
- Eisen George, «*Jewish History and the Ideology of Modern Sport: Approaches and Interpretations*», *Journal of Sport History*, 25 (Fall, 1998).
- «Εκδηλώσεις μνήμης για τους Εβραίους της Δράμας»,
Χρονικά, τεύχος 150, σελίδα 12 (Ιούλιος-Αύγουστος 1997).
- Ενεπεκίδης Πολυχρόνης, «Οι διωγμοί των Εβραίων εν Ελλάδι 1941-1944, επί τη βάσει των μυστικών αρχείων των Ες-Ες», Εκδόσεις Παπαζήση Αθήνα 1969.
- Εσδρά Δ. Μουσή, «Η εβραϊκή συνοικία της Λάρισας»,
Χρονικά, τεύχος 119, σελίδες 8-13 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1992).
- Εσδρά Δ. Μουσή: «Παλιά επαγγέλματα και επαγγελματίες Εβραίοι στη Λάρισα»,
Χρονικά, τεύχος 102, σελίδες 14-17 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1988).
- Ευστρατιάδου Α. Αλίκη: «Οι Ισραηλίτες της Λαρίσης»,
Χρονικά, τεύχος 45, σελίδες 12-17 (Ιανουάριος 1982).

Ζάικος Νίκος, *«Γυμναστικός Σύλλογος Μακαμπή Θεσσαλονίκης 1908- 2010, Έλληνες Εβραίοι Αθλητές και Αθλήτριες. Η Συμβολή της Θεσσαλονίκης»*, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης (2010).

Ζήβελδης Στ., *«Αλέξανδρούπολη. Στα μονοπάτια της μνήμης»*, Ενδοχώρα (1992).

«*Η διαδρομή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στους αιώνες*».

Ημερομηνία Ανάκτησης: Ιούνιος 2006.

www.abisso.gr

«*Η εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα στην διαδρομή των αιώνων*»,

Χρονικά, τεύχος 63, σελίδες 3-12, 21-23 (Νοέμβριος 1983).

«*Η Εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα. Κοινότητα Βέροιας. Εκείνη τη φοβερή ημέρα*»,

Χρονικά, τεύχη 67-68, σελίδα 34 (Μάρτιος-Απρίλιος 1984).

«*Η Εβραϊκή Λαρισινή Κοινότητα*»,

Χρονικά, τεύχος 45, σελίδες 3-5 (Ιανουάριος 1982)

«*Η Εβραϊκή Συνοικία της Βέροιας Χάβρα ή Μπαρμπούτα*»,

Πολιτιστικά Δρώμενα, 35 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος-Νοέμβριος 2004).

«*Η Εβραϊκή Κοινότητα Καστοριάς*»,

Χρονικά, τεύχος 115, σελίδες 4-6 (Μάρτιος-Απρίλιος 1991).

«*Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης*».

Ημερομηνία Ανάκτησης: 17 Αυγούστου 2013.

<http://www.jmth.gr/indexGR.htm>

«*Encyclopaedia Britannica, Maccabiah Games*».

Ημερομηνία Ανάκτησης: 2 Απριλίου 2013.

<http://www.britannica.com/eb/topic-353867/article-9049635>

Herlitc J.H., «*Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*», (1-3 Νοέμβρη), Θεσσαλονίκη 1986.

«*Ισραηλιτική κοινότητα Βόλου*»,

Χρονικά, τεύχος 54, σελίδες 10-11 (Δεκέμβριος 1982).

- Καμπανέλλη Ιακώβου, «Πλειότερο φως εις την Ιστορίαν της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου», *Χρονικά*, τεύχος 154, σελίδες 3-5 (Μάρτιος-Απρίλιος 1998).
- Καραδήμου-Γερολύμπου Αλέκα, «Οι εβραϊκές συνοικίες στις βορειοελλαδικές πόλεις στο τέλος της Τουρκοκρατίας», «Από τη συγκέντρωση στη διάχυση», *Σύγχρονα Θέματα*, 52-53 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1994).
- Καραδήμου-Γερολύμπου Αλέκα, «Εβραίοι στην Ελλάδα. Προσεγγίσεις σε μια ιστορία των νεοελληνικών μειονοτήτων», «Από τη συγκέντρωση στη διάχυση. Οι εβραϊκές συνοικίες στις βορειοελλαδίτικες πόλεις στο τέλος της Τουρκοκρατίας», *Σύγχρονα Θέματα*, 52-53 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1994).
- Κατσόγιαννος Νεκτάριος, «Οι Εβραίοι των Τρικάλων», *Χρονικά*, τεύχος 127, σελίδες 23-25 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1993).
- «Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο».
 Ημερομηνία Ανάκτησης: Απρίλιος 2006.
www.kis.gr
- Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, «Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, Μνημεία και Μνήμες» (Ιανουάριος 2007), Αθήνα.
- Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος: «Η Ιστορία και η Ζωή της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Βέροιας», (Δεκέμβριος 2002) Αθήνα.
- Kiehl M., «*Observation on the History on the Northern Greece, during the Turkish rule*», *Balkan studies*, 12, 2, (Θεσσαλονίκη 197).
- Kiehl M., Προσθήκες στο παραπάνω έργο, που δόθηκαν ευγενικά στον συγγραφέα του άρθρου «*Αφιέρωμα στους Εβραίους των Σερρών*», *Χρονικά*, τεύχος 82, σελίδες 11-20 (Δεκέμβριος 1985).
- Κλιάφα Μαρούλα: «*Στοιχεία για την Ισραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων*», *Χρονικά*, τεύχος 161, σελίδες 18-20 (Μάιος-Ιούνιος 1999).

- «Κοινότητα Τρικάλων, Έπειτα από σαράντα χρόνια»,
Χρονικά, τεύχη 67-68, σελίδα 35 (Μάρτιος-Απρίλιος 1984).
- Κοψίδας, Κ., «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μέσα από καρτ-ποστάλ, 1886-1917».
- Lascaris M., «*Salonique à la fin du XIIIe Siècle*».
- Leak M.W., «*Travels in Northern Greece*», London 1835, σελ. 200.
- Λιάκος Αντώνης, «*Η Εμφάνιση των Νεανικών Οργανώσεων - Το Παράδειγμα της Θεσσαλονίκης*», Λωτός (1988).
- Matkovski A.I., «*A history of the Jews in Macedonia*», Skopje 1982.
- Μεσσίνας Β. Ηλίας, «*Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας*»,
Εκδόσεις Γαβριηλίδης 1997.
- Μόλχο Ρένα, «*Η αβεβαιότητα της ελληνικής κυριαρχίας στη Θεσσαλονίκη μετά το 1912: ξένη προπαγάνδα και εβραϊκή κοινότητα*», Σύγχρονα Θέματα.
- Molho Rena, «*Les Juifs en Grèce au XXe siècle*»,
Matériaux pour l'histoire de notre temps, 71 (2003).
- Μπαμπινιώτης, Γ., «*Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Β' έκδοση*».
- Μπαρούχ Σιμπή, «*Κοινωνιολογικοί στοχασμοί. Οι Εβραίοι και η φιλανθρωπία*»,
Χρονικά, τεύχος 108, σελίδες 2, 23 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1989).
- Μπαρούχ Σιμπή, «*Μια μικρή θεοκρατική εμπορική Δημοκρατία στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*», Χρονικά, τεύχος 70, σελίδες 26-28 (Σεπτέμβριος 1984).
- Μπαρούχ Σιμπή, «*Οι Εβραίοι και η φιλανθρωπία. Κοινωνιολογική και Θρησκευτική ανάλυση*», Χρονικά, τεύχος 34, σελίδες 3-5 (Δεκέμβριος 1980).
- Μπενμαγιόρ Ι., «*The Jewish Museum of Thessaloniki, Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης*».
Ημερομηνία Ανάκτησης: Μάϊος 2006.
<http://www.jmth.gr>

- Μπίσμπα Σωτήρη, «Στοιχεία για τους Εβραίους της Βέροιας. Η Εθνική Αντίσταση»,
Χρονικά, τεύχος 138, σελίδα 15 (Ιούλιος-Αύγουστος 1995).
- Μπίχτα Κατερίνα, «Η Εβραϊκή κοινότητα Τρικάλων τον 16ο αιώνα και οι ασχολίες των μελών της», *Χρονικά*, τεύχος 177, σελίδες 8-15 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2002).
- Μποντικούλης Δημήτρης, «Λέων Πασού (1909-1977). Εβραίος της Καβάλας Πρωταθλητής στο τρέξιμο», *Χρονικά*, τεύχος 149, σελίδα 23 (Μάιος-Ιούνιος 1997).
- Ναρ Αλμπέρτος, «Εγχειρίδιο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης»,
Jewish community of Thessaloniki (2006).
- Ναρ Αλμπέρτος, «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Βέροιας»,
Χρονικά, τεύχος 155, σελίδες 25-26 (Μάιος-Ιούνιος 1998).
- Ναρ Αλμπέρτος, «Κεϊμένη επί ακτής θαλάσσης», University Studio Press (1997).
- Ναρ Αλμπέρτος, «Ναοί στο σχήμα του ουρανού»,
Χρονικά, τεύχος 70, σελίδες 46-51 (Σεπτέμβριος 1984).
- Ναρ Αλμπέρτος, «Ισραηλιτική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Πορεία μέσα στο χρόνο»,
Χρονικά, τεύχος 70, σελίδες 12-14 (Σεπτέμβριος 1984).
- Νεχάμα Γιοζέφ, «Ιστορία των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης, (Τόμος 3)»,
University Studio Press (2000).
- Nehama Joseph, «*Histoire des Israelites de Salonique: Tomes VI et VII*».
Εκδότης: Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης 1978.
- Νικολάου Ζ. Νίκου, «Ιστορικά των Σερρών από οδοιπορικό κ.λπ. στην περίοδο της Τουρκοκρατίας», *Σερραϊκά Γράμματα*, 51-52 (Σέρραι 1962).
- Νικολάου Ζ. Νίκου, «Σκαπανείς της Ιστοριογραφίας και προβλήματα της ιστορίας των Σερρών», Θεσσαλονίκη 1964.
- Ν.Κ., «Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου», *Χρονικά*, τεύχος 54, σελίδες 10-11 (Δεκέμβριος 1982).
- Ναρ Αλμπέρτος, «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης. Πορεία μέσα στο χρόνο»,
Χρονικά, τεύχος 122, σελίδες 3-16 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1992).

«Οι Εβραίοι των Σερρών»,

Χρονικά, τεύχος 152, σελίδα 13 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1997).

«Παλαιά Διαθήκη, Γένεσις, ι', 21».

«Παλαιά Διαθήκη, Γένεσις, ιδ', 13».

Παπαγιαννόπουλος Απόστολος, «*Ιστορία της Θεσσαλονίκης*», Εκδ Ρέκος 1983.

«*Πρωινός λόγος*», 27-2-1981.

Rodrique Aron, «*Jewish Society and Schooling in a Thracian Towh: The Alliance Israelite*

Universelle in Demotica, 1897-1924»,

Jewish Social Studies, 45 (Summer-Autumn, 1983).

Ρούσσος-Μηλιδώνης Μάρκος, «*Οι Εβραίοι στην Καβάλα*»,

Χρονικά, τεύχος 148, σελίδες 17-18 (Μάρτιος-Απρίλιος 1997).

Σακελλαρίου Γ. Αγγελική, «*Η Εβραϊκή Κοινότητα Διδυμοτείχου*»,

Χρονικά, τεύχος 205, σελίδες 11-16 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2006).

Σβαρνόπουλος ΣΤ. ΧΡ.: «*Στοιχεία για τους Εβραίους της Βέροιας. Κατοχική ανάμνηση*»,

Χρονικά, τεύχος 138, σελίδες 14-15 (Ιούλιος-Αύγουστος 1995).

Σεχίδης Κωνσταντίνος, «*Η Εβραϊκή Κοινότητα της Φλώρινας*»,

Χρονικά, τεύχος 186, σελίδες 6-8 (Ιούλιος-Αύγουστος 2003).

STAVROULAKIS, «*The Jews of Greece*».

Στεφανίδου Αιμιλία, «*Η πόλη-λιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*»,

Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ. Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Θεσσαλονίκη 1991.

«*Στοιχεία για Ισραηλίτικες κοινότητες στην Ελλάδα στη διάρκεια των αιώνων*»,

Χρονικά, τεύχος 122, σελίδες 17-24 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1992).

SUGAR, P., «*Η νοτιανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική Κυριαρχία (1354-1800)*».

- «*Το θέατρο του συλλόγου Ισραηλιτών (1917-1929)*»,
Χρονικά, τεύχος 98, σελίδες 20-21 (Δεκέμβριος 1987-Ιανουάριος 1988).
- «*Το οδοιπορικό ενός Εβραίου, του Ραββίνου Βανιαμίν εκ Τουδέλας*»,
Χρονικά, τεύχος 63, σελίδες 13-20 (Νοέμβριος 1983).
- Τσοσουνίτης Χρ., «*Εγκυκλοπαίδεια ΚΟΣΜΟΣ, Ιστορία της Θεσσαλονίκης (τόμος 12)*»,
 εκδ. Θ.Γ. ΚΟΝΤΕΟΥ - ΑΦΟΙ Β. ΝΑΣΤΟΥ 1995, ΑΘΗΝΑ-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.
- Τσομπάνος Γιάννης, «*Η Ισραηλιτική Κοινότητα Φλώρινας*»,
Χρονικά, τεύχος 124, σελίδες 9-10 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1993).
- Τσομπάνος Γιάννης, «*Η Εβραϊκή Κοινότητα Φλώρινας*»,
Χρονικά, τεύχος 137, σελίδες 11-12 (Μάιος-Ιούνιος 1995).
- Tsokopoulos Vassias, «*La formation de la vie sportive à Thessalonique (première moitié du XXe s)*», *Études balkaniques*, 11 (2004).
- Yeropoulos A., «*Nineteenth century Adrianople. From imperial capital to frontier city*»,
Enviromental Design (υπό δημοσίευση) (χάρτης Osmont 1854).
- Φρέζη Ραφαήλ: «*Η Ισραηλιτική Κοινότητα Καρδίτσας*»,
Χρονικά, τεύχος 178, σελίδες 20-21 (Μάρτιος-Απρίλιος 2002).
- Φρέζη Ραφαήλ, «*Η Ισραηλιτική Κοινότητα Νέας Ορεστιάδας*»,
Χρονικά, τεύχος 171, σελίδες 12-19 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2001).
- Φρέζη Ραφαήλ, «*Η παλιά Εβραϊκή κοινότητα του Διδυμοτείχου*»,
Χρονικά, τεύχος 158, σελίδες 9-16 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1998).
- «*Φωτογραφικό Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος*».
- Χασταόγλου Βίλμα, «*Για την κατάσταση της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης μετά την Πυρκαγιά του 1917. Ανέκδοτο υπόμνημα και άλλα στοιχεία από το αρχείο του Ε. Μόρκεντάου (ΗΠΑ)*», *Σύγχρονα Θέματα*.
- Χεκίμογλου Ευάγγελος - Χεκίμογλου Αχιλλέας, «*Ημερολόγιο 2004 - Τα Πρώτα Βήματα του Αθλητισμού στη Βόρεια Ελλάδα, 1900-1960*», Εκδόσεις Κέρκυρα 2003.

Χριστοδούλου Κ. Γεώργιου, «Οι Ισραηλίται της Θεσσαλονίκης»,
Χρονικά, τεύχος 70, σελίδες 29-30 (Σεπτέμβριος 1984).

«Γυμναστικός Σύλλογος Μακαμπή Θεσσαλονίκης 1908-2010»,
Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, 2010.

ΠΗΓΕΣ

- Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος
- Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης
- Κεντρική βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης
- Κεντρική βιβλιοθήκη Βέροιας
- Κεντρική βιβλιοθήκη Α.Π.Θ.
- Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης

